

Univerzita Hradec Králové

Pedagogická fakulta

Ústav sociálních studií

**Problematika etiologie kriminality u studentů
středních škol**

Bakalářská práce

Autor: Nikol Klára Doležalová
Studijní program: Sociální patologie a prevence (B0923A190001)
Vedoucí práce: Mgr. et Mgr. Stanislava Svoboda Hoferková,
Ph.D., LL.M.
Oponent práce: Mgr. Vít Křivánek

Zadání bakalářské práce

Autor: Nikol Klára Doležalová

Studium: P21K0048

Studijní program: B0923A190001 Sociální patologie a prevence

Studijní obor: Sociální patologie a prevence

Název bakalářské práce: **Problematika etiologie kriminality u studentů středních škol**

Název bakalářské práce AJ: The issue of the etiology of crime in secondary school students

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Bakalářská práce se věnuje etiologii kriminality u studentů středních škol, resp. základním příčinám a podmínkám kriminálního chování. Teoretická část práce se zabývá vymezením základních pojmů jako jsou: kriminalita, mladistvý, delikvence, sociálně patologické jevy, rizikové chování. Práce popisuje etiologii z pohledu biologických, psychických a sociálních vlivů, dále se práce zabývá také socializací a sociální kontrolou. Práce se rovněž zaměřuje na možné důvody nepáchání kriminality. Empirická část práce představuje vlastní výzkumné šetření, které mapuje problematiku etiologie u studentů středních škol.

GŘIVNA, Tomáš, Miroslav SCHEINOST a Ivana ZOUBKOVÁ. *Kriminologie*. 5., aktualizované vydání. Praha: Wolters Kluwer, 2019. ISBN 978-80-7598-554-5.

MATOUŠEK, Oldřich a Andrea MATOUŠKOVÁ. *Mládež a delikvence: možné příčiny, struktura, programy prevence kriminality mládeže*. Vyd. 3., aktualiz. Praha: Portál, 2011. ISBN 978-80-7367-825-8.

VÁGNEROVÁ, Marie a Lidka LISÁ. *Vývojová psychologie: dětství a dospívání*. Vydání třetí, přepracované a doplněné. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2021. ISBN 978-80-246-4961-0.

VEČERKA, Kazimír, Jana HULMÁKOVÁ a Markéta ŠTĚCHOVÁ. *Mladiství v procesu poruchové socializace*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2019. ISBN 978-80-7338-184-4.

ZOUBKOVÁ, Ivana a Marcela MOULISOVÁ. *Kriminologie pro studenty doktorského studijního programu*. Praha: Policejní akademie České republiky v Praze, 2014. ISBN 978-80-7251-409-0.

Zadávací pracoviště: Ústav sociálních studií,
Pedagogická fakulta

Vedoucí práce: Mgr. et Mgr. Stanislava Svoboda Hoferková, Ph.D., LL.M.

Oponent: Mgr. Vít Křivánek

Datum zadání závěrečné práce: 28.2.2023

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci *Problematika etiologie kriminality u studentů středních škol* vypracovala pod vedením vedoucí práce samostatně a uvedla jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne 26. 4. 2024

Nikol Klára Doležalová

Poděkování

Mé poděkování patří Mgr. et Mgr. Stanislavě Svobodě Hoferkové, Ph.D., LL.M. za odborné vedení práce, cenné rady a věcné připomínky, které mi při vypracování bakalářské práce velmi pomohly. Dále děkuji všem respondentům, kteří se podíleli na výzkumném šetření této práce.

Anotace

DOLEŽALOVÁ, Nikol, Klára. *Problematika etiologie kriminality u studentů středních škol*. Hradec Králové: Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2024, 88 s.

Bakalářská práce.

Bakalářská práce se věnuje etiologii kriminality u studentů středních škol, resp. základním příčinám a podmínkám kriminálního chování. Teoretická část práce se zabývá vymezením základních pojmů jako jsou: kriminalita, mladistvý, delikvence, sociálně patologické jevy, rizikové chování. Práce popisuje etiologii z pohledu biologických, psychických a sociálních vlivů, dále se práce zabývá také socializací a sociální kontrolou. Práce se rovněž zaměřuje na možné důvody nepáchání kriminality. Empirická část práce představuje vlastní výzkumné šetření, které mapuje problematiku etiologie nepáchání kriminality u studentů středních škol. Záměrem je zjistit, z jakých důvodů mladiství v dnešní době nepáchají kriminalitu, jaký je hlavní faktor ovlivňující jejich volbu pro nedopouštění se protiprávního jednání. Zda jsou to morální zábrany mladistvých, jež jsou výsledkem úspěšné socializace či obava z formálních anebo neformálních sankcí fungujících jako protektivní faktor ve vztahu ke kriminalitě.

Klíčová slova: etiologie kriminality, mladistvý, socializace, morální vývoj, kriminalita

Annotation

DOLEŽALOVÁ, Nikol, Klára. *The issue of the etiology of crime in secondary school students*. Hradec Králové: Faculty of Education, University of Hradec Králové, 2024. 88 pp. Bachelor Thesis.

The bachelor's thesis is devoted to the etiology of criminality among secondary school students, or the basic causes and conditions of criminal behavior. The theoretical part of the thesis focuses on the definition of basic concepts such as: criminality, juvenile, delinquency, social pathological phenomena, risky behaviour. The thesis describes the etiology in terms of biological, psychological and social influences, the thesis also concerns socialization and social control. The thesis also focuses on the possible reasons for non-crime. The empirical part of the thesis presents its own research investigation, which maps the etiology of non-crime among secondary school students. The intention is to find out the reasons why juveniles do not commit crime nowadays, what is the main factor influencing their choice for not committing illegal acts. Whether it is the moral inhibitions of juveniles that are the result of successful socialization or the fear of formal or informal sanctions acting as a protective factor in relation to crime.

Keywords: etiology of crime, juvenile, socialization, moral development, criminality

Prohlášení

Prohlašuji, že bakalářská práce je uložena v souladu s rektorským výnosem č. 13/2022 (Řád pro nakládání s bakalářskými, diplomovými, rigorózními, dizertačními a habilitačními pracemi na UHK).

Datum: _____

Podpis studenta: _____

Obsah

Úvod.....	9
1 Mladistvý a období dospívání.....	10
1.1 Charakteristika období dospívání	10
1.2 Proces socializace	14
1.3 Charakteristika morálního vývoje.....	18
2 Problematika kriminality dospívající mládeže	26
2.1 Vymezení kriminality a delikvence	26
2.2 Pojem mladistvý a další související pojmy	28
2.3 Specifické znaky trestné činnosti mládeže	29
2.4 Vývoj a struktura registrované kriminality mladistvých na území České republiky	31
3 Etiologie kriminality mladistvých	35
3.1 Biologické faktory	35
3.2 Psychické faktory.....	37
3.3 Sociální faktory	39
3.4 Vybrané protektivní faktory.....	44
4 Názory studentů středních škol k ne/páchání kriminality.....	50
4.1 Výzkumný problém, výzkumný cíl a hypotézy	50
4.2 Výzkumná strategie a zvolená metodologie výzkumného šetření.....	55
4.3 Popis výzkumného souboru a sběr dat.....	56
4.4 Prezentace výsledků výzkumného šetření a jejich vyhodnocení	61
4.5 Shrnutí výsledků a diskuze	72
4.6 Limity a omezení výzkumného šetření, návrhy a doporučení	76
Závěr	77
Seznam použitých zdrojů:.....	78
Seznam grafů	83
Příloha A Dotazník – Názory studentů na kriminalitu	84

Úvod

Cílem bakalářské práce je popsat etiologii kriminality, tedy příčiny páchaní trestné činnosti u mladistvých osob z pohledu faktorů biologických, psychických a zejména sociálních, kde hraje klíčovou roli socializace v rodině a utváření morálních principů. Závěrečná práce se zabývá též příčinami nezapojení se do trestné činnosti a na základě vlastního výzkumného šetření mapuje názory mladistvých studentů středních škol v oblasti etiologie nepáchání kriminality.

Motivací pro volbu tématu závěrečné práce je zájem o oblast kriminality a cílovou skupinu mladistvých, kteří jsou specifictví tím, že jsou od 15 let již trestně odpovědní, ne však plně, a pro které se etiologie, motivace a způsob páchaní trestné činnosti liší v porovnání s kriminalitou páchanou dospělými osobami, což je způsobeno mimo jiné stále probíhajícím mravním i tělesným vývojem a nedostatkem životních zkušeností. V souvislosti s tím, mě inspiroval i tento výrok:

„Kriminalita mladých lidí je často nezralá, romantizující, často naplněná odérem dobrodružství a neschopná odolat inspiraci okamžiku. A v tom je právě nápravná naděje těch, kteří chtějí mladého pachatele odvrátit od pokračování v nastoupené deviantní životní cestě“ (Večerka a kol., 2004, s. 3-4).

Téma a otázky týkající se kriminality mládeže jsou stále aktuální, žádané a velmi důležité vzhledem k věkové kategorii pohybující se na hraně dospělosti, tedy mezi 15.– 18. rokem dle trestněprávního pojetí, kdy je pojem mladistvý vymezen zákonem č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů pod §2 odst. 1 písm. c).

1 Mladistvý a období dospívání

Dospívání a jeho aspektům je věnována celá kapitola, neboť se jedná o složité vývojové období plné rozhodování, změn, krizí a testování. Je to přechod mezi tím být dítětem a být dospělým. I přes náročnost tohoto „procesu“ je zajímavé, že ne každý národ a jeho kultura vymezuje potřebný čas k této přeměně v dospělého jedince. V naší evropské kultuře je mu věnována zhruba celá dekáda života, kdežto např. v některých afrických zemích je přechod mnohem kratší, často se jedná „pouze“ o projití určitým rituálem, ceremonií či splněním zkoušky. Naše pojetí celého období dospívání je v podstatě výtvorem naší kultury. Macek (2003, s. 69) ve své knize *Adolescence* konstatuje: „*V současné době vzrostl společenský a osobní význam samotného období adolescence. Strukturální a kulturní modernizace společnosti vedla k institucionalizaci jako samostatného a svébytného životního období.*“

Dospívání si žádá velké pozornosti i z důvodu zranitelnosti a rizikovosti v tomto období života. Mladiství jsou náchylnější k různým projevům rizikového chování, včetně delikvence, která může být na jednu stranu v jejich věku přirozená, na stranu druhou by se neměla přehoupnout v závažnější činy, jež jsou v naší společnosti trestně stíhané. K překlenutí této životní éry plné možností, kde se jít z cesty přispívá zejm. rodina. Pomáhá tím, že socializuje jedince do společnosti a ten pak ví, jaké chování je zde považováno za přijatelné a jaké naopak ne, ať už se jedná o legislativně ukotvené normy či „pouze“ sociálně vynutitelné ostatními členy. Jedinci pak zpravidla ví, jak se chovat konformně a morálně správně. Kvalita socializačních činitelů je ovšem různá, a ne každý mladistvý jedinec si utvoří a následně se řídí morálními principy a svědomím.

První podkapitola věnuje pozornost obecné charakteristice období dospívání, je orientována na somatický a postupný psychický i sociální vývoj jedince. Navazuje další podkapitola výhradně zaměřena na morální vývoj, kde je kladena pozornost na teorii Piageta, Kohlberga a jejich psychologii morálky. Otázka morálky jako možného protektivního faktoru kriminality je ukotvena v hypotéze č. 1 a otázka neformální sociální kontroly v hypotéze č. 2, proto celou kapitolu uzavírá podkapitola podrobněji se zabývající procesem socializace a klíčovým významem rodiny.

1.1 Charakteristika období dospívání

„Období dospívání je přechodná doba mezi dětstvím a dospělostí, kdy dochází ke komplexní proměně osobnosti ve všech jejích oblastech. Mnohé změny jsou primárně

podmíněny biologicky, ale vždycky je významně ovlivňují i psychické a sociální faktory. Průběh dospívání je závislý též na konkrétních kulturních a společenských podmínkách, z nichž vyplývají požadavky a očekávání společnosti ve vztahu k dospívajícím.“ (Vágnerová, Lisá, 2021, s. 373-374)

Firstová (2014, s. 57) též vystihuje náročnost této životní etapy, která je „charakteristická svou variabilitou, proměnlivostí, procesualností. Jedná se o období multiprocésů. V poměrně krátkém časovém úseku dochází u dítěte k přeměně fyziologické, psychické, sociální. Dítě se mění v dospělého, odpovědného, samostatného jedince.“

Období dospívání není obecně ani jednotně vymezováno a do značné míry se také jedná o individuální záležitost. Dle Vágnerové a Lisé (2021, s. 374-375) lze dospívání dělit na 2 fáze:

1. raná adolescence – též období pubescence, zahrnuje prvních 5 let dospívání a odehrává se přibližně mezi 11.-15. rokem;
2. pozdní adolescence – trvá přibližně od 15 do 20 let počínaje pohlavním dozráním a dosažením plné reprodukční zralosti.

Pro srovnání např. Langmeier a Krejčířová (2006, s. 143) jej detailněji člení následně:

1. období pubescence – mezi 11.-15. rokem věku dítěte;
  - a) fáze prepuberty – první pubertální fáze;
  - b) fáze vlastní puberty – druhá pubertální fáze;
2. období adolescence – 15-22 let, v tomto věku lze hovořit o mladistvém, dorostu, teenagerovi atd.

Pro pubescenci je typické tělesné dospívání spojené s pohlavním vývojem. Jedná se asi o nejnápadnější změnu zevnějšku, která ovlivňuje sebepojetí i chování okolí. Tělesná proměna je významným signálem dospívání, projevuje se růstem postavy a zřetelným rozvojem sekundárních pohlavních znaků, který je ovlivněn zrajícími vaječníky a varlaty produkujícími hormony estrogen u dívek a testosteron u chlapců zhruba mezi 10-12 lety se začátkem dříve u dívek. Hormonální proměny vedou ke změně a výkyvům emočního prožívání, zejm. pak u dívek v souvislosti s nástupem menstruačního cyklu mezi 11. a 14. rokem. Obecně lze říci, že tělesný vzhled je podstatnou součástí identity v obou fázích dospívání, obzvláště pro dívky hraje zevnějšek a jeho úprava velkou roli a pokud se necítí být atraktivní, mají o sobě pochybnosti, což je

stinnou stránkou tohoto emočně vypjatého období. Mohou se uchýlit i např. k autoagresi. (Vágnerová, Lisá, 2021, s. 374, 376, 384)

Čáp s Mareš (2007, 233) doplňují, že mladiství často porovnávají svůj vzhled s nějakým ideálem, a takové srovnání často vede k nepříznivým výsledkům. Dívky i chlapci věnují obecně zvýšenou pozornost svému vzhledu, účesu a také oblečení. Vnímání vlastního těla a vnějšího vzhledu jsou důležitou součástí jejich sebepojetí a sebehodnocení.

Pro Čápa a Mareše (2007, s. 232) puberta představuje období, kdy se osobnost nově začleňuje do společnosti. Tato fáze vývoje osobnosti je charakterizována silnými změnami, a také problémy v rodinné a školní výchově. Vágnerová a Lisá (2021, s. 374) popisují, že pubescent se pomalu začíná odpoutávat ze závislosti rodičů jako autority, čímž se více osamostatňuje, ale zároveň ztrácí potřebu jistoty a stojí před úkolem orientace v nové situaci plné změn. Důležitější je nyní pro ně závislost na vrstevnících, kteří se usilovně snaží odlišit jak od dětí, tak od dospělých zejm. pomocí úpravy zevnějšku, životního stylu a zájmů. Stávají se příslušníky subkultury mládeže.

Obecně je období puberty označováno jako tzv. období 2. vzdoru, kdy se jedinec projevuje negativisticky a odmítavě, což má i svůj pozitivní vliv, protože to pomáhá při emancipaci a osamostatňování se. Do určité míry a věku je to naprosto přirozené. Čáp a Mareš (2007, s. 233-234) dobře vystihují: „*Některý pubescent více, jiný méně odmítá názory, postoje, příkazy a zákazy rodičů – po určitou dobu jakoby „ze zásady“ proto, že vycházejí od rodičovské autority. Přitom stejnou pobídku od vrstevníků nebo i od některého dospělého – např. oblíbeného trenéra, vedoucího oddílu – přijímají. Je to zátěžová situace pro dospělé i mladistvé.*“

V rámci vývoje kognitivních funkcí je stěžejní, že dospívající jsou schopni již uvažovat hypoteticky a abstraktně. Hypotetické myšlení znamená uvažovat i o možnostech, které reálně neexistují, o alternativách, jež ani nastat nemusí či nemohou. Abstraktní myšlení není vázáno na konkrétní realitu a předmětem jejich úvah může být cokoli, jak konkrétní pojmy, tak znaky. Pro dospívání je charakteristické vyproštění se ze závislosti na konkrétní realitě, což jim umožňuje přesah do oblastí, se kterými nemají zkušenosti a nelze je přímo pozorovat. (Vágnerová, Lisá, 2021, s. 386-389) Jak shrnují Vágnerová a Lisá (2021, s. 387): „*Lze říci, že prepubertální dítě chce poznat svět, jaký je, zatímco dospívající mají potřebu přemýšlet o tom, jaký by tento svět mohl být. Realita je pro ně pouze jednou variantou z množiny možných.*“

„Vývoj je často nerovnoměrný – vyspělost v jednom aspektu nemusí být spjata s vyspělostí také v ostatních aspektech“ (Čáp, Mareš, 2007, s. 236). Každý mladistvý člověk je individuální a jedinečný, což se odráží i v jeho vývoji. Stejný věk ještě nedeterminuje stejnou úroveň v oblasti somatické vyspělosti, intelektových schopností (etapa konkrétních či formálních operací), emočního prožívání, sociálních dovedností (začlenění či odmítání), morálního vývoje (konvenční či postkonvenční úroveň) atd.

Důležitým sociálním mezníkem je pak ukončení povinné školní docházky a volba budoucího (profesního) směřování, jež hraje významnou roli pro druhou fázi dospívání – pozdní adolescenci (Vágnerová, Lisá, 2021, s. 374). Adolescence je klidnějším obdobím než pubescence, neboť nejnápadnější změny již proběhly. Senzomotorické a intelektové schopnosti jsou nyní na úrovni, kdy umožňují dosahovat vysokých výkonů. Ke zklidnění může docházet i v rámci rodinných vztahů, kdy adolescenti nevystupují tak bojovně, ale jednoduše je prostě ignorují. Stále ovšem pokračují v osamostatňování se a hledání vlastní cesty, mají své názory a způsob života. Starší generace často přísně odsuzují a přímočarost či zásadovost pro ně platí nyní dvojnásob, ačkoli nakonec často to, co v tuhle chvíli tak odsuzují, sami nakonec od nich přejímají, např. orientace na konzum, chápání práce jako nutného zla. (Čáp, Mareš, 2007, s. 237)

Pozdní adolescence je především dobou komplexní psychosociální proměny, mění se osobnost i společenská pozice jedince. Jedná se o vývojové období nerovnováhy psychických funkcí, kdy emoce zasahují do logického uvažování a adolescenti, zejm. pak chlapci mívají větší tendenci k riskantnímu chování a impulzivnímu reagování bez rozmyslu. To je způsobeno dřívějším dozráním emočního systému a pozdějším dozráním regulačního systému. V souvislosti s tím dochází k nárustu potřeby vyhledávat vzrušující zážitky spojené s nedostatečnou inhibiční (brzdou) kontrolou vrcholící mezi 13. a 16. rokem, poté tendence klesá a oba systémy se stabilizují. (Vágnerová, Lisá, 2021, s. 375, 380-381, 397)

V tomto kontextu lze zmínit i Syndrom rizikového chování v dospívání, který je v tomto období přirozený a často přechodný. Projevuje se např. experimentováním s návykovými látkami, kdy jedinec vyzkouší joint, pití alkoholu, záškoláctví atd. Také podle Moravcové, Podané, Buriánka a kol. (2015, s. 46) se dospívání vyznačuje zvýšenou mírou rizikového, někdy dokonce delikventního chování, a takto vlastně testují normy i okolí. Nelze předvídat, které děti z toho vyrostou a které budou pokračovat.

„Smyslem pozdní adolescence je poskytnout jedinci čas, aby porozuměl sám sobě, zvolil si, čeho chce v budoucnosti dosáhnout a osamostatnil se ve všech oblastech, v nichž

to současná společnost vyžaduje“ (Vágnerová, Lisá, 2021, s. 376). Proto je rozhodující otázka, zda po ukončení profesní přípravy nastoupit do zaměstnání či pokračovat ve studiu, neboť to ovlivní ekonomickou samostatnost jedince. Někdy nastává situace, kdy se adolescent ještě necítí na to, dělat závazná rozhodnutí, Erikson jej označuje jako adolescentní psychosociální moratorium. Jde se o přechodnou dobu, kdy jedinec odkládá definitivní volby a zodpovědnost za ně, a naopak si užívá svobody, experimentuje s chováním (i v oblasti partnerství) a hledá hranice svých možností. Dospělost se jim jeví jako stereotyp, a tudíž pro ně není tak přitažlivá. (Vágnerová, Lisá, 2021, s. 375-376) „Mladistvý se snaží jakoby zpomalit, zastavit vývoj, zdržet se ještě nějakou dobu v období mládí, nedospělosti. Přitom mladiství těžce nesou, když je dospělí považují z nedospělé např. proto, že ještě nemají vlastní zaměstnání a příjem.“ (Čáp, Mareš, 2007, s. 236)

Rozhodování o životním směru může být obtížné, přináší sebou výzvy i krize. *„Formování vlastní identity, dosažení zralejšího stupně ve vývoji vlastního já zahrnuje krizi, její řešení, přijetí závazku a úsilí i jeho realizaci. Krize znamená prožití pochybností, váhání mezi různými možnostmi – např. ve volbě oboru studia a povolání, ve volbě partnera, volbě životního stylu. Závazek znamená rozhodnutí pro jednu eventualitu a řízení se plánem k realizaci tohoto rozhodnutí.“ (Marcia, 1967 in Čáp, Mareš, 2007, s. 237)*

1.2 Proces socializace

Socializace je postupná přeměna člověka jako biologického tvora ve společenskou bytost, je to proces vrůstání a začleňování jedince do společnosti a její kultury, přičemž si osvojuje její hodnoty, normy, tradice, návyky a učí se sociálním rolím. Zhruba takto lze socializaci obecně definovat. V rámci socializace si jedinec také osvojuje chování ve styku s ostatními lidmi, jazyk a komunikaci, roli svého pohlaví a věku, velké množství nejrůznějších poznatků, názory a postoje (Čáp, Mareš, 2007, s. 18, 55-56).

Lašek a Loudová (2013, s. 16) hovoří o přeměně jedince, který se narodí jako individuum a postupně se z něj stává osobnost. Uvádí, že *„dítě se lidskou bytostí stává až v průběhu procesu, který nazýváme socializace.“* Lašek s Loudovou (2013, s. 16) dále uvádějí, že v jeho průběhu se přejímají vědomě či nevědomě kulturní vzorce, jako jsou tradice, mravy, zákony i tabu, a postupně se stávají způsobem života.

Giddens (1999, s. 39) definuje socializaci jako proces vývoje od stádia novorozence až po osobu, která si dobře uvědomuje sebe samu a je schopná orientace ve své vlastní kultuře. Zvláště důležité je zaměřit se na část: *„ve své vlastní kultuře“*, protože jak píše

Lašek a Loudová (2013, s. 11), každá kultura má odlišně stanovené hranice mezi normalitou a patologií. V rozličných společnostech s jinak rozmanitou kulturou je za „normální“ považováno něco jiného, často i pro společnost jiné kultury naprosto nepředstavitelného. Kulturní odlišnosti se vztahují i na systém rolí, který je dle Laška a Loudové (2013, s. 10) podstatné si osvojit, neboť utváří ze strany okolí očekávané způsoby chování.

Již Aristoteles pravil, že „člověk je bytost přirozeně společenská.“ Proto je nezbytně nutné pro začlenění a fungování jedince během svého života ve složité společnosti ho učit konformnímu, očekávanému, a tedy i předvídatelnému chování ze strany ostatních členů. Socializace je v podstatě nezbytnou podmínkou i pro osvojení si specificky lidských duševních kvalit, jako jsou intelekt, řeč, osobnost, vědomí, svědomí. Typickým příkladem nedostatku sociálních podnětů jsou tzv. vlčí děti. Lašek a Loudová (2013, s. 16) tvrdí, že člověk je nejdéle ochraňované mládě a jeho socializace je možná právě díky nepřetržité interakci s okolím.

Lašek a Loudová (2013, s. 18) podotýkají, že během socializace si jedinec osvojuje i způsobilost sebeovládání, autoregulace a vliv na jeho chování nemají pouze vnější sankce, ale i různé vnitřní pohnutky, vůle, zvnitřněné hodnoty. Firstová (2014, s. 78) podotýká, že *„hodnoty jsou nedílnou součástí motivační sféry osobnosti. (...) Jde o měřítko pro rozhodování a jednání, významné též pro deviantní chování mládeže, kdy v mnoha případech vytváří kritéria pro posuzování správnosti jednání.“* Firstová (2014, s. 79) následně upozorňuje, že *„v převážné míře se chováme v souladu s vlastní hodnotovou orientací.“* Tímto zároveň připouští, že nastávají situace, kdy se jedinec svým vnitřním hodnotovým systémem neřídí.

„Socializace neprobíhá jednoduše a hladce, je to vysoce složitý proces s rozpory, konflikty, s možnostmi vývoje příznivého i nepříznivého, v některých případech až patologického“ (Čáp, Mareš, 2007, s. 55). Navazuje Lašek s Loudovou (2013, s. 11): *„Optimálním socializačním prostředím je funkční rodina. Je tou nejlepší zárukou, že dítě bude realizovat své rozvojové možnosti, bude vytvářet základ své osobnosti a nalezne pozitivní vztah ke škole a ke vzdělávání.“*

Socializační proces je dynamický a odehrává se během celého života jedince. Nakonečný (2009, s. 106) uvádí, že mladistvý jedinec, byť nabitý zkušenostmi z dětství a školního vzdělávání stále není plně připraven na požadavky, kterým bude čelit jako dospělý, protože člověk se neustále učí nové vzorce chování, např. když vstoupí do manželství, nastoupí do nového zaměstnání a prochází dalšími změnami, které život

přináší. To potvrzují i Lašek a Loudová (2013, s. 16), kteří vnímají socializaci jako celoživotní proces učení, protože během života se člověk dostává do nových rolí, se kterými se dosud nesešel. Nicméně Čáp a Mareš (2007, s. 55) vyzdvihují, že přeci jen je socializace obzvláště významná v dětství. „*Primární socializace, která v rodině probíhá, má velký vliv na utváření stabilní morální a hodnotové orientace jedince*“, navazují Lašek a Loudová (2013, s. 9).

Socializace zpravidla začíná v rodině, která je považována za primární socializační činitel, který svou výchovou připravuje jedince na budoucí samostatný život. Pečující osoba, zpravidla matka odmalička uspokojuje základní biologické potřeby dítěte a zároveň by měla naplňovat též potřebu bezpečí a jistoty, lásky a sounáležitosti. Při nedostatku láskyplného vztahu projevujícího se např. úsměvem, hlazením, hraním, povídáním atd., dochází k nepříznivému vývoji dítěte a jeho psychické deprivaci. (Čáp, Mareš, 2007, s. 55)

Typicky se každé dítě na počátku své socializace učí přijímat konvenční normy a začíná od těch nejjednodušších, jako jsou pozdrav a poděkování, a postupně pokračuje až ke složitějším pravidlům, která upravují mezilidské interakce. V této fázi bývají obvykle v roli iniciátora socializačního procesu rodiče, kteří postupují tradičně, vědomě a cíleně. (Vacek, 2006, s. 12-18 in Lašek, Loudová, 2013, s. 16-17) Helus (2007, s. 71 in Lašek, Loudová, 2013, s. 22) naopak naznačuje, že socializace převážně působí prostřednictvím spontánních a neplánovaných vlivů a okolností, které jsou mimoděčné a nekontrolované. Děti jsou tak často vystaveny různým socializačním záměrům, včetně těch problémových.

O socializaci lze uvažovat i o jako jedné ze základních funkcí rodiny, kdy je cílem „*uvést jedince do života v rámci konkrétního kulturního prostředí, tj. naučit ho orientaci ve světě symbolů, ale i předmětů denní potřeby, ve světě společenských zvyklostí a hodnot, naučit ho kulturním návykům či slušnému chování*“ (Lašek, Loudová, 2013, s. 9). Rodinná výchova se otiskne do života dítěte svým, někdy i svérázným způsobem života, názory a postoji, náplní volného času, způsobem řešení konfliktů, vztahy a chováním mezi jejími členy atd. (Lašek, Loudová, 2013, s. 25). Jak píše Helus (2007, s. 87 in Lašek, Loudová, 2013, s. 22), co rodina, to svérázné socializační prostředí.

S nástupem školního věku a dospívání přechází primární socializace probíhající v rodině v socializaci sekundární, kde získává významný vliv škola a vrstevníci (Helus, 2015, s. 198). Matoušek a Matoušková (2011, s. 82) podotýkají, že „*ve většině rodin nepřináší příklon dítěte k vrstevníkům během dospívání rozchod s rodiči ani přetrhání*

vazeb k původní rodině. “ Dalšími socializačními činiteli jsou také média a různé zájmové skupiny. Firstová (2014, s. 55) specificky uvádí, že škola jako socializační činitel má největší vliv na děti v mladším školním věku, ale v období dospívání ustupuje a na síle nabírají mimoškolní faktory.

Nepostradatelnou úlohu v socializaci mají mechanismy sociálního učení, které jsou podle Vágnerové (2004, s. 86) „*předpokladem k porozumění různým projevům lidského chování, ale i osvojení žádoucích způsobů chování.*“ Jedinec se ve styku s druhými lidmi učí společné činnosti, sociální interakci, přejímá různé sociální role během svého života (dítě v rodině, sourozenec, žák ve škole, člen delikventní party, muž nebo žena, matka nebo otec) a zařazuje se tak do sociálních vztahů a skupin (Čáp, Mareš, 2007, s. 55-57). Čáp a Mareš (2007, s. 192) řadí mezi nejdůležitější formy sociálního učení:

- napodobování;
- učení sociálním posilováním (odměnou a trestem);
- učení identifikací, přejímáním nebo zamítáním modelů;
- observační učení atd.

Nejstarší formou sociálního učení je jednoznačně nápodoba, kterou užívali lidé již v počátcích vývoje společnosti a samozřejmě i zvířata. Význam napodobování přetrvává dodnes a ve vyspělých společnostech napomáhá zejm. při osvojování senzomotorických dovedností a různých forem chování. Probíhá od raného dětství a dítě často i nevědomě napodobuje své rodiče, na nichž je závislé. Také napodobuje ostatní děti, starší sourozence, osoby z blízkého okolí i televizní postavy. Dítě se v rámci nápodoby nesetká pouze s prospěšnými vzory, ale i např. se závislostí, agresivními způsoby chování, fobií, kdy dítě může přejímat od matky i strach z některého druhu zvířat. (Čáp, Mareš, 2007, s. 192-193)

Socializace hraje svou roli i při utváření morálních postojů, a to již od dětství, kdy si děti osvojují nenápadně až latentní formou během každodenního života počáteční názory a hodnotí způsoby chování osob a skupin, což můžeme považovat za předběžné morální postoje. Důležitou úlohu přitom má samozřejmě výše zmíněná rodina, dále pak škola, vrstevníci, pohádky a příběhy, média atd. Tyto „předběžné“ morální postoje se pak zvláště rozvíjejí v období adolescence vlivem širšího společenského prostředí. (Čáp, Mareš, 2007, s. 345)

Čáp a Mareš (2007, s. 58) považují za důležitý moment při utváření a vývoji svědomí, charakteru a morálních aspektů v rámci socializace interiorizaci (zvnitřnění)

norem, včetně morálních, kdy jedinec pak sám i bez vnější kontroly je chce dodržovat. Tento moment nastává, když mladistvý dříve či později začne přejímat požadavky společnosti za své. Navazuje Rozum (2008, s. 79): „*K budování pevných a zdravých základů mravnosti dítěte i základů pro zdravý psychický vývoj dochází zejména pod vlivem spořádaného a podnětného rodinného prostředí.*“

„*Z výše uvedeného je zřejmé, že rodina jakožto primární sociální skupina je pro jedince z hlediska jeho formování nesmírně důležitým činitelem, jehož význam snad nelze ani přecenit. Rodina má nesmírný vliv na vytváření hodnotového systému jedince, jeho názorů, postojů, které výrazně ovlivňují jeho následné uplatnění v životě.*“ (Firstová, 2014, s. 78)

Lašek a Loudová (2013, s. 16) shrnují, že „*cílem každé socializace je jedinec plně schopný akceptovat normy společnosti (standards regulující chování lidí ve skupině), které aktivně udržuje, případně mění v situaci, kdy je třeba je přizpůsobit změnám ve společnosti.*“

1.3 Charakteristika morálního vývoje

„*Osvojování mravních norem a společenských hodnot je považováno za klíčový aspekt socializace. V koncepci E. Eriksona je adolescence chápána jako most mezi „dětskou morálkou“, která se opírala o jasná vnější pravidla určovaná autoritami, a morálkou dospělých založenou na zvnitřněných etických principech. (...) Jak adolescenti pomalu překonávají svůj egocentrismus v interpersonálních vztazích, tak také rozvíjejí svoji osobní morálku, či jinak řečeno – svoji citlivost, znalosti a přesvědčení o tom, co je správné a co je špatné*“ (Macek, 2003, s. 66).

Čáp a Mareš (2007, s. 340) připomínají, že v rámci morálky je podstatné jak řešení různých konkrétních morálních situací, tak vůbec formování morálních aspektů osobnosti, jako jsou morální myšlení, citění, rozhodování, návyky, postoje, vlastnosti a samozřejmě také charakter a svědomí. „*Svědomí je název pro vnitřní subsystém morální sebekontroly a autoregulace*“ (Čáp, Mareš, 2007, s. 339). Vývoj charakteru a svědomí může ustrnout v nižších formách vývoje v závislosti na emočních vztazích v rodině, způsobu výchovy a dalších podmínkách.

Posuzování morálního či nemorálního charakteru jednání jednotlivce se odvíjí od jeho vztahu k ostatním lidem a společnosti (Čáp, Mareš, 2007, s. 338). „*Chování a jednání odpovídající morálním hlediskům se označuje termíny altruistické nebo prosociální v protikladu k egoistickému, sobeckému, zisknému apod. Altruistické chování*

se vymezuje tím, že přináší prospěch druhým, a přitom samotnému aktérovi přináší „náklady“. (...) Prosociální chování je širší – prospívá druhým, zároveň ale také něco přináší aktérovi. Druzí se mu odmění podobným chováním, popřípadě aktérovi je „odměnou“ vnitřní uspokojení...“ (Čáp, Mareš, 2007, s. 343)

Mezi charakteristické rysy morálních postojů adolescentů řadí Vágnerová a Lisá (2021, s. 440-441) potřebu uvažovat o morálních principech, hodnotách a normách. Končí období, kdy se jimi pouze slepě řídí a autority (rodiče, učitele) vnímají jako nejvyšší garanty správnosti určitého jednání. Naopak, mladiství se snaží odpoutávat od názorů autorit a obecně dospělých a chtějí si sami zvolit vlastní morální hodnoty, jež jsou pro ně důležité a bude jim stát za to je respektovat.

Ovšem pokud existují názory, které mohou přeci jen zasahovat a ovlivnit jejich morální rozhodování a chování, jsou to názory vrstevníků, protože právě v tomto životním období, dodává Macek (2003, s. 69), velmi roste hodnota přátelských vztahů, vrstevnických skupin a neformálního hodnocení. Leckdy také dochází k rozporu mezi normami skupiny, a tedy i loajalitou k ní, a vlastními morálními hodnotami, např. v případě šikany (Vágnerová, Lisá, 2021, s. 440-441).

Dalším rysem je nepochybně tendence k radikalismu. Vyžadují dodržování pravidel po všech, bez ohledu na sociální postavení a za všech okolností. Věří v jejich bezpodmínečnou platnost a odmítají jejich relativizaci. Přesto sami nejsou vždy ochotni se běžnými sociálními konvencemi, jež pro ně nejsou tak důležité, řídit. (Vágnerová, Lisá, 2021, s. 441)

S morálním vývojem nepochybně souvisí i psychický, tělesný, sociální a emoční vývoj jedince, tzn. že morálka se dá sama o sobě zkoumat z pohledu různých vědních disciplín. Vágnerová a Lisá např. uvádějí, jak mohou emoce spolu s hormonální proměnou ovlivnit morální usuzování adolescenta. *„Velmi důležitým aspektem morálního uvažování a chování jsou emoce, a právě hormonální změny probíhající v době dospívání vedou k nárůstu emoční senzitivity a empatie, což napomáhá k rozvoji prosociálního chování, ale zároveň mohou posilovat i impulzivitu, sklon k agresi, a tedy i asociální tendence“* (Vágnerová, Lisá, 2021, s. 440-443). Vágnerová a Lisá (2021, s. 443) konstatují, že teprve ve fázi pozdější adolescence se emoce vyváží a chápou, že jejich svědomí je souhrn jak citu, tak rozumu.

Morálku jako multidisciplinární předmět nepopírá ani Heidbrink, který navíc dodává, že je předmětem i našeho vlastního zájmu. *„Klíčovou otázkou morálky je otázka „dobra“ a „zla“, „správnosti“ a „špatnosti“. Patří k nejstarším otázkám filozofie,*

nezajímá však jen filozofy, nýbrž každého z nás. (...) Morálka není oblast, kterou by si mohli vědci rezervovat jen pro sebe. Za své morální jednání je zodpovědný každý, ať je to filozof, psycholog, teolog či docela obyčejný člověk.“ (Heidbrink, 1997, s. 16) Následně se Heidbrink (1997, s. 16) zabývá přímo odlišností pohledu filozofie a psychologie na morálku. Psychologie si klade otázku jak a proč lidé jednají tak, jak jednají, což odkazuje k „morálnímu bytí“. Zato filozofii zajímá, jak by lidé jednat měli v rámci „morální povinnosti“.

Práce se orientuje především na pohled psychologie, ten je nejbližší hypotéze o morálních zábranách. Avšak i v psychologickém pojetí morálního vývoje lze nalézt další přístupy k jeho studiu. Dle Vacka (2010, s. 8) je klíčová Hoffmanova klasifikace, která rozlišuje 3 základní koncepce morálního vývoje. První koncepcí je model „dědičného hříchu“, kde je podle Hoffmana stěžejní časný výchovný zásah dospělých do života dítěte, které je potřeba odmala usměrňovat a napravovat. Dalším modelem je doktrína tzv. „vnitřní čistoty“ předpokládající původní dětskou nevinnost, dobrotu. Zde se má za to, že vnější společenské vlivy dítě ve vývoji spíše poškozují, a proto by měl být jejich vliv, zejm. v raném období vývoje co nejmenší. Poslední Hoffmanova koncepce vidí dítě jako nepopsaný list papíru, tzv. tabula rasa, dítě zkrátka není ani dobré a ani špatné. (Hoffman, 1970, s. 261-262 in Vacek, 2010, s. 8)

Z Hoffmanova základu vychází různé teorie morálního vývoje dle zaměření jednotlivých psychologů. Ve shodě s mnoha dalšími autory i Vacek (2010, s. 8-9) pojednává zejm. o psychoanalytické teorii (Freud), teorii sociálního učení (Bandura) a obzvláště o kognitivně vývojové teorii a jejích nejvýznamnějších představitelích, které je běžné spojovat s morálním vývojem vůbec: Jean Piaget a Lawrence Kohlberg. Teorií a koncepcí je samozřejmě mnohem více, toto je pouze výčet, se kterým pracoval autor a pro tuto práci se jeví přehledný a dostačující.

Freudova psychoanalýza pracuje s podvědomou stránkou osobnosti, kde se skrývají různá traumata a složité rodinné vztahy odkazující k Oidipovskému, u děvčat k Elektriině komplexu. Vacek (2010, s. 9-10) píše, že synové podle jeho teorie vždy soupeřili se svými otci, avšak identifikovali se s nimi na základě respektu, který později určoval i jejich kladný vztah k autoritám. V opačném případě absence otce a konfliktu s ním, může vést k nedostatečně rozvinutému superegu a odporu k autoritám i ke společnosti samé. Ke svým matkám synové cítili touhu a obavu z jejich ztráty, podobně je tomu u děvčat, jenom naopak. Oidipův (Elektriin) komplex je takovým předchůdcem superega ve smyslu, že se dítě identifikuje s rodiči, chce být jako oni a dodržovat stejné normy. Psychoanalýza

vysvětluje morální chování pomocí nejvyšší složky osobnosti – superega, jež představuje naše svědomí, slouží jako míra správného a špatného a tvoří náš morální kodex.

Zatímco Freud se upínal na to, co je vnitřní povahy, jako psychika, podvědomí, superego, tak teorie sociálního učení v čele s hlavním představitelem Albertem Bandurou se soustředí na vnější situační faktory. Zaměřuje se na proces osvojování morálního chování sociálním podmiňováním, tedy upevňováním žádoucích vzorců chování pomocí odměn, trestů a pozorováním druhých, včetně následků jejich chování. (Vacek, 2010, s. 11-12)

Piaget (1896-1980) byl švýcarský psycholog známý pro svou teorii kognitivního vývoje a posléze i teorii morálního vývoje publikovanou v knize Morální úsudek dítěte. Tím dal spolu se svým následovatelem neméně známým Kohlbergem vzniknout dnes již rozvinutému psychologickému oboru – psychologie morálky. Piaget je také oslavován jako jeden z předchůdců vývojové psychologie. (Heidbrink, 1997, s. 28, 53) Z Piagetovy koncepce morálního vývoje plyne, že podstata morálky spočívá v respektu. Rozlišuje jednostranný respekt odkazující k heteronomní morálce, zatímco vzájemný respekt rozvíjí autonomní morálku, tu podmiňuje právě kooperace. (Vacek, 2010, s. 24)

Stádium heteronomní morálky odpovídá dětem zhruba do 11.-12. roku a Kotásková (1987, s. 37) píše, že malé dítě respektuje normy a autority absolutisticky a považuje je za „svaté“, nezměnitelné takřka nedotknutelné a chápe je doslovně. Jednání dítěte v souladu s pravidly a příkazy dospělých, jakožto autorit, je dobré jednání a to, které není konformní s pravidly je špatné a přináší trest, imanentní spravedlnost. Pro období heteronomie je typický egocentrismus dítěte, tzn., že dítě se dokáže na vše dívat pouze z vlastní perspektivy a není schopno vidět morální hlediska z pohledu druhých. Nechápe svůj pohled pouze jako jeden z mnoha.

Vacek (2010, s. 16-17) mluví také o „kognitivním egocentrismu“, kdy nezralý organismus nemá ještě schopnost rozeznat fakta od snů, pravdu od falešných informací, a ani realitu od fantazie, zkrátka jako houba nasaje a akceptuje vše. Dítě se podřizuje pravidlům autorit, ačkoli mu jeho kognitivní limity brání jejich plnému porozumění, jsou pro něj vnější a nestávají se ještě interiorizovanými regulativy chování.

„Heteronomní morálka spočívá na morálním nátlaku dospělých a vyvolává u dítěte morální realismus. Tak Piaget označuje dětský sklon dívat se na povinnosti a k nim se vztahující hodnoty jako na cosi vnějšího, objektivně daného. (...) Morálnímu realismu odpovídá objektivní pojetí odpovědnosti – svou roli tu hraje nikoli záměr, ale skutečný důsledek jednání.“ (Heidbrink, 1997, s. 61)

Pro autonomní morálku je podle Kotáskové (1987, s. 37) charakteristický reciproční a relativistický respekt. „*Jednostranná úcta k rodičovské autoritě je nahrazena vzájemným respektováním dětí. Teprve když je vzájemné respektování natolik silné, že v jednotlivci vyvolává požadavek, aby s druhými jednal tak, jak by byl rád, aby druzí jednali s ním, podaří se přechod k autonomní morálce.*“ (Heidbrink, 1997, s. 63)

Vacek (2010, s. 24-25) navazuje, že vývoj autonomie je postaven na vzájemné kooperaci (spolupráci) mezi sebou. V tomto duchu děti začínají chápat i pravidla, která nejsou jen soubor daností, ale dají se měnit po vzájemné dohodě. Při porušení norem by měl být trest spravedlivý, přiměřený a měl by sloužit jako prostředek nápravy způsobených důsledků. Důležitým posunem oproti heteronomii, kdy dítě neposuzuje u nesprávného jednání záměr, úmysl, ale pouze následky jednání, je že teď posuzuje vinu s ohledem na širší okolnosti. Také původní egocentrické zaměření dítěte se mění, nyní se dokáže odpoutat od svého jednostranného pohledu a je schopno vnímat realitu z více hledisek, tedy i tak, jak to mohou vidět druzí.

Nicméně Heidbrink (1997, s. 28) směle uvádí, že Piagetovy teorie jsou hojně kritizovány a často považovány za překonané. Piagetovým následovníkem, který rozpracoval a rozšířil jeho koncepci je americký psycholog Kohlberg (1927-1987). Svou teorii vývoje morálního usuzování prakticky ověřoval pomocí rozsáhlých výzkumů s použitím morálních dilemat, kde je nejznámějším Heinzovo dilema. Kohlberg definoval 6 stádií morálního vývoje ve 3 úrovních (Kotásková, 1987, 37-38):

1. prekonvenční úroveň (1.-2. stádium);
2. konvenční úroveň (3.-4. stádium);
3. postkonvenční úroveň (5.–6. stádium).

Podle Kohlberga (1976, s. 32-33 in Vacek, 2010, s. 26) morální vývoj stejně jako ten psychický a tělesný prochází od sebe odlišitelnými fázemi, kdy jedinec začíná u nejnižšího stádia a postupně zraje k tomu nejvyššímu, kterého však nemusí a ani všichni dospělí nedosáhnou. Nepochybně jsou jednotlivá stádia spojená i s určitou úrovní logického myšlení, kde se Kohlberg odvolává na Piagetovu teorii kognitivního vývoje. Morální rozvoj je závislý na rozvoji poznávacích procesů, zejm. abstraktního myšlení, bez kterého není možné dosáhnout vyšších stádií morálního vývoje.

Takto jednotlivé úrovně charakterizuje sám Kohlberg: „*Prekonvenční morální úroveň je úrovní většiny dětí do 9 let, některých adolescentů a mnoha dospívajících a dospělých kriminálních živlů. Konvenční úroveň je úrovní většiny adolescentů a dospělých ve společnosti. Postkonvenční úroveň je dosahována menšinou dospělých*

a obvykle teprve po 20. roce života jedince.“ (Kohlberg, 1976, s.32-33 in Vacek, 2010, s. 47) Je tedy patrné, že období dospívání provází především morálka konvenční pohybující se v rozmezí 3.-4. stádia. Zde Macek (2003, s. 66) zdůrazňuje, že pro adolescenta má velkou hodnotu, jak ho vidí ostatní lidé, zejm. jemu blízcí a chce být v jejich očích ten „dobrý“.

Macek (2003, s. 66-67) dokonce uvádí, že i někteří adolescenti se dostanou až na postkonvenční úroveň. V tomto případě se rozchází s názorem Kohlberga. Macek (2003, s. 66-67) také upozorňuje, že ačkoli se v přechodu tzv. kvazistadiu mezi 4. a 5. stádiem může zdát, že morální usuzování adolescenta jako by degradovalo a začne být opět egocentrický a relativistický, ale ve skutečnosti se jedná o vnitřní konflikt se společenskou morálkou, jež se projevuje rádooby dětským vnějším chováním.

Jedinec nacházející se v prekonvenční úrovni normám dostatečně nerozumí a jsou mu vnější, orientuje se na fyzické či hédonistické důsledky, které mu jeho jednání přináší. 1. stádium odpovídá heteronomní morálce Piageta, kdy se dítě snaží vyhýbat trestu a být poslušné vůči autoritě, která je nositelem a vyžadovatelem plnění norem. Roli hraje egocentrismus a decentrace dítěte. 2. stádium Kohlberg pojmenoval: Individualismus, účelovost, směna, což vystihuje, že jedinci jednají, a tedy i pravidla dodržují, když to vyhovuje jejich zájmům a uspokojuje jejich potřeby, nicméně si již uvědomují, že i druzí mají své zájmy. Řídí se heslem: „Ty uděláš něco pro mě a já na oplátku zase pro tebe.“ (Vacek, 2010, s. 27-28). Heidbrink (1997, s. 76) uvádí, že je v tomto stádiu velice rozvinutý cit pro spravedlnost a nazývá jej až „rovnostářským fanatismem“.

Další stádium je nazváno: Orientace na vzájemné vztahy, interpersonální konformita. Zde přecházíme již na konvenční úroveň morálky. Správné je plnit očekávání ze strany ostatních, ať už rodiny, přátel, zájmových skupin, jež mohou působit také asociálně, pokud se bude jednat o např. závadovou partu. Stádium 4: Společenský systém a svědomí odpovídá jedinci, který naprosto respektuje normy a jejich nositele – autority (prezident, ředitel, učitel), protože věří, že je to správné a důležité pro zachování fungujícího společenského řádu. Na konvenční úrovni se odehrává proces interiorizace (zvnitřnění) norem a může docházet ke konfliktu svědomí s obecně platnou normou, ovšem v tomto stádiu vítězí normy. Jedinec se chová konformně (Vacek, 2010, s. 28-30).

Pokud se člověk ve svém morálním vývoji dostane až do fáze postkonvenční, společenské normy nejen chápe, akceptuje, ale také je dokáže vyhodnocovat podle přijatých a zvnitřněných morálních principů a hodnot. V 5. stádiu: Společenské smlouvy a individuálních práv se jedinec odpoutává od vlivu autorit a ví, že lidé zastávají různé

postoje a uznávají různé hodnoty. Existují legální normy a koncepce jako výsledek společenské dohody, smlouvy, jež je třeba dodržovat pro obecné blaho a zachování lidských práv. Zároveň je potřeba možnosti dělat racionální a sociálně žádoucí změny v zákonech prostřednictvím legálního a demokratického vyjednávání (Vacek, 2010, s. 30).

„Správné je řídit se podle vlastních svobodně zvolených morálních principů. Obvyklé demokratické zákony se převážně o tyto principy opírají. Pokud jsou normy daného společenství v rozporu s principy, jedinec v 6. stádiu: Univerzální etické principy, jedná v souladu s principy.“ (Vacek, 2010, s. 31) Vacek dále vymezuje a demonstruje na příkladu co jsou a co nejsou etické principy. *„Etické principy jsou abstraktní (např. Kantův kategorický imperativ). Nejedná se tedy o konkrétní morální pravidlo typu Desatera božích přikázání. V podstatě to jsou principy spravedlnosti, vzájemnosti a rovnosti lidských práv a respektování důstojnosti lidských bytostí jako individuálních osobností. Univerzální morální principy se mohou stát normou vyšší hodnoty, než je dodržení zákona“* (Vacek, 2010, s. 31). Důležitou roli hraje naše vlastní svědomí jako vnitřní mravní regulativ.

Kohlbergova koncepce nabízí přehledný, vnitřně logický a konzistentní model morálního vývoje a jednoznačně je jednou z nejlivnějších teorií, nicméně ani ta nejlivnější teorie není ušetřena kritiky. Kohlbergovi vyčítají např. kulturní rozlišnosti, se kterými jeho univerzální platnost teorie nepočítá, hypotetičnost a abstrakci příběhů v rámci morálních dilemat, kdy se má za to, že jedinec nemůže reflektovat své reálné morální myšlení v praktických situacích a také jsou tu výhrady k nejednoznačné odlišitelnosti a diagnostice mezi stádii. To reflektuje třeba Williams (Vacek, 2010, s. 36-39).

„Většina z nás se brání tomu vykrást obchod. Přirozeně, vzhledem k tomu, že čtenář je citlivá a inteligentní osoba, nekrade proto, že si umí představit, jak škodlivé důsledky to může mít pro majitele obchodu, a také jestliže by takovýto příklad byl následován dalšími lidmi, pro celou společnost. Ale nekrade také proto, že by šel do vězení, kdyby byl chycen a také proto, že autority s takovým jednáním nesouhlasí a také proto, že by se sám za sebe musil stydět, kdyby se to dozvěděli jeho přátelé a také proto, že cítí, že by to nebylo správné.“ (Williams a Williams, 1970, s. 101 in Vacek, 2010, s. 37) Avšak Vacek (2010, s. 37) na Kohlbergovu obhajobu dodává, že jeden určitý motiv je přeci jen při rozhodnutí jedince nekrást primární a nejdůležitější.

Čáp a Mareš také namítají, že dalším problémem je vztah mezi morálním názorem a jednáním. I po dosažení vyššího stupně morálních názorů a uvažování, není automatická záruka toho, že budeme jednat v souladu s těmito názory. Záleží též na motivech, emocích, charakteru, zralosti osobnosti atd. (Čáp, Mareš, 2007, s. 343). Lze vyzdvihnout, že u mladistvých budou hrát jistě velkou roli emoce, neboť emoční kolísavost je pro ně příznačná.

Přestože si morální vývoj každého jedince prochází zmíněnými stádii, které sám Kohlberg považuje za univerzální, existují faktory, které nepochybně individuálně ovlivňují morální rozvoj každého z nás. Mezi vnitřní proměnné řadí Muszynski (1983, s. 59 in Vacek, 2010, s. 47) intelektuální schopnosti, vzdělanostní úroveň, sociální zkušenosti, emocionalitu, volní a postojevé charakteristiky. K vnějším faktorům patří morální standard sociokulturního prostředí, sociální vzory morálního chování, respektované hodnoty, také obsah a metody výchovy.

Nelze opomenout také pohlaví jako podmiňující faktor morálního vývoje, kterému se věnovala např. Carol Gilliganová, dřívější Kohlbergova spolupracovnice. Ta reflektuje rozdíly mezi „mužskou“ a „ženskou morálkou“ a vyčítá Poagetovi i Kohlbergovi jejich zaměření na „morálku mužů“ a opomenutí odlišností a specifik „morálky žen“. (Heidbrink, 1997, s. 119-120)

2 Problematika kriminality dospívající mládeže

Tato kapitola se v úvodu věnuje definování základních pojmů, které souvisí s tématem bakalářské práce. Zásadní je vymezit pojmy kriminalita, delikvence a mladistvý se zřetelem na trestněprávní pojetí. V posledních podkapitolách je blíže popsána trestná činnost mládeže, včetně charakteristik pro ni typických. Pro přehled je nastíněn i vývoj kriminality vykazující pravděpodobně v důsledku pandemie Covid-19 mírné navýšení, což vrací kriminalitu zhruba na úroveň před pandemií a zavedením protiepidemiologických opatření. Nicméně v dlouhodobém kontextu lze konstatovat klesající tendenci kriminality obecně.

2.1 Vymezení kriminality a delikvence

Pro úvod je stěžejní objasnit pojem kriminalita pocházející z lat. *crimen*, což lze přeložit jako zločin nebo *criminalis*, volně přeloženo jako zločinný. Kriminalita neboli zločinnost je sociálně patologický jev a představuje protiprávní, trestnou činnost. V pojetí kriminality panuje pluralita názorů a lze rozlišovat její legální (juristické, trestněprávní) a sociologické pojetí. V legálním pojetí je kriminalita chápána striktně ve smyslu trestního práva, tj. s omezením na jednání, jež naplnila znaky skutkové podstaty trestného činu, kdežto kriminalita v sociologickém pojetí je širší a předmět kriminality rozšiřuje i na společensky škodlivé, nežádoucí jevy, jež platný trestní zákon nekriminalizuje, jako např. prostituce, abúzus návykových látek, extremismus. (Zoubková, Moulisová, 2004, s. 13-14) Firstová (2014, s. 15) uvádí, že u kriminality mládeže do sociologického pojetí patří také fenomén záškoláctví a útěků z domova.

Grivna, Scheinost a Zoubková (2019, s. 23-24) doplňují, že se sociologický přístup ke kriminalitě vesměs zaměřuje na sociálně patologické jevy sice neregulované našim trestním právem, avšak s trestnou činností souvisí tím, že jí předchází nebo podmiňuje. Předností legálního pojetí je jeho přesnost a určitost, protože trestným činem je pouze to jednání, které je stanoveno v trestním zákoníku. Sociologické pojetí se, zato zdá být více vágní a bezbřehé, ovšem umožňuje kritický pohled na platné trestní právo.

Zoubková (2002, s. 11) se přiklání k juristickému pojetí a definuje kriminalitu jako *„úhrn sociálně škodlivých jevů, které jsou stanoveny v trestních kodexech. V současné právní úpravě jsou to trestné činy.“* Jejich taxativní výčet lze nalézt ve zvláštní části trestního zákoníku.

Jusko (2010, s. 33) píše, že termín delikvence původem z lat. delinquere, což znamená provinit se, je pojem širší než kriminalita, neboť zahrnuje i přestupky, činy jinak trestné spáchané osobami trestně neodpovědnými pro nedostatek věku (mladšími 15 let) nebo pro nepřičetnost a provinění spáchaná mladistvými.

Matoušek a Matoušková (2011, s. 311) definují delikvenci jako: „*všechny typy jednání, jež porušují sociální normy chráněné právními předpisy včetně přestupků.*“ Delikvence bývá obecně často spojována právě s nežádoucím a společensky nepřijatelným chováním mládeže. V případě mladistvých se konkrétně jedná o juvenilní delikvenci, u dětí jej nazýváme predelikvencí.

„Prekriminalita jsou činy jinak trestné, kterých se dopouštějí děti před dosažením trestní odpovědnosti a které, pokud by ji spáchaly osoby starší, by byly považovány za trestné činy“ (Zoubková, 2002, s. 11). Firstová (2014, s. 15) upozorňuje, že predelikventní chování může být v podstatě takovým „podhoubím“ kriminality, protože takové formy rizikového chování, které by zatím nenaplnují znaky skutkové podstaty trestného činu či přestupku a nejsou tedy postižitelné, mohou časem přerůst v trestnou činnost.

Sociální patologii je možné označit jako „*souhrnný pojem pro označení chorobných, nenormálních, všeobecně nežádoucích společenských jevů*“ (Ondrejkovič a kol., 2000, s. 9). Kraus a Hroncová (2010, s. 9) píší, že sociální patologie je též vědní disciplína či studijní předmět. Mezi sociálně patologické jevy v současnosti řadí kriminalitu a delikvenci, patologické závislosti, sebevražednost, prostituci, patologii rodiny (syndrom CAN), xenofobii a rasismus, agresivitu a šikanu. Podle Firstové (2014, s. 11) „*sociálně patologické jevy zahrnují takové jevy, které se v negativním smyslu odchyľují od norem a hodnot akceptovaných danou společností.*“

Oblast školství a obecně pedagogiky užívá namísto pojmu sociálně patologické jevy termín rizikové chování. Jedním z důvodů je předcházení stigmatizace u dětí nebo také fakt, že se často rizikové chování ani nedosahuje síly sociálně patologických jevů a jedná se spíše o prepatologickou úroveň těchto jevů.

„V širším měřítku zahrnuje rizikové chování obvykle všechny projevy naznačující možnou předzvěst delikvence. Jedná se zejména o nekonformní jednání, které se vyznačuje negativním vybočováním z norem a porušování zavedených společenských, školních a jiných pravidel. Určitá míra výskytu v průběhu dospívání je však zároveň považována za svým způsobem normální a poukazuje spíše na složitost tohoto období pro každého jedince v rámci jeho vývoje.“ (Moravcová, Podaná, Buriánek a kol., 2015, s. 46)

Moravcová, Podaná, Buriánek a kol (2015, s. 60) zároveň tvrdí, že rizikové chování nemusí být nutně chápáno pouze jako prediktor a předstupeň následné delikvence, ale je často i komplementárním aspektem delikvence.

Základní formy rizikového chování jsou uvedeny v dokumentu MŠMT (2024, online), Metodickém doporučení k primární prevenci rizikového chování u dětí, žáků a studentů ve školách a školských zařízeních a zaměřuje se na rizikové projevy, jako agrese, šikana, záškoláctví, závislostní chování, rizikové sporty, poruchy příjmu potravy, sexuální rizikové chování atd.

2.2 Pojem mladistvý a další související pojmy

Mládež lze odlišně kategorizovat na základě různých vědních disciplín, které nejednotně vymezují jejich věkovou hranici. Z pohledu pedagogiky se jedná o jedince od 15 do 25 let, z pohledu sociálně-psychologického se jedná o kategorii pubescence mezi 11.-15. rokem a adolescence mezi 15.-20. rokem věku, avšak pro účely této práce je cílová skupina vymezena na základě trestního práva, kde se mládeží rozumí děti a mladiství. (Firstová, 2014, s. 9-10)

Pojem mladistvý je v trestněprávním pojetí vymezen zákonem č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů a podle §2 odst. 1 písm. c) se mladistvým rozumí *„ten, kdo v době spáchání provinění dovršil patnáctý rok a nepřekročil osmnáctý rok svého věku; má se za to, že mladistvým je i ten, kdo v době spáchání provinění dovršil patnáctý rok věku, ale u něhož není možné bez důvodné pochybnosti určit, že v době spáchání provinění překročil osmnáctý rok věku.“*

Zoubková (2002, s. 13) upozorňuje, že *„postavení mladistvého je vázáno na dobu spáchání trestného činu“*, jelikož jejich trestání podléhá zvláštní právní úpravě a způsobu řízení do doby překročení 19. roku. Do té doby se jedná o nezletilou osobu, která není plně svéprávná. Firstová (2014, s. 10) definuje: *„Zletilost je pojem občanskoprávní a vyjadřuje způsobilost fyzické osoby k právním úkonům, které osoba dosahuje dovršením osmnáctého roku věku, případně dříve uzavřením manželství.“*

Trestná činnost mladistvých se týká osob, které jsou od 15 let již trestně odpovědné, ne však plně, a pro které je typická určitá tělesná a duševní nevyzrálost, méně životních zkušeností a z toho plynoucí menší schopnost jednat v důležitých či krizových situacích s rozmyslem a umět posoudit následky svého jednání (Novotný, 2006, s. 62). V tomto smyslu hovoříme o tzv. relativní trestní odpovědnosti, kdy je trestní odpovědnost

mladistvých kromě dosažení stanoveného věku (15-18 let) podmíněna také dosažením potřebného stupně rozumové a mravní vyspělosti (Zoubková, 2002, s. 111). Podobně to reflektuje i Firstová (2014, s. 11): „*V psychosociálním vývoji jedince však nedochází k rovnoměrnému vývoji jeho jednotlivých složek. Mravní, sociální, rozumové složky tak postupují nerovnoměrně, což je třeba brát v potaz též při posuzování míry odpovědnosti jedince za jeho protispolečenské jednání.*“

Firstová (2014, s. 60) připomíná, že „*v případech jejich trestního postihu dochází k aplikaci mírnějších sankcí, krácených u trestních opatření na polovinu a jednoznačně jsou preferována tzv. výchovná opatření.*“ Až dosažení zletilosti též plnoletosti po dovršení 18. roku věku dělá jedince plně odpovědným za své jednání a dosahuje tzv. absolutní hranice trestní odpovědnosti (Firstová, 2014, s. 60).

Zákon č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů v §2 odst. 2 písm. a) stanovuje, že „*protiprávním činem se rozumí provinění, trestný čin nebo čin jinak trestný.*“ Trestný čin spáchaný mladistvým se nazývá provinění. Podle Zoubkové (2002, s. 112) je to pro mladistvé méně odsuzující a stigmatizující.

2.3 Specifické znaky trestné činnosti mládeže

Kriminalita mladistvých má oproti kriminalitě dospělých své specifické rysy. Jak píše Firstová (2014, s. 29): „*Kriminalita mládeže se vždy v určitém ohledu odlišovala od kriminality dospělých pachatelů.*“ Matoušek a Matoušková (2011, s. 23) také podotýkají, že „*hranice mezi „delikventem“ a „nedelikventem“ je během dospívání mnohem méně ostrá než v dospělosti. (...) U mladého člověka je obtížnější než u dospělého předpovědět, kam bude jeho životní dráha směřovat. Delikventní chování mladistvého může být jen ojedinělou epizodou, nebo začátkem zločinecké kariéry.*“

Podle Mühlpachra (2008, s. 130) je „*způsob páchaní trestné činnosti mládeže věkem pachatelů výrazně determinován (jeho psychických a somatickým vývojem, vlastnostmi a zkušenostmi). V tomto směru se mezi dospělými a mladistvými pachateli projevují určité zvláštnosti.*“ Například páchaní trestné činnosti ve skupinách formou spolupachatelství (obvykle s vrstevníky), používání neúměrných prostředků a násilí pro dosažení cíle a s tím související neúměrná tvrdost až brutalita chování projevující se bezdůvodnou či těžko pochopitelnou devastací, ničením nebo znehodnocením věcí, tedy vandalismem, mladiství pachatelé jednají spíše emotivně než rozumově, kriminalita je

také často páchána pod vlivem alkoholu či jiných návykových látek zvyšující agresivitu atd. (Mühlpachr, 2008, s. 130-131).

Pavlovský a kolektiv (2012, s. 163) u mladistvých pokládá za vlivný motiv pro páchání trestné činnosti nuda a nestrukturovaný volný čas vznikající např. v situacích, kdy adolescent postrádá silné podněty a zážitky. S tím souhlasí i Rozum (2008, s. 80), který píše, že „*mezi základními příčinami různých projevů nežádoucího chování je uváděna nuda.*“

Zvláštním případem je páchání v delikventní skupině, kde vyvstává potřeba mladých lidí sdružovat se a prožívat svůj volný čas ve skupině vrstevníků. Zpravidla se nejedná o velké organizované party s pevně danou hierarchií, ale spíše o jedince, kteří se znají z okolí místa bydliště, ze školy, volnočasové aktivity (klub, sport) atd. Skupinové páchání násobí možnosti, působí tlaky na jedince, rozvíjí soutěživost a činy jsou impulzivní a nedomyšlené. (Gřivna, Scheinost a Zoubková, 2019, s. 493-494) Firstová (2014, s. 30) též uvádí skupinovitost kriminality mládeže jako její charakteristický rys. Právě jistá anonymita skupiny povzbudí jedince dopustit se kriminálního činu, ačkoli sám by se ho třeba nikdy nedopustil. Postupně tak dochází mezi členy skupiny k předávání názorů, postojů a vzorců chování, včetně těch deviantních.

Mezi typické rysy trestné činnosti mladých lidí patří i nedostatečná plánovitost při přípravě trestné činnosti. Jejich skutky jsou obvykle impulzivní a nevycházejí z pečlivého plánování či dlouhodobé přípravy. To se projevuje náhodným výběrem místa, použitím nevhodných nástrojů a nedostatkem opatření pro získání nebo skrytí lupu. Také často volí nevhodný čas pro provedení trestného činu, nedostatečně maskují své stopy a sebevědomě se chlubí svými činy veřejně či před svými vrstevníky, a právě to často vede i k jejich odhalení. (Gřivna, Scheinost a Zoubková, 2019, s. 489-490)

„*Mladí lidé obecně – a špatně socializovaní zvláště – mají tendenci k radikalismu a nekompromisnosti, k braní spravedlnosti do svých rukou, k zdánlivě přímočarému a „inovativnímu“ řešení různých komplikovaných životních situací*“ (Gřivna, Scheinost a Zoubková, 2019, s. 490). Zde se objevuje důkaz o tom, že mladistvá delikvence často koresponduje s obdobím, kdy mladí lidé prožívají jakýsi „rebelský“ věk, vyjadřují svou nezávislost na autoritách a konvenčních normách, aktivně prosazují své názory a snaží se odlišit od ostatních. Vzhledem k tomu, že tato fáze je přechodná, lze předpokládat, že i delikventní chování může být dočasné.

Dalším charakteristickým rysem mladistvé kriminality je výrazná neschopnost odložit okamžité uspokojení svých potřeb nebo podléhání pokušení atraktivními

předměty, např. odcizením vozidla, motocyklu, alkoholu, oblečení, elektroniky ad. V současné době je majetková trestná činnost u mladistvé populace, která projevuje závislost na drogách spojená s potřebou získat finanční prostředky pro jejich obstarání. (Gřivna, Scheinost a Zoubková, 2019, s. 490-492) V této souvislosti lze dodat, že při páchání převládá motivace emotivní než rozumová, mladiství jsou často impulzivní a jednají pod vlivem aktuální situace (Zoubková, 2002, s. 16).

„Kriminalita mládeže se vyznačuje též vysokou mírou latence“ (Firstová, 2014, s. 32). V případech méně závažné delikventní činnosti mlže docházet i k jisté bagatelizaci vzhledem k nízkému věku mládeže, společnost si vyvinula jistou míru tolerance vůči těmto deliktům.

Je zajímavé se podívat na názory samotné mladé generace ve věku 15-24 let na příčiny kriminality. IKSP realizoval šetření, které ukázalo, že *„respondenti považují za nejzávažnější příčiny vzniku kriminality mladých lidí zneužívání psychotropních látek, zejména tvrdých drog a alkoholu. Značný negativní vliv spatřují v působení špatných kamarádů. (...) Poukazují též na to, že delikvence má nejednou své kořeny jednak v touze mladých lidí vyniknout mezi vrstevníky, jednak v nedostatečně zvládnutém volném čase, který je prostoupen zatěžující a po akci volající nudou.“* (Večerka, 2012, s. 96)

2.4 Vývoj a struktura registrované kriminality mladistvých na území České republiky

Základními ukazateli kriminality jsou její stav, struktura a dynamika. Při uvažování o těchto ukazatelích je třeba mít na paměti, že musíme setrvat u legálního pojetí kriminality. V otázce věkového rozložení kriminality, zůstává faktem, že kriminalita je rozložena nerovnoměrně a jedná se *„převážně o záležitost mladých lidí“* (Zoubková, 2002, s. 14).

„Kriminalita mladistvých měla ve své oficiální podobě – registrované orgány činnými v trestním řízení – v 80. letech celkem setrvalý stav. Dlouhodobý průměr za tato léta ukazuje, že v ČR bylo ročně – dle policejní statistiky – stíháno průměrně kolem 6 000 mladistvých. V 90. letech dochází k podstatnému vzestupu počtu pachatelů z řad jak mladistvých, tak dětí na více než dvojnásobek a tento vzestup kulminoval v roce 1996. kdy šlo o více než 23 000 pachatelů mladších 18 let. Od tohoto roku kriminalita pachatelů do 18 let pozvolna klesá, a to jak v absolutních četnostech, tak i v podílu na celkové kriminalitě.“ (Gřivna, Scheinost a Zoubková, 2019, s. 486) V roce 2004 klesl počet identifikovaných pachatelů do 18 let poprvé v tomto století na méně než 10 000. Aktuální

statistiky ukazují, že počet mladých lidí stíhaných za provinění je nyní přibližně čtvrtinový ve srovnání s přelomem století, kdy dosahoval přibližně 18 000 pachatelů. (Grivna, Scheinost a Zoubková, 2019, s. 486)

Institut pro kriminologii a sociální prevenci (IKSP) zpracovává každoroční analytický přehled vývoje registrované kriminality v ČR a čerpá ze statistik PČR, Ministerstva spravedlnosti i z ročenek Vězeňské služby ČR. Jelikož IKSP prezentuje analýzu trendů kriminality vždy za rok zpětně, budou zde uvedeny výsledky za rok 2022, kdy bylo celkově stíháno Policií ČR (PČR) 3805 osob mladších 18 let z toho 1953 mladistvých a jsou tak na kriminalitě mladých lidí zastoupeni zhruba polovinou případů, došlo sice k mírnému nárůstu nicméně meziročně nedochází v počtu stíhaných osob do 18 let k žádným zásadnějším výkyvům. (Scheinost a kol., 2023, s. 75-76) Po rozvolnění opatření při pandemii Covid-19 se důsledky pravděpodobně teprve dostavují, a ještě dostavovat budou. Po jistém útlumu se kriminalita víceméně vrací ke stavu před zavedením vládních opatření.

Ze statistik PČR vyplývá, že za rok 2023 bylo celkově registrováno 181 417 trestných činů, což značí pokles oproti předchozímu roku o 574 skutků. Vzrostla celková objasněnost na 55,4 %. (Moravčík, Vinčálek, 2024, online) Objasněno bylo celkem 2 715 trestných činů spáchaných mladistvými (15-17 let) (Policie ČR, 2024, online). Počty stíhaných mladých lidí se v zásadě rok od roku snižují nebo stagnují, zůstávají na srovnatelné úrovni a lze tak stále s trochou optimismu věřit, že kriminalita mládeže má stejně jako u dospělých pachatelů sestupnou tendenci.

Scheinost a kol. (2023, s. 89-90) shrnují, že *„počet stíhaných mladistvých osob dle policejních statistik v roce 2022 se v zásadě nevymyká z několikaletého stabilního počtu stíhaných – je sice oproti předchozímu roku o něco málo vyšší, avšak i tak příliš nevybočuje z klesajícího trendu stíhaných mladistvých. (...) Statistiky ukazují, že se v roce 2022 zvýšil počet stíhaných skutků mladých lidí, a to rovnoměrně v rámci kategorií majetkové, násilné a mravnostní kriminality. Počet stíhaných skutků se tak v zásadě vrátil na úroveň předminulého roku 2020, v porovnání s ním pak došlo k snížení počtu majetkových skutků, a naopak nárůstu deliktů násilné a mravnostní povahy.“* Pavlovský a kol. (2012, s. 164) dodává: *„Policejní statistiky dokládají, že trestných činů mezi mladistvými sice celkově ubývá, ale rapidně narůstá podíl násilných trestných činů. (...) Dlouhodobým trendem trestné činnosti mládeže je zvyšující se brutalita.“*

Dívky se dlouhodobě na kriminalitě podílejí ve výrazně menší míře než chlapi. V letech 2016-2022 se zastoupení dívek mezi všemi stíhanými osobami do 18 let

pohybuje mezi 14-17%, za rok 2022 bylo stíháno 1740 chlapců a 213 dívek. (Scheinost a kol., 2023, s. 75-76). Zoubková (2002, s. 20) obecně konstatuje, že „*kriminalita mládeže je převážně záležitostí chlapců.*“

Centrum delikvence mládeže se pravidelně soustřeďuje na majetkovou trestnou činnost, stejně jako u dospělých pachatelů. Nejčastěji se tradičně jedná o krádeže prosté (krádež dvoustopých motorových vozidel), krádeže vloupáním (krádež do obchodů) a poškození cizí věci (sprejerství). (Scheinost a kol., 2023, s. 79-80) Ze statistik PČR vyplývá, že mezi velmi časté trestné činy mladistvých patří loupež (220 skutků), úmyslné ublížení na zdraví (208 skutků), výtržnictví (139 skutků) a neoprávněné opatření, padělání a pozměnění platebního prostředku (109 skutků) a hojně zastoupené je maření výkonu úředního rozhodnutí, které bylo objasněno u celkem 291 mladistvých jedinců. Poměrně častým skutkem v rámci drogové kriminality mladistvých je nedovolená výroba a jiné nakládání s omamnými a psychotropními látkami a jedy pro jiného s celkem 102 skutky. (Policie ČR, 2024, online)

Z mravnostní kriminality lze vyzdvihnout trestný čin pohlavní zneužití, kterého se dopustilo 185 mladistvých, dětskou pornografii a zneužití dítěte k ní se dopustilo 100 mladistvých a 53 mladistvých se dopustilo znásilnění (Policie ČR, 2024, online). U mladistvých pachatelů lze pozorovat charakteristickou tendenci k ranému nástupu sexuální aktivity a k promiskuitnímu životnímu stylu. Tato tendence se projevuje zvýšenou frekvencí mravnostní kriminality, konkrétně v oblasti pohlavního zneužití, heterosexuální i homosexuální prostituce či výrobou a distribucí pornografických materiálů. Tato situace je částečně spojena s perspektivou dosažení rychlého finančního zisku, což může ovlivňovat jejich rozhodování a vede k zapojení se do těchto trestných činů. (Gřivna, Scheinost a Zoubková, 2019, s. 495)

Scheinost a kol. (2023, s. 82) konstatují, že se po „*dlouhodobém trendu poklesu mladistvých v systému trestní justice od roku 2016 situace stabilizuje. K výraznějšímu poklesu dochází až v letech 2020 a 2021, což lze dát do souvislosti jak s pandemií covid-19 a opatřeními s tím spojenými, tak od roku 2021 i dekriminalizací v případě majetkové kriminality. Ta se mohla v případě mladistvých, s ohledem na strukturu jimi páchané kriminality, projevit výrazněji než u dospělých pachatelů. (...) Absolutní počty stíhaných a obžalovaných osob se v roce 2022 ve srovnání s předchozím rokem prakticky nezměnily, počet stíhaných se nepatrně zvýšil, obžalovaných naopak snížil. V případě odsouzených mladistvých naopak dochází k výraznému poklesu.*“

Podle Gřivny, Scheinosta a Zoubkové (2019, s. 494) mezi současné trendy kriminality mládeže patří *„kriminalita spojená s počítači a obecně virtuálním světem. Zde je třeba vzpomenout narůstajících problémů s kyberšikanou a hackerstvím. Svět moderních médií se pro mladé lidi stává stále více a více důležitým a to, co tento svět nabízí ve „snové“ produkci, se odráží v reálném světě delikventů.“* Proto i k časté latenci dochází u šikany a zvláště jejích novějších moderních forem stalkingu a kyberšikany, které jsou obtížně odhalovány, prokazovány, ale také bagatelizovány (Pavlovský a kol., 2012, s. 166).

3 Etiologie kriminality mladistvých

Dnes již víme, že příčiny kriminality mládeže, jakožto i dospělých, jsou multifaktoriální a zahrnují celou řadu aspektů, které se kumulují a ve své provázanosti vedou až k protiprávnímu jednání. Firstová (2014, s. 42) píše, že „jednotlivé faktory nepůsobí izolovaně“ a naopak vzájemně mohou ovlivnit socializaci každého dítěte.

Nejčastější otázkou v oblasti etiologie je proč mládež páchá kriminalitu a jaké jsou obvyklé příčiny. Při opačném pohledu se lze ptát – jaké faktory jsou rozhodující v případě, že se jedinec rozhodne chovat konformně a kriminalitu páchat nebude? Nabízí se 3 možnosti, se kterými autor závěrečné práce pracuje: morální zábrany, strach z formálních sankcí a obava ze sankcí sociálních, tedy neformálních. Toť je předmětem výzkumného šetření.

Začátek kapitoly se zaměřuje na faktory biologického původu, pomocí kterých se kriminalita vysvětlovala nejdříve. Následující podkapitola stručněji pojímá o psychických faktorech, včetně morálky, která se objevuje ve více částech práce. Velká pozornost je namířena k faktorům sociálním a obzvláště pak k rodině, která může působit jako vlivný kriminogenní faktor nebo faktor protektivní. Výčet je ukončen pro účely výzkumného šetření vybranými protektivními faktory, které naopak riziko výskytu kriminálního chování u mládeže snižují či mu brání.

3.1 Biologické faktory

„Při výkladu o etiologických aspektech kriminality nelze odhlédnout od biologického základu lidí, od oblasti genetiky, hereditárních a konstitučních vlivů“ (Gřivna, Scheinost a Zoubková, 2019, s. 496-497). Biologické faktory podmiňující delikventní chování, a tedy i kriminální, se staly předmětem studia odborníků již v 19. století, kdy byla pozornost věnována pouze „degenerativním znakům“ příznačným pro Lombrosovy „rodilé zločince“ (Matoušek, Matoušková, 2011, s. 21).

Matoušek a Matoušková (2011, s. 23) vysvětlují: „*Delikvence je chování. Chování je podmíněno velice komplexně. Dědičnost je jedním z mnoha faktorů, které na ně mají vliv. Genetická dispozice může být odpovědná např. za sníženou sebekontrolu či za hyperaktivitu. Tyto vlohy však samy o sobě nevedou k vytvoření delikventní party, která vyloupí obchod. Genetická vloha jen zvyšuje pravděpodobnost, že na chování budou mít vliv další činitelé, bez nichž by se delikventní jednání neuskutečnilo. Genetická vloha snižuje, resp. zvyšuje práh pro působení vlivů prostředí.*“

Individualita dítěte se nese v jeho genetické výbavě a určitých dispozicích, jejichž předvídatelnost je obtížná a mohou představovat rizikové faktory. V případě ranného výskytu asociálních, např. agresivních projevů v předškolním věku je klíčové jejich zhodnocení. Je nezbytné rozlišit, zda tyto projevy reflektují běžné seznámení s vnějším světem, experimentování nebo dočasné období vzdoru, či zda jde o záměrné vytváření a opakování asociálního chování, jež nabývá trvalého rázu. Predispozice k neadekvátnímu chování mohou též pramenit i z poruch či poškození mozku (porodní komplikace, úrazy), z poruch reaktivity autonomního nervového systému či vrozených osobnostních dispozic (Gřivna, Scheinost a Zoubková, 2019, s. 496-497).

„Z hlediska kriminologie nemají však význam pouze biologické determinanty, které mají vztah k duševnímu životu člověka, ale též biologické anomálie či odlišnosti poznamenávající vzhled člověka nebo jeho zdravotní stav. Invalidita či jiná odlišnost biologické konstituce stojí často v pozadí různých abnormních či sociálně patologických způsobů chování.“ (Gřivna, Scheinost a Zoubková, 2019, s. 497) Firstová (2014, s. 97) podobně píše jako o zvýšeně rizikové skupině těch, kteří se nějakým způsobem odlišují. Jedná se např. o jedince se specifickou poruchou učení, poruchou chování a/nebo emocí, tělesně hendikepované nebo také příslušníky etnických menšin.

Obecně lze říci, že vnitřní biologicky podmíněné faktory jsou hůře korigovatelné a měnitelné než vnější faktory. Dokonce máme predispozice, které nelze ovlivnit vůbec a typickým příkladem je pohlaví. Muži představují rizikovější skupinu ve vztahu ke kriminalitě, což je způsobeno vlivem testosteronu a vyšší mírou agresivity, také mají obecně větší sklony než ženy např. k alkoholismu. (Hroncová, 2010, s. 38) Matoušek a Matoušková (2011, s. 33) uvádí, že poměr mužů a žen ve výkonu trestu je 30:1.

Těžko ovlivnitelným biologicky vrozeným faktorem je též etnikum. Dalo by se řadit na pomezí biologického a sociálního činitele. Zoubková (2002, s. 30) uvádí, že *„celkově nízký sociální status (komunikační bariéry, nízké vzdělávání, nezaměstnanost a menší uplatnění na trhu práce) i diskriminační přístup majority ve svém důsledku působí jako potenciální kriminogenní faktor.“*

Další biologický rizikový faktor, jenž může u mládeže působit problémy, zejm. pak ve školním prostředí je syndrom ADHD neboli porucha pozornosti s hyperaktivitou. Dle 11. revize Mezinárodní klasifikace nemocí (MKN-11, 2023, online) se jedná o geneticky podmíněnou neurovývojovou poruchu, která je *„charakterizována přetrvávající nepozorností a/nebo hyperaktivitou-impulzivitou (minimálně 6 měsíců), která má přímý negativní dopad na akademické, pracovní nebo sociální fungování.“*

Matoušek a Matoušková (2011, s. 29) kladou nemalou pozornost ADHD. *„Dlouhodobé sledování hyperaktivních dětí ukazuje, že jejich potíže nemizí v období dospívání. Tyto děti mají v dospívání i v dospělosti větší potíže v adaptaci na společenské prostředí než ostatní děti. Syndrom hyperaktivity je spojován s takovými znaky chování adolescenta, jako jsou impulzivita, agresivita, záchvaty vzteku a snížené sebehodnocení. Několik desítek procent těchto dětí je v dospělosti klasifikováno psychiatry jako anomální nebo psychopatické osobnosti. A v každém vzorku delikventně se chovající mládeže, který je z tohoto hlediska studován, se najde několikrát víc hyperaktivních jedinců než v kontrolní skupině. Nové studie udávají 16–30 % hyperaktivních jedinců v sestavách mladistvých přestupníků zákona, kteří vykonávají trest nebo jsou umístěni ve výchovné instituci.“*

Podle Rozuma (2008, s. 78) lze řadit k biologickým příčinám kriminality i toxikomanii a alkoholismus, neboť experimentální důkazy naznačují, že sklony k užívání drog a alkoholu jsou dědičné. Pravdou je, že jedinec po svých rodičích dědí nejen pozitivní, ale i ty negativní zkušenosti. Nicméně dědičnost jako biologický faktor nemusí být rozhodující, záleží zejména na přístupu faktorů sociálních, protože *„se podílí nejen na stimulaci v genech zakódovaných pozitivních dispozic a vloh, ale také na inhibici – tlumení dispozic nežádoucích“* (Rozum, 2008, s. 78).

3.2 Psychické faktory

Psychické charakteristiky dokáží ovlivňovat adekvátní chování mladistvých. Rozhodování jedince je závislé mimo jiné na jeho motivaci, inteligenci a temperamentu, který je vrozený a lze jej proto řadit i k biologickým faktorům. (Grivna, Scheinost a Zoubková, 2019, s. 498) Právě Eysenckův model temperamentu analyzuje faktory neuroticismu, psychoticismu a rozděluje jednotlivce do kategorií emocionálně stabilních nebo labilních extrovertů či introvertů. Jeho teorie naznačuje, že extroverti mají tendenci se snáze stát deviantní, protože se obtížněji podřizují sociálním normám ve srovnání s introverty. (Komenda, 1999, s. 111-143)

Jedná se o vnitřní predispozice, které mohou být dědičné, vrozené nebo získané během života vlivem nějakého úrazu či choroby a mohou být i jednou z příčin kriminality. Hroncová (2010, s. 37) sem dále řadí poruchy osobnosti, mentální retardaci, lehké mozkové dysfunkce a další poruchy. Jedná se o rizikové faktory, které zvyšují pravděpodobnost k deviantnímu chování, avšak poměrně velkou rolu hraje prostředí, které jej buď utlumí anebo v případě patologického prostředí tuto tendenci naopak

rozvine. S tím plně souhlasí i Komenda (1999, s. 145-147): „*Psychologické faktory jsou pro vznik a rozvoj deviantního chování významné, ale i tyto faktory je nutné chápat v kontextu působení dalších vlivů.*“

Heretik (1994, s. 88-91 in Hroncová, 2010, s. 38) vymezuje jako nejčastější psychické příčiny vzniku kriminálního jednání psychopatii (poruchu osobnosti) a psychózu (schizofrenii) vyznačující se bludy a halucinacemi, které nemocnému jedinci splývají s realitou. Pokud jedinec trpící psychózou spáchá trestný čin, není za něj trestně odpovědný pro nepřičetnost. Matoušek a Matoušková (2011, s. 31) definují psychopatii jako „*trvalou, vrozenou osobnostní dispozici, která staví člověka mimo normu.*“ Projevuje se zejm. sníženou sebekontrolou, nízkou tolerancí k chování ostatních, pocity nadřazenosti či nedostatkem odpovědnosti.

Jako další geneticky podmíněný rizikový činitel Hroncová (2010, s. 38) uvádí mentální retardaci. Jedná se o mentální postižení s trvale sníženým intelektem projevujícím se mimo jiné neschopností zvažovat následky svého konání. Matoušek a Matoušková (2011, s. 33) ovšem podotýkají, že vůdci kriminálních skupin mívají někdy i nadprůměrnou inteligenci. Hroncová (2010, s. 38) zmiňuje též lehkou mozkovou dysfunkci (LMD), která postihuje přibližně 5 % populace, zejm. chlapce a projevuje se zvýšenou impulzivitou, nepokojem, změnami nálad, rychlou ztrátou pozornosti atd. Jedinci trpící LMD v 16-30 % porušují zákon nebo jsou umístěni ve výchovných zařízeních.

Rizikovým faktorem se vlivem Hirschiho a Gottfredsonovy obecné teorie kriminality jeví i snížená sebekontrola jedince. Dokonce „*obecná teorie zločinu pojímá delikvenci především jako problém nízké sebekontroly*“ (Moravcová, Podaná, Buriánek a kol., 2015, s. 133). Tu mohou ovlivnit narušené sociální vazby, závislostní chování rodičů nebo traumata, kterým je mládež vystavena, např. rozvod rodičů, násilí a konflikty v rodině, píše Moravcová, Podaná, Buriánek a kol. (2015, s. 150).

Podle Moravcové, Podané, Buriánka a kol. (2015, s. 132, 134) sebekontrola obecně reprezentuje poměrně stabilní individuální dispozici k jednání a lze ji interpretovat jako relativně stabilní osobnostní rys zahrnující schopnost odolat okamžitému uspokojení v zájmu dlouhodobých důsledků. Snížená sebekontrola či sebeovládání je pak tendence podléhat např. trestné činnosti, která sice slibuje krátkodobé potěšení, ale na úkor dlouhodobých následků svého jednání.

Do spektra psychických faktorů je zahrnuta i samotná morálka jedince, která zahrnuje svědomí a schopnost seberegulace. Matoušek a Matoušková (2011, s. 57)

dokonce konstatují: „*Člověk, který se dopouští trestné činnosti, má z hlediska běžného názoru vždycky narušenou morálku.*“

3.3 Sociální faktory

„*Vývoj osobnosti mladého člověka probíhá v určitém sociálním mnohvrstevnatém kontextu, jenž dle svého charakteru vhodně či nevhodně osobnosti formuje*“ (Gřivna, Scheinost a Zoubková, 2019, s. 498). Sociální faktory zahrnují především vliv rodiny, školy, vrstevníků a širší společnosti, které ovlivňují jedince a mohou mít vliv na jeho kriminální chování. Jde o externí (vnější) determinanty kriminálního chování spojené se sociálním prostředím, v němž delikvent vyrůstal, vyvíjel se a žil.

Firstová (2014, s. 61) považuje rodinu za významný kriminogenní činitel, jenž deviaci mládeže silně podmiňuje. S tím souhlasí i Matoušek a Matoušková (2011, s. 37), kteří dokonce píší, že „*rodina je tradičně považována za hlavního činitele, jenž svým selháváním dětem umožňuje kriminální chování.*“

Klíčovým sociálním faktorem je tedy bezesporu rodina, neboť se zpravidla jedná o první sociální prostředí, s nímž se dítě setká a sehrává nejdůležitější úlohu v procesu socializace, která ho v mnoha směrech formuje. Gřivna, Scheinost a Zoubková (2019, s. 498) navazují, že proto velmi záleží na kvalitě rodinného prostředí a pokud poskytuje emotivně vřelé stabilní zázemí, jistotu vazeb, uspokojuje potřeby dítěte, předává vhodné způsoby chování atd. podporuje tak pozitivní a zdravý vývoj jedince. Naopak v případě, že se jedná o poruchové rodinné prostředí, které je nestabilní, emočně chladné, předává chybné či chudé informace o světě, nevhodné projevy, rodiče nejeví přílišný zájem o své dítě atd., vytváří tak rizikové předpoklady pro jedince, které mohou vést až k deviantnímu chování. Matoušek a Matoušková (2011, s. 43) píší, že „*studie delikventně jednajících mladistvých založené na popisu rodinného prostředí ukazují rodinné prostředí přestupníků zákona jako chladné, s minimem rodičovského zájmu o děti.*“

Hroncová (2010, s. 39) považují za dominantní kriminogenní činitel dysfunkční rodinu. Při střetu endogenní anomálie se sociálně patologickým prostředím v rodině se dítě nebo mladistvý citově a charakterově narušuje, osvojuje si asociální jednání, stává se postupně těžko vychovatelným a maladaptivním nejen v rodinném, ale i školním prostředí. Gřivna, Scheinost a Zoubková (2019, s. 501-502) zase uvádí, že zcela zřejmým kriminogenním faktorem jsou sociálně patologické jevy objevující se přímo v orientační rodině. Jedná se např. o alkoholismus a jinou toxikomanii, prostituci a promiskuitu, kriminální chování, negativistický přístup ke světu, záporný postoj k práci či nízká

vzdělanostní úroveň a s tím související nezaměstnanost a nízká socioekonomická úroveň rodiny atd.

Jako velmi rizikové se jeví pokud „*rodiče jsou anomální osobnosti a nejsou schopny plnit svou rodičovskou roli. Jedná se např. o jedince trpící poruchou osobnosti, osoby s různými typy závislostí, emočně chladné jedince. V neposlední řadě jsou to jedinci dopouštějící se delikventní činnosti. (...) Děti jsou v takovýchto rodinách často na pokraji zájmu, bývají komplexně deprimované, zanedbávané, postižené často syndromem CAN (Child Abuse and Neglect).*“ (Firstová, 2014, s. 68) V takových situacích je nutná potřeba zásahu Orgánu sociálně-právní ochrany dětí.

Předcházet delikvenci může i špatná volba rodičovského stylu výchovy. Problémem je jak příliš liberální styl, kdy má adolescent velkou svobodu a nedochází k vytvoření zábran v asociálním chování, tak příliš tvrdá výchova s užitím tělesných trestů, která vede k osvojení si agresivnímu způsobu chování jako dovolenému (Matoušek a Matoušková, 2011, s. 44). Též rozpad rodiny, vyrůstání v neúplné rodině a zejm. pak nepřítomnost mužského vzoru zasahuje sociální vývoj mladistvého a může být spojena s výskytem delikventního chování (Grivna, Scheinost a Zoubková, 2019, s. 499). Problémem je, že situace, jako je např. rozvod v rodině, jsou v naší společnosti vcelku běžné, časté a rodiče si ani neuvědomují, že se jedná o potenciální zdroj rizika, který může mládež negativně ovlivnit.

Kriminalita bývá úzce spojena také s nízkými příjmy rodiny, nízkým vzděláním rodičů, větším počtem dětí v rodině, nevyhovujícími bytovými podmínkami, zanedbanou domácností atd., což děti staví do nevýhodné situace. Zvláštní kategorií je pak mládež vyrůstající v kolektivních institucionálních zařízeních, kde postrádají kvality, které může zabezpečit pouze funkční a harmonické rodinné prostředí. (Hroncová, 2010, s. 40) Matoušek a Matoušková (2011, s. 43) zde hovoří o deprivované mládeži, která je adaptovaná na ústavní život a jejich delikvence plyne z naivity, nesamostatnosti a obecně mají oslabený smysl pro „neústavní“ realitu.

Firstová (2014, s. 77-78) také uvádí, že zvyšovat riziko výskytu kriminality u mládeže mohou i špatné ekonomické podmínky rodiny projevující se závislostí na sociálních dávkách, chudobou, odmítáním společenských norem a uznávaných hodnot ad. „*Autoři odkazují na výzkumy v Polsku, které ukazují, že všechny patologické projevy, které se u tamních rodin vyskytují, se ve všeobecnosti vážou na ekonomické problémy rodiny a neuspokojivé bytové podmínky*“ (Szczyrczy, 2003, s. 118 in Firstová, 2014, s. 78).

„Při úvahách o možných příčinách delikvence mládeže rodina vždy zaujímá čelní místo a nejrůznější charakteristiky rodiny jsou běžnou součástí jak kriminologických teorií, tak i empirických výzkumů delikvence“ (Moravcová, Podaná, Buriánek a kol., 2015, s. 74). Moravcová, Podaná, Buriánek a kol. (2015, s. 76) tvrdí, že různé charakteristiky rodinného prostředí mohou být pro jedince jak protektivním faktorem a řádnou institucí nepřímé sociální kontroly, tak i rizikovým faktorem delikvence. Rovněž poukazují na možnost, že samo antisociální chování mladistvého může narušovat rodinné vztahy a vazby jinak protektivního prostředí.

„Rodina by měla dítě úspěšně socializovat – to znamená učit je sebekontroly, sebeřízení a sebeusměrňování“ (Pavlovský a kol., 2012, s. 163). Významným pozitivně ovlivňujícím faktorem je samotná přítomnost rodičů, tedy skutečný čas strávený s dětmi. Naopak rizikovým faktorem se pak jeví kariérismus rodičů či nezáměr o to, jak mládež tráví svůj volný čas. Jako další protektivní faktor Pavlovský a kol. (2012, s. 163) zmiňuje stanovení povinností v rodině, které nejenže svazují jejich volný čas s domovem, ale také je vedou k odpovědnosti. Opět můžeme hovořit o technologickém pokroku moderní doby, který vytváří rizikové prostředí pro mladistvé – mění chod domácností, rodinné tradice ztrácí na důležitosti ad. Podobně reflektuje i Firstová (2014, s. 63), že instituce rodiny si prochází změnami, jako např. pokles sňatečnosti a porodnosti, stoupá rozvodovost a děti se často rodí mimo manželské svazky.

Autoři Moravcová, Podaná, Buriánek a kol. (2015, s. 88) na závěr konstatují: „Pokud socializace v rodině vedla k úspěšné internalizaci norem, mívá delikvence v době adolescence jen epizodický charakter a s postupujícím dospíváním se jedinec vrací zpět ke konformitě.“

Další významnou institucí v socializačním procesu je škola ztělesňující autoritu, pořádek a disciplínu. Škola, jakožto i mateřská škola, se podílí kromě vzdělávání i na výchově, socializaci a měla by vést k prosociálnímu chování mládeže. Dle Moravcové, Podané, Buriánka a kol. (2015, s. 89-90) školní prostředí může v jistých případech vytvářet vhodné podmínky pro delikvenci, např. diskriminaci, příležitosti vytvořit delikventní skupiny nebo umožní setkání motivovaného pachatele a jeho terče v podobě vhodné oběti atd.

Jak uvádí Gřivna, Scheinost a Zoubková (2019, s. 502-503), děti z nevhodného sociálního zázemí často vstupují do školního prostředí nedostatečně připraveni a odlišují se nekázní, nedostatečnými hygienickými návyky, slovní zásobou, nezájmem o výuku, nezačleňováním se do kolektivu apod. V souvislosti s tím často dochází ke stigmatizaci,

tedy nějakému trvalému negativnímu hodnocení tohoto jedince. „*Takové zařazení má za následek prohloubení problémů mladého člověka, vytvoření bariéry mezi žákem a učitelem (příp. spolužáky) a v konečném důsledku vyřazení možného preventivního, edukačního či reedukačního působení školy*“ (Grivna, Scheinost a Zoubková, 2019, s. 503).

To podobně reflektuje i Hroncová (2010, s. 40), protože delikventní žáci se zpravidla nedokáží podřídit školním pravidlům, vytváří si vlastní hodnotové preference, narušují vyučování, propadají a mohou se chovat agresivně jak ke spolužákům, tak učitelům. Negativní reakce školy a distanc ze strany spolužáků pak vede delikventy k záškoláctví a vyhledávání závadových part. Matoušek a Matoušková (2011, s. 75) uvádí i situaci, kdy osobnost učitele situaci zhoršuje nevhodným chováním a postupy. Segregace méně nadaných dětí formou zesměšňování, alergických poznámek, přehlížení může vést i k tomu, že tím označí oběť agresorům a dá průchod šikaně. Firstová (2014, s. 96) naopak podotýká, že právě v případech dysfunkčního rodinného prostředí může negativní vývoj zvrátit osobnost učitele. Učitel vystupuje jako významný korektivní činitel a cílí na možnou pomoc a nápravu.

Pro adolescenty je přirozené, že navazují nové kontakty se svými vrstevníky, kteří pro ně v dospívání představují významný socializační činitel a provází ho při přechodu mezi dětstvím a dospělostí, stávají se prostředkem jeho sebehodnocení a utváření osobnostní identity, avšak na jedince mohou působit pozitivně i negativně v návaznosti na charakter skupiny vrstevníků, píše Moravcová, Podaná, Buriánek a kol. (2015, s. 113-114). Rizikovým faktorem jsou pak různé závadové, delikventní party, kam inklinuje zejm. mládež predisponovaná dysfunkční či poruchovou rodinou.

Firstová (2014, s. 77) uvádí, že nízký sociální status rodiny v komunitě může negativně ovlivnit mezilidské vztahy dítěte s vrstevníky, zejm. pokud jsou rodiče prezentováni v neakceptovatelných situacích, jako je prostituce matky nebo nadměrné pití otce na veřejnosti. To vede k posměškům a odmítání vrstevníky, což může dítě postavit na okraj vrstevnické skupiny. V takových situacích děti často uplatňují jakékoli prostředky, včetně delikventního chování, aby získaly přízeň a pozornost ostatních. Existuje výrazné riziko připojení se k problematickým skupinám, což může iniciovat kriminální cestu mladého jedince.

„Kontakt s delikventními kamarády vede k postupnému osvojování delikventních vzorců chování. Delikventnímu stejně jako jinému sociálnímu chování se totiž učíme, a to zejm. prostřednictvím interakce s ostatními (rodina, škola, přátelé). V momentě, kdy je

vliv rodiny a školy oslaben a delikventní chování je v rámci vrstevnické skupiny odměňováno, přejímá jedinec od svých kamarádů hodnoty, postoje a techniky, které páčání delikventních činů podmiňují.“ (Moravcová, Podaná, Buriánek a kol., 2015, s. 114-115)

Hroncová (2010, s. 41) zdůrazňuje závažnost vlivu závadových part, protože až tři čtvrtiny trestných činů mládeže má skupinový charakter. Někdy bývá spáchání zločinu i podmínkou a vstupenkou pro přijetí do skupiny. Moravcová, Podaná, Buriánek a kol. (2015, s. 115) potvrzují, že trávení času s delikventní skupinou zvyšuje možnosti páčání trestné činnosti, neboť tato skupina se pohybuje v rizikových prostředích, jako jsou nákupní centra, veřejná místa, noční kluby a bary. Skupinová delikvence mládeže často není ani plánovaná, slouží spíše jako forma zábavy než jako vědomé a úmyslné porušení zákona. To víceméně potvrzují i Pavlovský a kol. (2012, s. 163), kteří píší, že *„kromě vědomých motivů jde u této věkové skupiny i o skrytou potřebu imponování a sebeprosazení ve třídě, skupině, gangu.*“

Moravcová, Podaná, Buriánek a kol. (2015, s. 115-116) poznamenávají, že co výrazně usnadňuje skupinové páčání je anonymita či rozptýlení odpovědnosti mezi všechny členy skupiny. Také to může být lojalita ke skupině, potřeba získání respektu ostatních anebo naopak strach z výsměchu může být pro mladistvého silnou motivací.

Kontakt se závadnou partou a skupinové páčání může též zvyšovat pravděpodobnost individuálního páčání nezákonných činů. Na opačné straně může rodina, když plní roli protektivního faktoru, významně ovlivnit situaci. I přesto, že se rodinné vazby během adolescence oslabují, rodičovská kontrola jako neformální sociální kontrola, stále hraje významnou roli. Vědomí rodičů o tom, kde jejich děti tráví svůj volný čas, co dělají a s kým, může efektivně omezit příležitosti k páčání trestných činů. (Moravcová, Podaná, Buriánek a kol., 2015, s. 123, 130-131) Na závěr možno dodat, že *„kriminogenní příležitosti neplynou tolik z absence kontroly v rodině, ale právě z kontaktu s rizikovými kamarády*“ (Moravcová, Podaná, Buriánek a kol., 2015, s. 164).

„Negativní jevy (např. dysfunkční rodina, party, záškoláctví, návykové látky) se obvykle kumulují. Zvýšená pozornost by měla být věnována záškoláctví, které je posuzováno jako závažný kriminogenní faktor.“ (Pavlovský a kol., 2012, s. 164) Stejně tak Firstová (2014, s. 97-98) považuje záškoláctví za jeden z nejrizikovějších faktorů z hlediska rozvoje kriminální dráhy u mladých jedinců. *„V průběhu záškoláctví dochází často k prvním experimentům s návykovými látkami, k drobným krádežím, vandalismu,*

fyzickým útokům apod. Z tohoto hlediska je třeba vnímat záškoláctví jako jeden z výrazných etiologických činitelů rozvoje kriminální dráhy dnešních dětí.“

Pavlovský a kol. (2012, s. 163) upozorňují na problém současné doby, kdy zejm. vlivem médií a sociálních sítí dochází ke komunikační lhostejnosti v mezilidských vztazích, což zároveň oslabuje sociální kontrolu a společnost se stává čím dál více tolerantní a čím dál méně senzibilní vůči antisociálnímu až nelegálnímu počínání. Ukázkovým příkladem je nadměrná prezentace násilí v médiích, která nejenže předkládá mládeži nevhodné vzory jednání, ale současně otupuje citlivost společnosti vůči projevům agrese.

Firstová (2014, s. 109) vnímá taktéž média z hlediska etiologie kriminality u mladé generace za velmi rizikové, neboť zásadně ovlivňují jejich chování při napodobování zhlédnutého i třeba negativního vzoru (např. nadměrná prezentace štíhlosti jako ideálu krásy, mediální násilí), dále ovlivňují postoje, hodnotovou orientaci a názory. Je třeba si uvědomit, že média vyplňují významnou část volného času mládeže a spadají sem nejrůznější formy jejich využívání, jako např. internet, sociální sítě, počítačové hry, sledování televize a někdy i pro danou věkovou kategorii nevhodných pořadů atd.

Mezi další sociální vlivy, které se spolupodílejí na vzniku deviantního chování Hroncová (2010, s. 41) řadí čím dál větší směřování ke konzumu a hédonismu, špatnou ekonomickou situaci ve společnosti, regionální vlivy velkoměst nebo sídlišť projevující se vysokou anonymitou, nízkou sociální kontrolou, nežádoucím trávením volného času mládeže atd.

3.4 Vybrané protektivní faktory

Protektivní neboli ochranné faktory mohou předcházet, zmírňovat či bránit vzniku a rozvoji delikventního chování. Snižují tedy pravděpodobnost, že se jedinec zapojí do kriminálního jednání. Následně jsou vymezeny vybrané oblasti významné pro empirické šetření závěrečné práce.

Morálka

Morálkou (z lat. moralitas, což znamená správné chování) se obvykle rozumí „*principy a zásady správného jednání, jimiž se člověk řídí z vnitřního přesvědčení, nikoli ze strachu či z donucení*“ (Lašek, Loudová, 2013, s. 26).

Podle Moravcové, Podané, Buriánka a kol. (2015, s. 155) mezi klíčové individuální charakteristiky schopné ovlivnit různé „zločinné“ tendence patří právě osobní morálka a sebekontrola. *„Osobní morálka je určována internalizovanými morálními pravidly a emocemi“* (Moravcová, Podaná, Buriánek a kol., 2015, s. 156). Ty mohou protiprávní páchaní ztížit nebo usnadnit v návaznosti na to, zda toto jednání vnímá jako špatné, společensky nepřijatelné anebo příznivé, oprávněné či prospěšné (Moravcová, Podaná, Buriánek a kol., 2015, s. 156). Pavlovský a kol. (2012, s. 163) dodává, že *„rodina by měla dítě úspěšně socializovat – to znamená učit je sebekontroly, sebeřízení a sebeusměrňování.“*

Význam morálky bere v úvahu i teorie situačního jednání, zkráceně SAT dle originálního znění Situation-Action Theory. Tu představil významný světový kriminolog Per-Olof Helge Wikström, který klade důraz na vlastní rozhodnutí jedince. Wikström a kol. (2012 in Moravcová, Podaná, Buriánek a kol., 2015, s. 154) argumentují, že při zkoumání příčin zločinu se musíme zaměřit na otázku, proč lidé páchají trestné činy, i přesto, že jsou si vědomi jejich nezákonnosti. Zásadní je považovat zločin za možnou volbu jednání, resp. vlastní morální volbu. Kriminální chování je kombinace individuálního sklonu k porušování společenských norem, kde roli hraje osobní morálka, sebekontrola a specifika prostředí. (Moravcová, Podaná, Buriánek a kol., 2015, s. 154-155, 158)

Sociální kontrola

„Čím vyšší je sociální kontrola, tím menší je pravděpodobnost, že jedinec protizákonný čin spáchá“ (Moravcová, Podaná, Buriánek a kol., 2015, s. 160). Obecně lze říci, že sociální kontrola je klíčovým prvkem udržování společenského řádu a stability prostřednictvím kombinace formálních a neformálních mechanismů sociální kontroly. Formální sociální kontrola je reprezentována institucemi, jako jsou soudy, policie a vládní orgány, které mají pravomoc a pravidla stanovená zákony a jsou vynucována prostřednictvím sankcí. Neformální sociální kontrola probíhá skrze mezilidské vztahy, rodinu, přátelství a komunitu. Zahrnuje sociální normy, tlak vrstevníků a reputační mechanismy. Jednotlivci jsou pod neformálním tlakem, aby se chovali v souladu s přijatými společenskými normami. Gřivna, Scheinost, Zoubková a kol. (2019, s. 68) zmiňují existenci internalizované (vnitřní) kontroly, resp. sebekontroly. V podstatě základním mechanismem sociální kontroly, který by měl vést ke konformnímu jednání,

je socializace, ta by měla vést k sebekontrolě na základě vlastního svědomí (Kraus, 2015, s. 12). Následně jsou zmíněny 2 teorie, které vidí prvky sociální kontroly jako určující v souvislosti s kriminalitou mládeže.

Hirschiho Teorie sociálních vazeb nevychází z klasické otázky, proč lidé páchají trestnou činnost, naopak se ptá, z jakého důvodu ji nepáchají, co je odrazuje. Deviantní chování se u jedince vyskytuje do té míry, do jaké jsou sociální vazby narušeny. Pevné vazby pak jedinci brání v kriminálním chování. Hirschi definuje 4 základní druhy vazeb (Moravcová, Podaná, Buriánek a kol., 2015, s. 20-21):

- 1) pouto člověka k ostatním lidem (attachment);
- 2) oddanost vůči společnosti a jejím cílům (commitment);
- 3) účast na konvenčních aktivitách (involvement);
- 4) víra v morální platnost hodnot a norem společnosti (belief).

„Silné pouto k lidem znamená, že jedinci záleží na názorech druhých (rodinní příslušníci, vrstevníci) a snaží se chovat podle jejich očekávání“ (Moravcová, Podaná, Buriánek a kol., 2015, s. 20-21). Hirschi vnímá u mladého jedince jako důležité vytvoření si sociální vazby na významné osoby, jako jsou rodiče, vrstevníci či škola, kteří budou jeho chování kontrolovat a žádoucím směrem usměrňovat tak, aby se choval konformně. Jedinec s pevnou vazbou na rodinu, bude, v případě delikventního jednání, zvažovat důsledky svého jednání a objeví se u něj silnější zábrany, neboť se na jejich vazbu bude ohlížet. (Zoubková, Moulisová, 2004, s. 52-54)

Následně Gottfredson a Hirschi vytvořili univerzální teorii platnou v různých typech společností. Jejich obecná teorie kriminality přichází s *„konceptem nízké sebekontroly jako klíčové kriminogenní dispozice jedince, kterému zločin přináší okamžité a snadné uspokojení, vzrušení, krátkodobé zisky apod. Úroveň sebekontroly je obvykle závislá jak na osobních dispozicích dítěte, tak na kvalitě jeho výchovy ze strany rodičů a vzdělávacích institucí.“* (Zoubková, Moulisová, 2004, s. 52-54) Teorie vidí sebekontrolu jako hlavní dispozici bránící kriminálnímu chování a je empiricky prokázáno, že její nízká úroveň je konzistentně silným prediktorem kriminality (Gřivna, Scheinost, Zoubková a kol., 2019, s. 68).

Teorie deterence

Teorie trestu lze obecně a také nejčastěji členit na utilitární, retribuční (retributivní) a smíšené. Pro potřeby práce, zejm. její empirické části se postačí více věnovat pouze teorii deterence neboli odstrašení spadající do utilitárních teorií.

Jednou z hlavních funkcí a účelů trestu je odstrašení, které může zabránit budoucímu páčání trestné činnosti tím, že je stanoven určitý obávaný následek, ať již v podobě nepodmíněného trestu odnětí svobody či „pouhého“ alternativního trestu. Zmíněná role odstrašení se týká konkrétního trestaného jedince, který zažije nepříjemnost sankce na vlastní kůži a strach z jejího opětovného uložení jej odradí od páčání dalšího protiprávního jednání. V tomto případě lze hovořit o individuální prevenci, která má za úkol předcházet recidivě. (Lata, 2007, s. 19-21)

Pro autora práce je ovšem zajímavější generální prevence představující odstrašující působení trestu na celou společnost. Dle Lata (2007, s. 19-21) je uložení trestu jednotlivci zároveň důraznou informací i pro ostatní (v prvé řadě labilní) členy společnosti, a tedy možné potencionální pachatele, aby se páčání trestné činnosti ze strachu z trestu zdrželi. *„Zde je předpoklad takový, že když se veřejnost dozví o trestu pro určitého jednotlivce, je pak teoreticky méně pravděpodobné, že spáchá trestný čin ze strachu z trestu, který tento obžalovaný zažil. Konkrétně pokud se například veřejnost dozví, že jednatel byl přísně potrestán rozsudkem na doživotí nebo trestem smrti, může tato konkrétní znalost vzbudit hluboký strach z trestního stíhání“* (Šimčík, 2021, s. 30).

Je třeba brát v potaz i skutečnost jak a zda vůbec se široká veřejnost o potrestání jedinců dozví, neboť právě vědomí a znalost přísnosti trestů za různé trestné činy má onen generální odstrašující efekt. Jak uvádí Lata (2007, s. 26): *„Ve sledované věci, která přiláká pozornost médií, může mít přísný trest daleko větší odstrašující význam než u nezajímavého případu, o kterém kromě pachatele, poškozeného, jejich blízkých a justičních pracovníků nikdo další neví.“* Nutno dodat, že v dnešní době plně moderních informačních a komunikačních technologií není o mediální sdílení kriminálního zpravodajství nouze a veřejnost je poměrně dobře informovaná v oblasti trestání.

Ze závěrů studie realizované IKSP Háková (2021, s. 101) shrnuje: *„Naše analýza potvrdila mnohokrát opakovanou tezi, že většina veřejnosti získává informace o kriminalitě z médií, v současné době nejčastěji z internetového zpravodajství, sociálních sítí a televizního zpravodajství.“* Není tedy pochyb o tom, že lidé se o kriminalitě

dozvídají z médií. Problémem je však její zkreslení, selektivita a bulvarizace, což dokazují výsledky mnoha studií IKSP.

„Z hlediska odstrašující teorie je prioritní nastolení vědomí ve společnosti, že páchaní trestných činů se nevyplácí, neboť zločinci zpravidla neujdou trestu. Samotné trestání zločinců je druhotné a je prováděno zejména proto, aby hrozba trestem zůstala věrohodná.“ (Lata, 2007, s. 22) Ne nadarmo jeden anglický soudce v 18. století řekl: *„Budete pověšen ne proto, že jste ukradl ovci, ale proto, aby jiní nekradli ovce“* (Inciardi, 1994, s. 470 in Lata, 2007, s. 24).

Podle Lata (2007, s. 21) je *„pojmem odstrašení je příliš úzký a negativně vnímaný, možná je lépe obecněji uvést, že trestní právo tím, že vymezuje určitá společensky nežádoucí jednání a stanoví za ně sankce, se podílí na redukci či alespoň nerozšiřování takových jednání. Pokud trestní právo klade důraz na prevenci před represí, měli bychom si položit otázku z jakého důvodu lidé nepáchají trestnou činnost – obecně můžeme určit tři stupně těchto důvodů.“*

Prvním stupněm, zároveň tím nejobecnějším důvodem je osvojení určitých vzorců chování, které si osvojujeme v průběhu dospívání, tedy v rámci socializace. Je obvyklé, že většina občanů běžně nevráždí, neznásilňuje, nekrade, aniž by k tomu potřebovala odstrašení trestem, jelikož sama takové jednání považuje za nepřipustné. (Lata, 2007, s. 21) Zde vidno jeden z podkladů k hypotéze č. 1 odkazující se na vnitřní morální zábrany jako protektivní faktor kriminality.

Druhým stupněm je zvyk. Občané nepáchají trestné činy ne z důvodu vlastního svědomí, nýbrž proto, že jednoduše nejsou zvyklí takto jednat, takže snaha o takové jednání by pro ně byla velice obtížná. (Lata, 2007, s. 21) Jsme např. zkrátka už tak zvyklí pokaždé u značky „STOP“ zastavit, že ani neuvažujeme o pokutě či jiném trestu za nedodržení, zastavíme automaticky.

Třetí stupeň je čistě racionální. Jde o situaci, kdy si člověk uvědomuje, že je schopný jednat zakázaným způsobem a na misky pomyslných vah proti sobě staví pravděpodobný prospěch, který mu toto jednání může přinést a jako protiváhu riziko či nepříjemnost trestu, který jej může postihnout. Jedinec pak váhá, zda mu to stojí za to, a nemusí se nutně jednat o jedince mravně pokleslé, typickým příkladem jsou daňový podvodníci. (Lata, 2007, s. 21) Obava z trestu jako takového je v empirické části práce ukotvena v hypotéze č. 3.

Podle Lata (2007, s. 21) přesto samozřejmě existují osoby, které nelze odstrašit ani nejprísnejším trestem, nejčastěji kvůli jejich mentální úrovni či duševnímu stavu

vyvolaném hněvem, strachem, opilostí atd. Také jsou tu notoričtí recidivisté, které nezbyvá než izolovat, když odstrašením je nelze od dalšího páčání odradit.

4 Názory studentů středních škol k ne/páchání kriminality

Skutečnost, vyplývající např. ze studií IKSP a statistik Policie České republiky, že dlouhodobě zažíváme sestupnou tendenci počtu mladistvých dopouštějících se provinění a také fakt, že drtivá většina prací a výzkumů se zaměřuje pouze na příčiny páchání kriminality, je důvodem, proč se výzkumné šetření věnuje příčinám a důvodům, které vedou mladistvé k tomu, že se nedopouští kriminality.

4.1 Výzkumný problém, výzkumný cíl a hypotézy

Cílem empirické části závěrečné práce je na základě vlastního výzkumného šetření mapovat názory vybraných mladistvých studentů středních škol v oblasti etiologie neboli příčinnosti nepáchání kriminality. Záměrem je zjistit, z jakých důvodů mladiství v dnešní době nepáchají kriminalitu, jaký je hlavní faktor ovlivňující jejich volbu pro nedopouštění se protiprávního jednání. Zda jsou to morální zábrany mladistvých, jež jsou výsledkem úspěšné socializace či obava z formálních anebo neformálních sankcí fungujících jako protektivní faktor ve vztahu ke kriminalitě. Pro tyto účely je cílem potvrdit nebo vyvrátit následující hypotézy vytyčující směr výzkumného šetření:

H1: Příčinou nekriminálního chování jsou u více než poloviny dotázaných mladistvých morální zábrany.

H2: Více než 40 % dotázaných mladistvých nepáchá kriminalitu, protože se obává možných negativních sociálních sankcí ze strany jejich okolí.

V hypotéze č. 2 je za negativní sociální sankcí považována neformální sankce udělená osobami v blízkém okolí mladistvého, jako např. rodinou, kamarády, vrstevníky, sousedy a konkrétně se může jednat o např. verbální kritiku chování, napomenutí, ostrakizaci, pomluvu, ohrožení reputace, ztráta přátel či dobré pověsti atd.

H3: Méně než 10 % dotázaných mladistvých nepáchá kriminalitu, protože se obává možných negativních formálních sankcí.

V hypotéze č. 3 je za negativní formální sankcí považován trest, jako např. pokuta, odnětí svobody, různé alternativní tresty, jako jsou obecně prospěšné práce, které jsou v kompetenci zejm. orgánů činných v trestním řízení, jejichž pravomoc je stanovena zákony. Dále jsou sem řazeny také sankce udělené školou.

Hypotézy č. 2 a 3 ověřují, zda vyšší odstrašující efekt (účinek) pro nepáchání kriminality mají u dotázaných mladistvých respondentů sociální neformální sankce anebo sankce formální.

Jako jeden ze stěžejních podkladů pro stanovený výzkumný problém, výzkumný cíl a tvorbu všech tří hypotéz výzkumného šetření je typologie Johannese Andenaese (1974 in Paternoster, Iovanni, 1986, s. 754), který ve své knize Punishment and deterrence uvádí tři samostatné zdroje sociální kontroly:

1. morální zábrany – představují seberegulaci na základě vlastního svědomí;
2. strach z odsouzení ze strany svých společníků – chápáno jako sociální sankce ve smyslu zavržení rodinou, přáteli či okolím;
3. strach z trestu – ten představuje hrozbu právní, tedy formální sankci.

Na tuto typologii v podobném duchu navazuje i současný autor Mühlpachr (2008, s. 133), který konstatuje, že rozsah prorůstání sociálně patologických jevů do chování dětí a mládeže je nepochybně závislý na těchto skutečnostech:

- na **kvalitě vnitřních regulativů chování** (která závisí především na kvalitě **socializačního procesu** zejm. v prostředí rodiny, školy a nejbližším sociálním okolí včetně volnočasových aktivit);
- na kvalitě vnějších regulativů, tj. na intenzitě a funkčnosti **formální kontroly** (prováděné školou, policií, justicí, výchovnými zařízeními apod.) i **neformální kontroly** (prováděné členy rodiny, osobami blízkými, spolužáky, sousedy, vrstevníky atd.);
- na objektivní sociální situaci ve společnosti (včetně společensky propagované hierarchie hodnot, možnostech a kvalitě kultury).

Hned v prvním bodě Mühlpachr (2008, s. 133) poukazuje na důležitost vnitřních regulativů chování stejně jako Andenaes (1974 in Paternoster, Iovanni, 1986, s. 754), který uvádí morální zábrany. Z jejich hlediska tak lze předpokládat, že tomuto faktoru přisuzují největší význam a vliv na kriminalitu. Samozřejmě nutno dodat, že v ideálním světě a ideální společnosti by tento faktor reprezentující naše morální svědomí byl rozhodující vždy a u všech lidí. Nicméně takto to v reálném světě zkrátka nefunguje, a proto je potřeba mít vytvořen nějaký systém sociální kontroly, jak té formální, tak i té neformální přicházející přirozeně ze strany našich nejbližších i okolí, se kterým se denně setkáváme. Tímto výčtem končí Andenaesova typologie, ale Mühlpachr zmiňuje ještě situaci ve společnosti též jako faktor ovlivňující protiprávní chování mládeže. Příčiny tkvící ve společnosti, jako jsou stav a úroveň legislativy, vyspělost, životní úroveň, hustota zalidnění, duševní zdraví např. v období Covidu-19 či války na Ukrajině ad. jsou jistě neopomenutelný faktorem, ovšem rozměr tohoto faktoru již překračuje rozsah této bakalářské práce, proto nebude předmětem výzkumného šetření.

Také již výše zmíněný Lata vidí morální zábrany jako ten hlavní a převládající protektivní faktor ve vztahu ke kriminalitě, neboť na otázku, z jakého důvodu lidé nepáchají trestnou činnost sám odpovídá, že prvním a zároveň tím nejjobecnějším důvodem je osvojení určitých vzorců chování, které si osvojujeme v průběhu dospívání v rámci socializace. Je obvyklé, že většina občanů běžně nevraždí, neznásilňuje, nekrade, aniž by k tomu potřebovala odstrašení trestem, jelikož sama takové jednání považuje za nepřijatelné. (Lata, 2007, s. 21) Tento výrok slouží jako podklad pro hypotézu č. 1.

Základem úspěchu pro to, aby se mladistvý choval konformně a dodržoval pravidla a normy nastavené v naší společnosti je vštípení základních morálních hodnot a principů v průběhu jeho socializace. To by mělo vést k vytvoření „správně“ morálně jednajících osob. Pokud je naplněn tento účel socializačního procesu, rozhodujícím důvodem, který mladého jedince odradí od kriminality jsou jeho pevné morální zásady, které se potažmo stávají zábrany. V případě, kdy jedince odradí spíše myšlenky na to, co by si o něm pomyslela rodina a další osoby, zda by ho nezavrhl, neodsuzovali atd., bude tím rozhodujícím důvodem obava ze sociálních, neformálních sankcí.

To podobně reflektuje i Bandurova teorie morálky, kde ústředním pojmem je seberegulace. „*Nemorální chování je dle něj dvěma hlavními zdroji sankcí: sankcemi sociálními a internalizovanými sebesankcemi. Oba kontrolní mechanismy operují anticipačně. V kontrole, která pramení ze sociálních sankcí, se lidé zdržují nemorálního jednání, protože takové jednání je sociálně cenzurované a má i jiné nepříjemné důsledky. V kontrole vlastních reakcí se lidé chovají prosociálně proto, že to přináší satisfakci a sebeúctu, zdržet se nemorálního chování je zdrojem sebezpevnosti.*“ (Čermák, 2006, s. 64-65 in Lašek, Loudová, 2013, s. 19)

Následující studie ukazuje, že sociální sankce mají větší preventivní a odstrašující vliv nežli formální, spočívající v rukou např. Policie České republiky, justice ad. institucí. Autoři Raymond Paternoster a Leeann Iovanni (1986, s. 756-758) revidovali původní studii Grasmicka a Bryjaka, kde objevili určité důkazní problémy, které mohou zkreslovat výsledky jejich výzkumu, a protože si byli vědomi jeho důležitosti, rozhodli se jej replikovat a rozšířit právě o neformální inhibiční (brzdné) vlivy zapojení do trestné činnosti. Tímto zároveň směřují k celistvějšímu uchopení systému sociální kontroly a zkoumají nyní jak proces odstrašení, tedy formální hrozbu, tak neformální sociální kontrolu a z ní plynoucí sociální sankce. Výzkumný vzorek jejich studie tvořilo 1 173 středoškolských respondentů věkové kategorie 15-17 let, což odpovídá cílové skupině výzkumného šetření u této závěrečné práce.

Hypotézy č. 2 a 3 vychází z tvrzení a výsledků této studie s názvem: *The Deterrent Effect of Perceived Severity: A Reexamination*, která se zabývá odstrašujícím účinkem trestu, resp. vnímanou závažností, přísností trestu jako odstrašujícího prostředku pro vlastní zapojení do trestné činnosti. V rámci výzkumu Paternoster a Iovanni (1986, s. 754) zjistili, že je potřeba rozlišovat, zda by pro respondenty trest představoval „velmi velký problém“, protože se buďto obávají (neodmyslitelných prvků) trestu samého (tj. výše pokuty nebo osamělosti a fyzického nebezpečí při uvěznění), anebo se obávají dopadu, který by takový trest měl na jejich rodinné a sociální vztahy. První hrozba se týká čistě právního následku jako formální sankce a druhá sankcí neformálních. Dokonce následně konstatovali, že sociální hrozba může mít důležitější preventivní účinek než obava z trestu samotného. Proto odkazují na předchozí studie, zabývající se vlivem neformálních sankcí, např. studie Gibbse (1968) a Tittla (1969), které jasně potvrdily větší význam společenského odsouzení, interpersonální ztráty respektu v očích blízkých před formální právní sankcí. (Paternoster, Iovanni, 1986, s. 754) Paternoster a Iovanni (1986, s. 766-767) pro středoškolské respondenty stanovili zdroje neformální kontroly, o nichž bylo v jiných studiích zjištěno, že jsou důležitými inhibitory delikventního a trestního jednání, jedná se o sociální sankce, školní vazby, rodičovský dohled, morální přesvědčení, vazbu na rodiče a chování přátel.

Pro účely závěrečné práce jsou stěžejní zejm. tyto výsledky a teze: *„Významné odrazující účinky na následné delikventní chování byly zjištěny pouze u neformálních zdrojů sociální kontroly“* (Paternoster, Iovanni, 1986, s. 767). Mezi nejsilnější faktory odrazující mladistvé od delikvence patří: chování kamarádů, morální přesvědčení a rodičovská kontrola. (Paternoster, Iovanni, 1986, s. 768) Význam faktoru morálního přesvědčení v této studii podporuje hypotézu č. 1 odkazující na morální zábrany a svědomí, jež brání páchat trestnou činnost, zároveň se jedná o neformální zdroj vnitřní sociální kontroly. Celkově údaje zcela jasně ukazují, že velkou část „odstrašujícího“ účinku pro Grasmickovu a Bryjakovu operacionalizaci vnímané závažnosti lze připsat spíše neformálním než formálním trestům (Paternoster, Iovanni, 1986, s. 766).

„Výsledky této regresní analýzy jsou v nápadném rozporu s výsledky studie Grasmicka a Bryjaka. Zjistili jsme, že sociální kontrola funguje především prostřednictvím neformálních procesů. (...) Naše zjištění o ústředním významu neformálních kontrolních mechanismů jsou v souladu s dalšími výzkumy. V podobných vícerozměrných analýzách Tittle a Meier zjistili, že vrstevnické chování, morální přesvědčení a sociální nesouhlas souvisejí s kriminálním chováním silněji než strach

z formálních sankcí. (...) Obecněji řečeno, naše zjištění inhibičních účinků rodičovského dohledu, morálního přesvědčení, sociálních sankcí a konvencí vrstevníků nabízejí přímé potvrzení teorie sociální kontroly.“ (Paternoster, Iovanni, 1986, s. 768-769)

Ve studii Zimringa a Hawkinse (1973 in Paternoster, Iovanni, 1986, s. 754) byli britští mladiství požádáni, aby seřadili, jaké jsou podle nich nejdůležitější důsledky zatčení. Deset procent z nich uvedlo, že nejdůležitější by byl „trest, který bych mohl dostat“, zatímco 68 procent se odvolávalo na potíže s rodinou či vrstevníky a dalších 22 procent uvedlo „možnost ztráty zaměstnání“. To ukazuje, že strach ze společenského odsouzení je významnější hrozbou sankce než samotná obava z trestu.

Meier a Johnson (1977, s. 292) se rozhodli ve své studii specificky zaměřené na držení a užívání marihuany, publikované v časopise *American Sociological Review*, zaměřit jak na odstrašující účinky sankce právní, tak mimoprávní sankce zajišťující konformitu. Ve výsledku bylo zjištěno, že když se relativní účinnost mimoprávních vlivů porovná s kontrolními účinky právních hrozeb – mimoprávní vlivy jsou důležitější.

Přesvědčení, že užívání marihuany je nemorální vnímalo 10 % respondentů z 632, a to jim bránilo ji užívat (Meier, Johnson, 1977, s. 298, 301). Meier a Johnson (1977, s. 296) sami konstatují, že morální překážky jsou závislé na konkrétním druhu protiprávního jednání a např. u trestného činu vraždy jsou předpokládány mnohem silnější morální zábrany než u užívání marihuany či špatného parkování, jež se obecně vyznačují menší společenskou škodlivostí. To je zároveň důvodem proč se autor práce neinspiroval tímto výsledkem a při tvorbě hypotézy č. 1 vycházel z výše uvedených typologií a Laty, kteří vidí morální zábrany jako nejvíce odrazující faktor, po kterém teprve následuje obava ze sociální a formální sankce fungující jako protektivní faktor ve vztahu ke kriminalitě.

Obavu z právních sankcí mělo 12 % respondentů, což víceméně odpovídá i výsledku studie Zimringa a Hawkinse, kteří uvedli 10 % respondentů. Mimoprávní faktory ovlivňující užívání marihuany pak zvolilo 21 % respondentů, což je rozdílné oproti zjištění Zimringa a Hawkinse, kteří u hrozby sociálních sankcí měli zastoupeno 68 % respondentů. (Meier a Johnson, 1977, s. 299-301) Autor si je vědom, že nelze srovnávat tyto dvě studie, neboť každá je specifická věkem respondentů i předmětem studie, ale objevuje se zde stejný prvek – porovnávání účinku formálních a neformálních sankcí. Autor se zde procentuálně inspiroval při tvorbě hypotézy č. 2 a s přihlédnutím k typologii, ze které vycházel odvodil procentuální zastoupení u hypotézy č. 3 tak, aby byla zachována hierarchie převládajících morálních zábran, následně hrozba sociální sankce a nejmenší zastoupení bylo předpokládáno v návaznosti na výše uvedené studie u formální sankce.

4.2 Výzkumná strategie a zvolená metodologie výzkumného šetření

K vlastnímu výzkumnému šetření byla zvolena kvantitativní metoda dotazníkového šetření, a to v podobě krátkého anonymního online dotazníku prostřednictvím platformy pro tvorbu online dotazníků Google Forms. Dotazník byl rozeslán prostřednictvím internetového odkazu do prostředí internetu, konkrétně např. do facebookové skupiny „Studenti studentům“, dále kamarádům, známým, mladšímu sourozenci, který ho sdílel mezi své vrstevníky a spolužáky a také rodičům, kteří dotazník sdíleli se svými známými s dětmi odpovídajícími stanovené cílové skupině. Jednalo se o výběr vzorku nepravděpodobnostní nahodilý či oportunní neboli namátkový, tzn. výběr těch, kteří jsou dostupní. Výběr nesplňuje kritéria reprezentativnosti na celou populaci. Do vzorku byli zahrnuti jedinci, kteří obdrželi odkaz a byli ochotni vyplnit online dotazník.

Mezi hlavní charakteristiky kvantitativně orientovaného výzkumného šetření Gavora (2000, s. 31-32) řadí práci s číselnými údaji, které se dají matematicky zpracovat; odstup od zkoumaných jevů, neosobnost a nestrannost pohledu výzkumníka; třídění údajů a vysvětlení příčin jevů; reprezentativnost jisté části populace a zevšeobecnění; verifikace teorií. Dotazník je dle Gavory (2000, s. 99) „*způsob písemného kladení otázek a získávání písemných odpovědí.*“ Jedná se o nejčastěji využívanou metodu pro hromadné získávání údajů s malou ekonomickou náročností, co se týče financí i času (Gavora, 2000, s. 99).

V úvodu dotazníku jsou umístěny otázky zjišťující základní demografické údaje respondentů, jako jsou pohlaví, věk, typ střední školy ad. Část dotazníku byla inspirována Kohlbergem a jeho „mikropříběhy“ v podobě morálních dilemat s využitím Heinzova dilematu. Nicméně zatímco Kohlberg vedl se svými respondenty podrobné rozhovory a zaměřoval se tak na kvalitativní metodu výzkumu, zde je volena metoda kvantitativní, která je více zobecnitelná. Následují položky, které uvádí hypotetické situace a zachycují potencionální reakci respondenta na ni. Jedná se o stěžejní část dotazníku pro objasnění stanovených hypotéz. Použity byly otázky uzavřené a polouzavřené.

„Heinzovo dilema je nejznámějším z Kohlbergových příběhů s dilematem. Zeptejme se nejprve, proč se v tomto příběhu jedná o dilema. Dilema je tíšňová situace, kdy se musíme rozhodovat mezi dvěma možnostmi. Obě možnosti obsahují cosi negativního: Kupříkladu Heinz nemá možnost zachránit svou ženu a zároveň uspokojit lékárníka. Pro něj existují jen dvě ne zcela optimální východiska: buď okrade lékárníka a zachráni svou ženu, anebo na krádež rezignuje a nechá svou ženu zemřít.“ (Heidbrink, 1997, s. 70)

V dotazníkovém šetření byly použity vybrané druhy protiprávního jednání typické pro mládež, jako např. krádež, loupež, poškození cizí věci, výtržnictví, rvačka atd., mimo jiné i pro zvýšení validity výsledků.

4.3 Popis výzkumného souboru a sběr dat

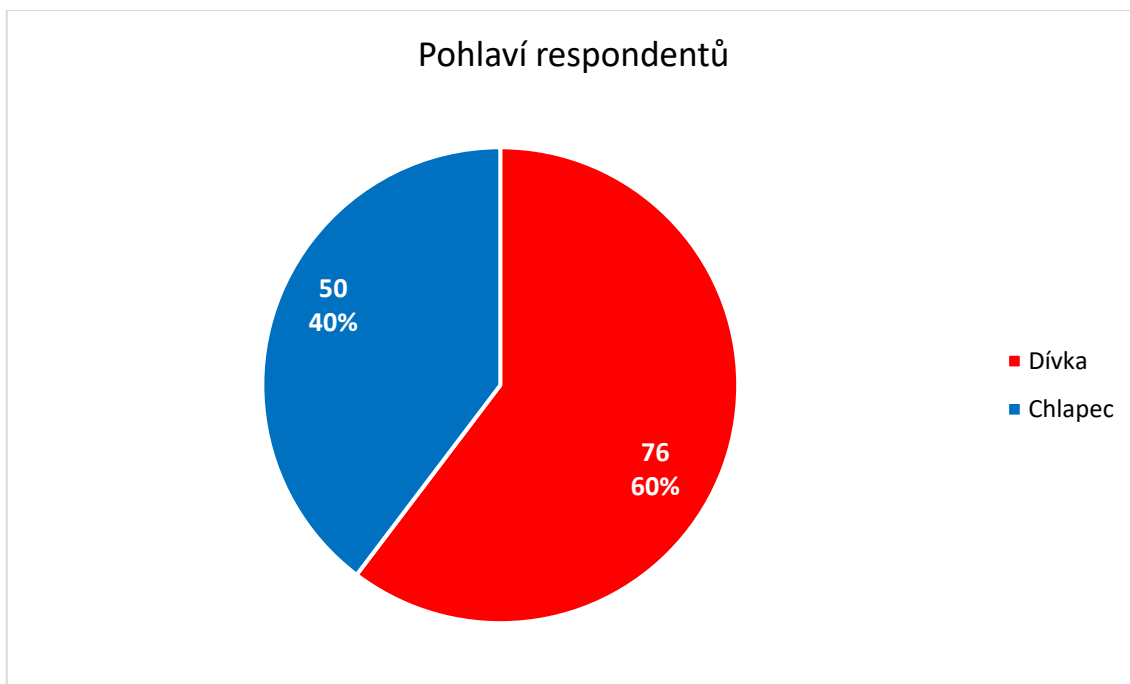
Jako způsob získávání respondentů byla zvolena metoda online sběru dat CAWI (Computer Assisted Web Interviewing), kdy jsou dotazníky distribuovány pomocí webových odkazů, ideálně s optimalizovaným zobrazením pro mobilní telefony. Varianta online dotazování je vhodnější pro zachování pocitu anonymity zejm. vzhledem k položkám v dotazníku požadujícím pravdivý názor studentů na kriminalitu a také k udržení jisté validity. Cílovou skupinu mladistvých osob lze též poměrně snadno nalézt právě v prostředí internetu. Snahou bylo mít ve výzkumném šetření zastoupené studenty jak z gymnázia, střední odborné školy, tak i středního odborného učiliště.

Sběr dat probíhal v rozmezí 11. 3.-29. 3. 2024 a byl distribuován elektronicky. Ke grafickému znázornění výstupů dotazníkového šetření bylo použito tabulkového procesoru Microsoft Excel.

Zde jsou stanoveny nezávisle proměnné vyjadřující základní socio-demografické údaje: pohlaví, věk, typ střední školy, dosavadní délka studia na střední škole, velikost místa bydliště, pobyt na internátě.

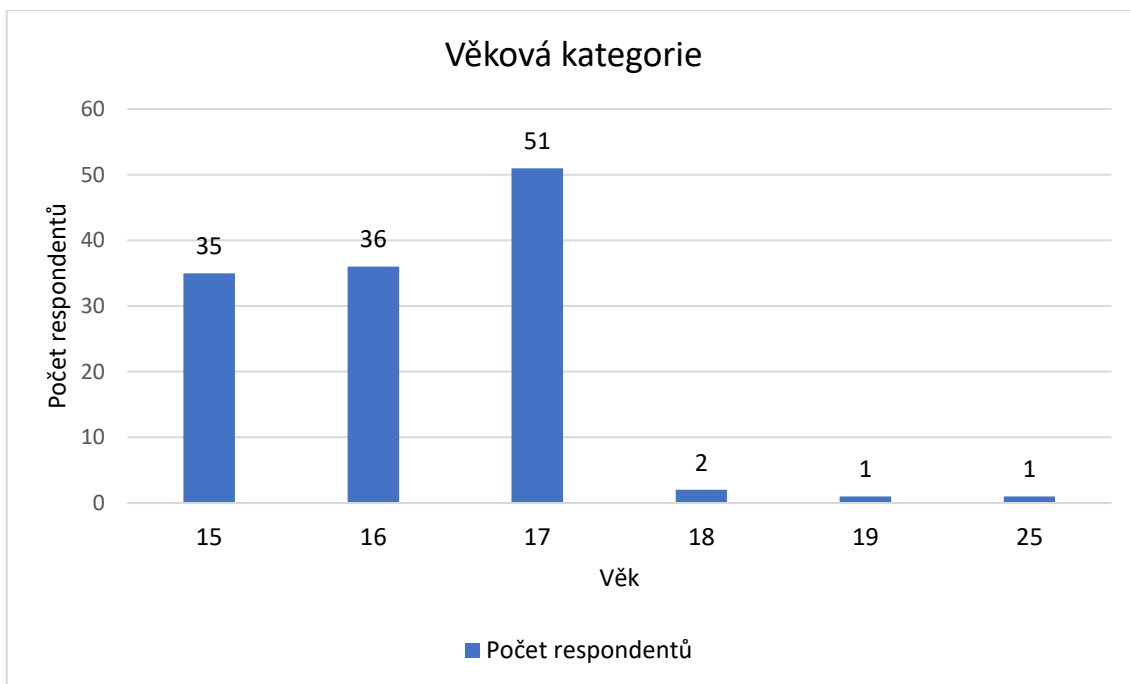
Výzkumný vzorek tvořili mladiství studenti středních škol v České republice. Ve výzkumném vzorku bylo celkem 126 respondentů a z toho 76 mladistvých dívek, což činí 60 % z celkového počtu respondentů a 50 mladistvých chlapců. Pohlaví respondentů zjišťovala hned první otázka v úvodní části dotazníku zjišťující základní demografické údaje studentů: „Jaké je Vaše pohlaví?“ a na výběr byly 3 možnosti: chlapec, dívka a možnost „jiné“, kterou si nevybrala žádná osoba. Rozvrstvení respondentů podle věku uvádí Graf 1.

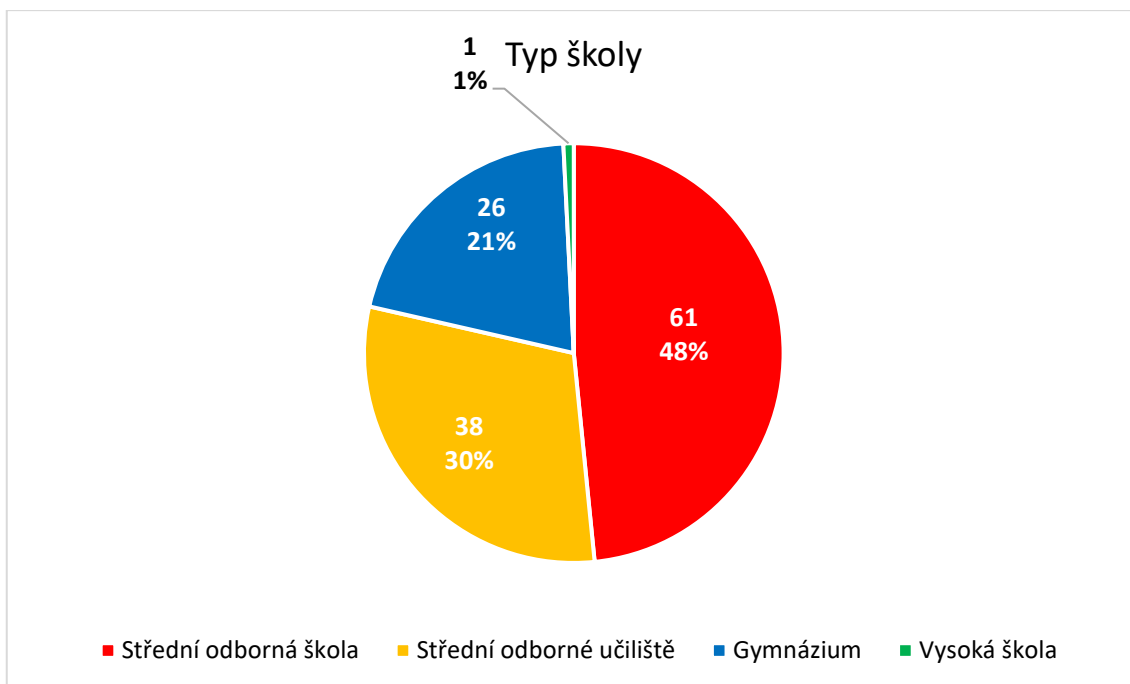
Graf 1 Pohlaví respondentů

Druhá dotazníková otázka: „Kolik Vám je aktuálně let? Prosím, vypište.“ zjišťovala věkovou kategorii respondentů. Cílovou skupinou byla věková kategorie 15-17 let, neboť dovršeným 18. rokem se jedinec stává plně trestně odpovědným. Šetření se též zúčastnily 4 osoby překračující stanovenou cílovou skupinu, konkrétně 2 respondenti s dovršeným 18. rokem, jeden 19letý a jeden 25letý respondent. Nejpočetněji zastoupená byla věková skupina 17 let, tvoří ji 51 respondentů, což odpovídá 40,5 % z celkového počtu 126 respondentů. Hned za ní následuje 36 respondentů (28,6 %) majících 16 let a 35 respondentů (27,8 %) majících dovršených 15 let. Věkové rozvrstvení pro výzkumné šetření je tak poměrně vyrovnané a jsou zastoupeny všechny věkové skupiny.

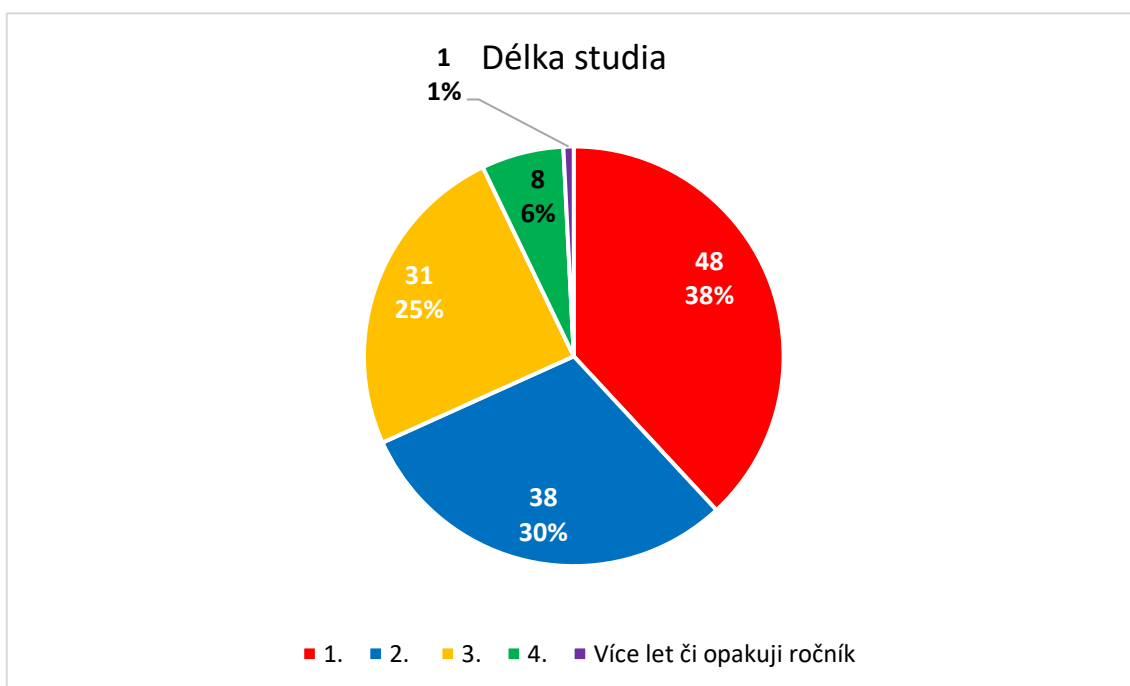
Graf 2 Věková kategorie

Následující otázka zněla: „V jakém typu školy studujete?“ Nejpočetněji zastoupení byli studenti středních odborných škol, kterých odpovídělo 61 a tvořili tak 48 % ze 126 respondentů. 38 dotázaných respondentů (30 %) byli studenti středních odborných učilišť a 26 respondentů (21 %) studuje na gymnáziích. Dále 1 respondent ve volné odpovědi uvedl, že studuje na vysoké škole, což byl právě 25letý student vybočující z definované cílové skupiny. Pozitivně lze hodnotit skutečnost, že byli ve výzkumném šetření zapojeni studenti ze všech uvedených základním třech typů středních škol.

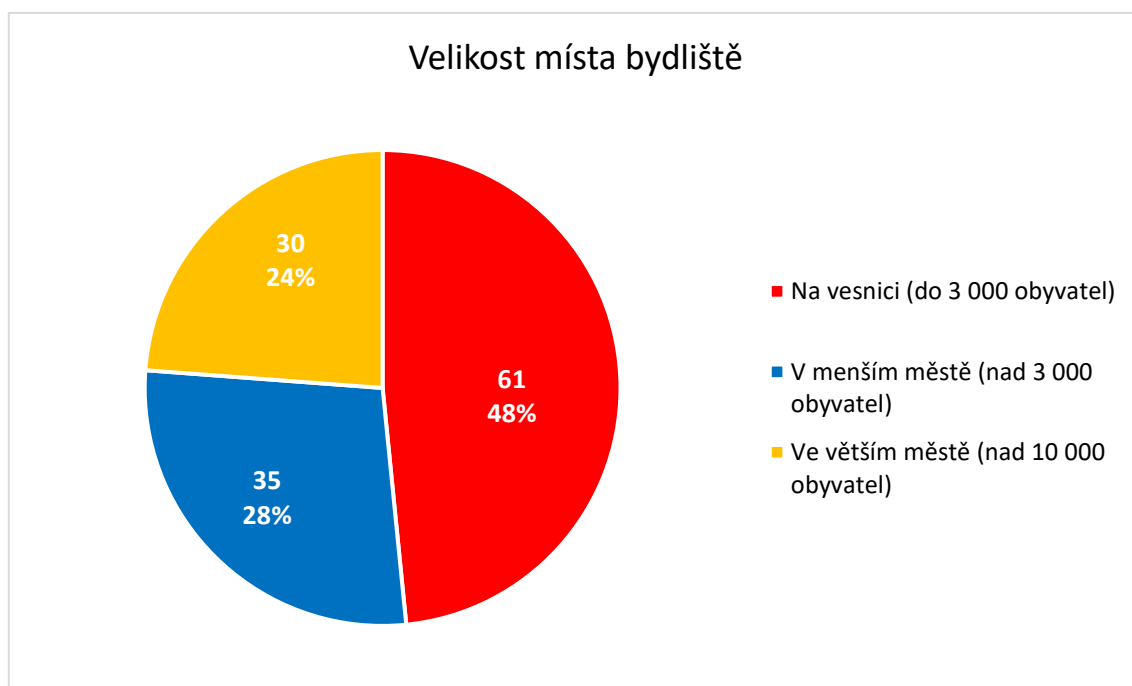
Graf 3 Typ školy

Pátá otázka: „Kterým rokem studujete?“ zjišťuje délku studia. S odstupem času autor dotazníku dospěl k názoru, že tato položka nebyla nutná a žádný podstatný výstup z ní neplyne. Jak je uvedeno v limitech šetření, poněkud nevhodně byla zvolena možnost odpovědi: „Více let či opakuji ročník“, tuto možnost zvolil pouze 1 respondent. Největší zastoupení měli studenti 1. ročníků, těch bylo celkem 48 (38 %) ze 126 respondentů. Studentů 2. ročníků bylo 38, studentů 3. ročníků 31 a studentů 4. ročníků bylo 8.

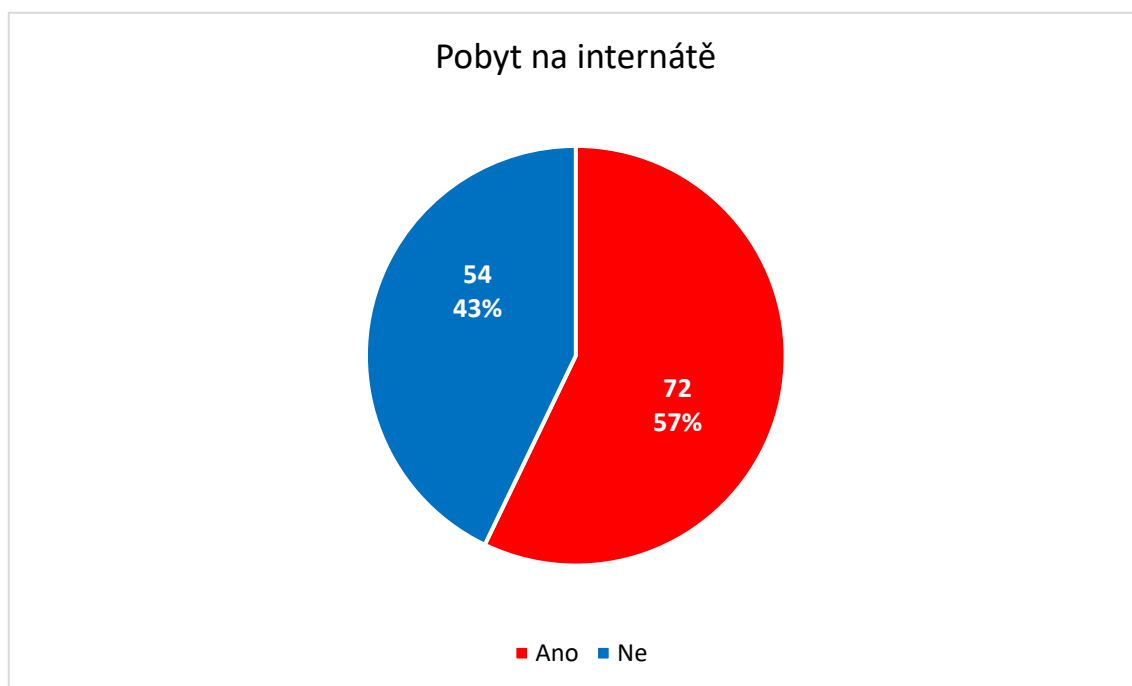
Graf 4 Délka studia

Další otázka týkající se respondentů: „Kde bydlíte?“ zkoumala velikost místa bydliště. Z Grafu 5 vyplývá, že nejvíce zúčastněných respondentů pochází z vesnice, konkrétně se jedná o 61 respondentů tvořících 48 % z celku 126 respondentů. Poté 35 studentů pocházelo z menšího města definovaného jako města nad 3 000 obyvatel a nejméně, tedy 30 studentů bydlí ve větším městě s počtem obyvatel nad 10 000. U této položky lze počítat i s pouhým odhadem počtu obyvatel a následnou volbou jedné z uvedených možností. Opět lze pozitivně hodnotit účast všech daných kategorií.

Graf 5 Velikost místa bydliště

Navazuje otázka: „Jste na internátě?“, kde byla možnost volby „Ano“, kterou zvolila přes polovina respondentů, konkrétně 72 a možnost „Ne“ byla zastoupena 54 respondenty ze 126.

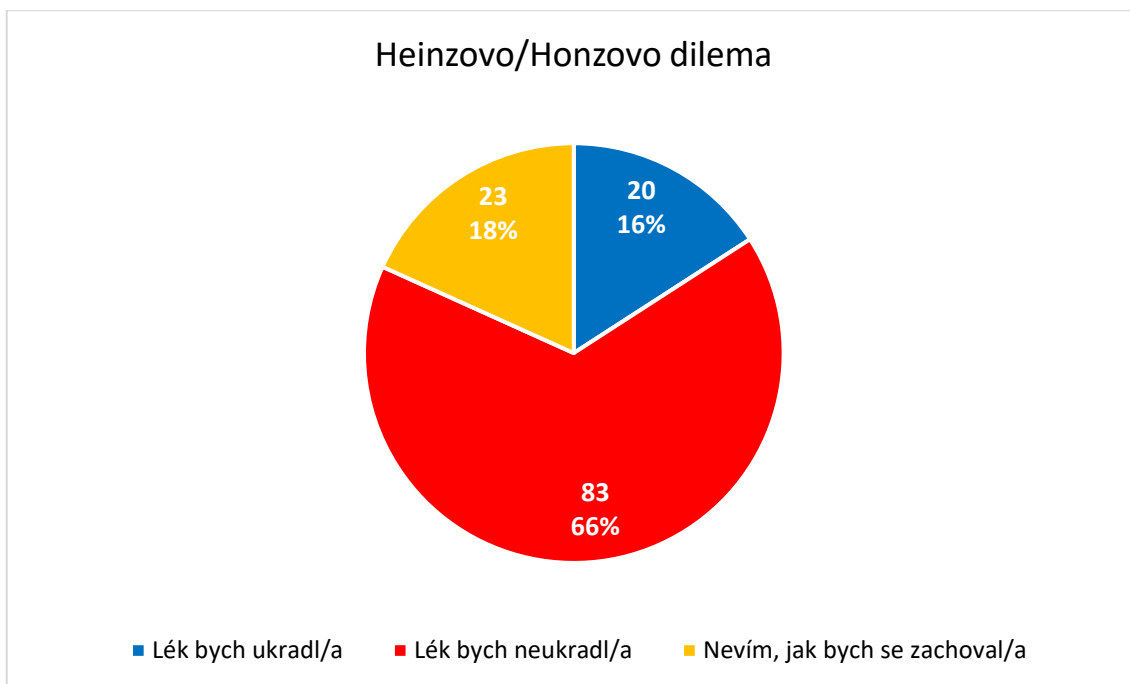
Graf 6 Pobyt na internátě

4.4 Prezentace výsledků výzkumného šetření a jejich vyhodnocení

V další části dotazníku byli respondenti vyzváni, aby si přečetli příběh. Jednalo se o zkrácenou a parafrázovanou verzi Heinzova dilematu, kde pro snazší porozumění a vžití se do situace bylo jméno Heinz nahrazeno českým jménem Honza. Vždy bylo možné vybrat pouze jednu z možností odpovědi. Celý dotazník je obsahem přílohy A. Následují otázky ověřující 3 stanovené hypotézy.

Otázka č. 7: **Jak byste se v Honzově situaci choval/a Vy?**

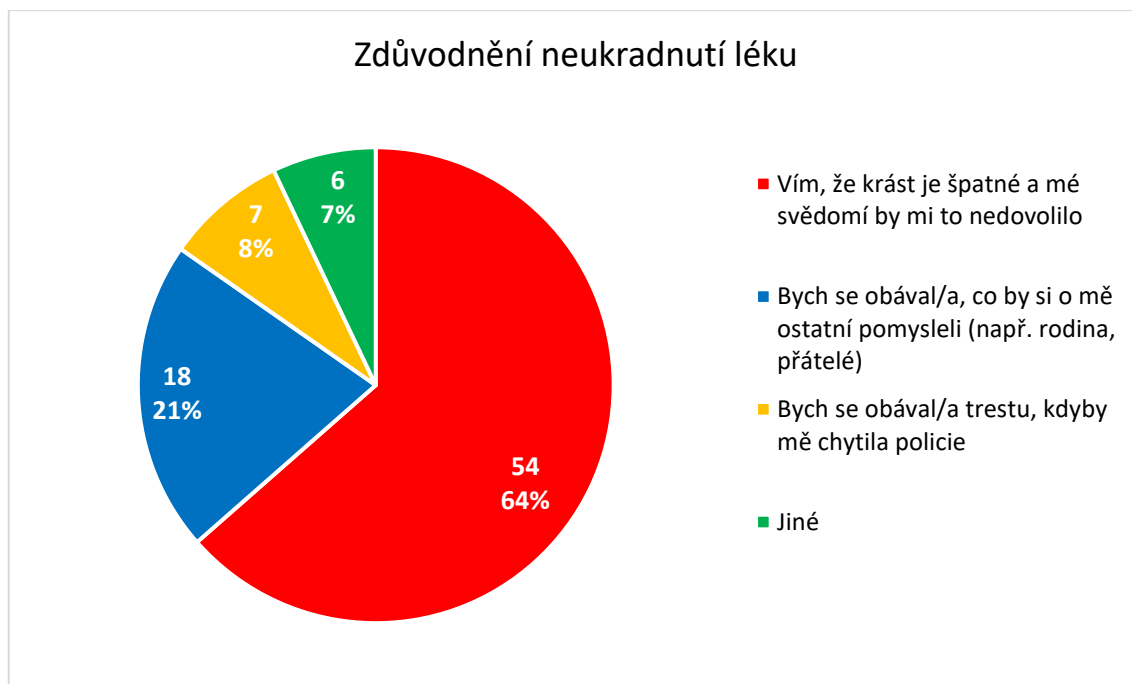
Nadpoloviční většina dotázaných, tedy 83 respondentů uvedlo, že by lék zmíněný v příběhu neukradlo, důvodem, proč tomu tak je se věnuje následující otázka. Počet těch, kteří by lék ukradli je 20 (16 %) a zbylých 23 (18 %) respondentů neví, jak by se chovalo. Jedná se pouze o smyšlený příběh a je možné, že se ne každý dokáže do Honzovy situace vžít či neměl snahu nad tím více přemýšlet. Tato otázka v podstatě měla za úkol vyselektovat ty, kteří by lék neukradli, aby mohli v další dotazníkové otázce zdůvodnit svou volbu a poskytnout tak data k ověření hypotéz.

Graf 7 Heinzovo/Honzovo dilema

Otázka č. 8: **Pokud jste odpověděl/a na předchozí otázku: „Lék bych neukradl/a“, zdůvodněte prosím svou odpověď. Lék bych neukradl/a, protože:**

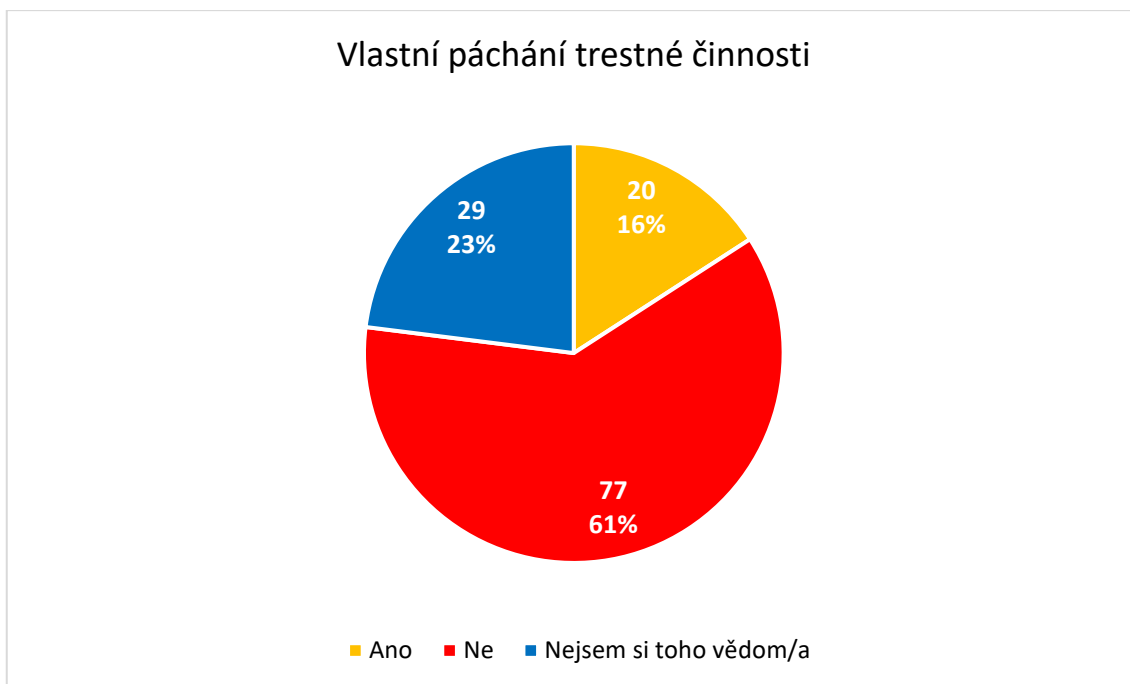
Tato otázka bezprostředně navazuje na otázku předchozí. Celých 64 % dotázaných (54 respondentů) z celkem 85, kteří na otázku č. 7 odpověděli, že by lék neukradli, uvedlo: „Vím, že krást je špatné a mé svědomí by mi to nedovolilo“, což **potvrzuje hypotézu č. 1**, která předpokládala, že **příčinou nekriminálního chování jsou u více než poloviny dotázaných mladistvých morální zábrany**. Neformálních sociálních sankcí se obávalo 18 studentů, což činí 21 % a **vyvrací tak hypotézu**, která předpokládala, že **více než 40 % dotázaných mladistvých nepáchá kriminalitu, protože se obává možných negativních sociálních sankcí ze strany jejich okolí**. Podíl těch, kteří se obávali právního trestu, tedy formální sankce činil 8 %, jednalo se pouze o 7 respondentů a tím se **potvrdila hypotéza** předpokládající, že **méně než 10 % dotázaných mladistvých nepáchá kriminalitu, protože se obává možných negativních formálních sankcí**. 6 dotázaných pak využilo možnosti „Jiné“, kde uvedli např. „jsem slušně vychovaný“; „nemám žádný specifický důvod, prostě nekradu, nechci to dělat“ nebo „chci dostudovat a neohrozit maturitu a možnost budoucího zaměstnání“.

Graf 8 Zdůvodnění neukradnutí léku

Otázka č. 9: **Dopustil/a jste se někdy nezákonného jednání?**

Tato otázka byla zvolena pro zjištění existence vztahu mezi důvody nepáchání trestné činnosti a skutečností předchozího vlastního páčání. Jednalo se o poměrně citlivou otázku, proto lze předpokládat, že i přes anonymitu dotazníku mohli dotázaní studenti uvést nepravdivou odpověď. Největší podíl tvořili studenti, kteří se nezákonného jednání nedopustili, uvedlo to 77 respondentů (61 %) ze 126, což lze hodnotit jako překvapivé a pozitivní. 20 respondentů (16 %) se někdy dopustilo a 29 respondentů (23 %) si není vědomo toho, že by se někdy dopustilo trestné činnosti. Jsou situace, kdy si mladistvý sám neuvědomuje, že se trestného činu či přestupku dopouští, typickým příkladem je sexting s nezletilou osobou, kdy v podstatě dochází k šíření dětské pornografie. Tato položka, stejně jako položka č. 7, sloužila k jisté selekci a následující otázkou zjištění faktoru, který studenty od páčání trestné činnosti odradil.

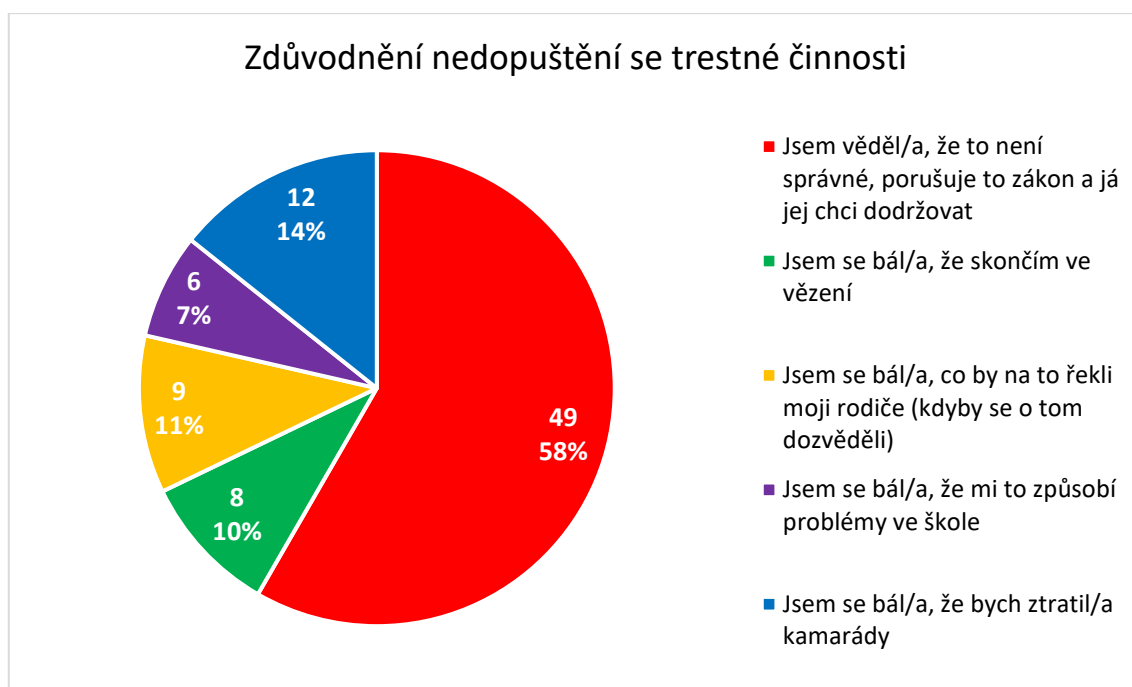

Graf 9 Vlastní páchaní trestné činnosti

Otázka č. 10: **Pokud jste na předchozí otázku odpověděl/a „Ne“, zdůvodněte prosím svou odpověď. Nedopustil/a jsem se protiprávního jednání, protože:**

Tato navazující otázka nabízí volbu 5 odpovědí, kde s 58 % (49 respondenty) z 84 odpovídajících je zastoupená skupina studentů, která ví, že trestná činnost není správná, jedná se o porušení zákona a ten oni chtějí dodržovat. V návaznosti na již zmíněnou **hypotézu č. 1, jež se tímto potvrdila**, lze konstatovat, že u výzkumného vzorku převládá morálka a sebekontrola jako vnitřní inhibiční síla jakožto protektivní faktor ve vztahu ke kriminalitě u mladistvých jedinců. Při porovnání odstrašujícího účinku formální a neformální sociální sankce lze konstatovat, že o necelých 10 % převažuje počet respondentů, jde o 25 % (21 respondentů) z 84, kteří zvolili obavu z rodičů či ztráty kamaráda. Tímto se **vyvrací výše zmíněná hypotéza č. 2**. Obavy z vězení či problémů ve škole při spáchání trestné činnosti má 17 % respondentů (14 respondentů), což převyšuje očekávání stanovené v **hypotéze č. 3 a tím ji vyvrací**.

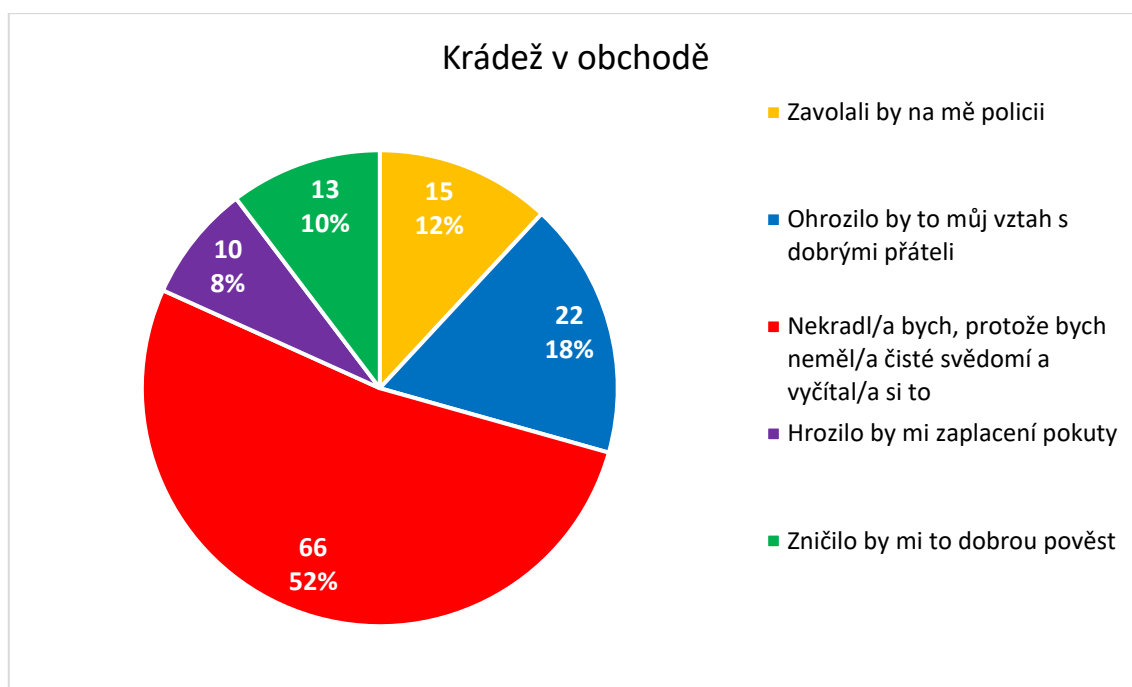

Graf 10 Zdůvodnění nedopuštění se trestné činnosti

Otázka č. 11: Představte si, že zvažujete, zda něco ukrást v obchodě. Který z následujících důvodů by při Vašem rozhodování hrál nejdůležitější roli a od kradení Vás nejvíce odradil?

Tato položka zobrazuje jeden z nejčastějších druhů protiprávního jednání mládeže – krádež, která může naplňovat skutkovou podstatu jak přestupku, tak trestného činu v návaznosti na hodnotu věci. Otázka je hypotetická, jedná se pouze o představu situace, kdy jedinec zvažuje páčání nezákonného jednání a snaží se si uvědomit, co by ho od něj odradilo. Respondent má vždy u tohoto typu otázek na výběr z 5 možností, které reflektují 3 rozdílné důvody nepáchání stanovené v hypotézách, jsou to morální zábrany, hrozba sociální (neformální) nebo formální sankce.

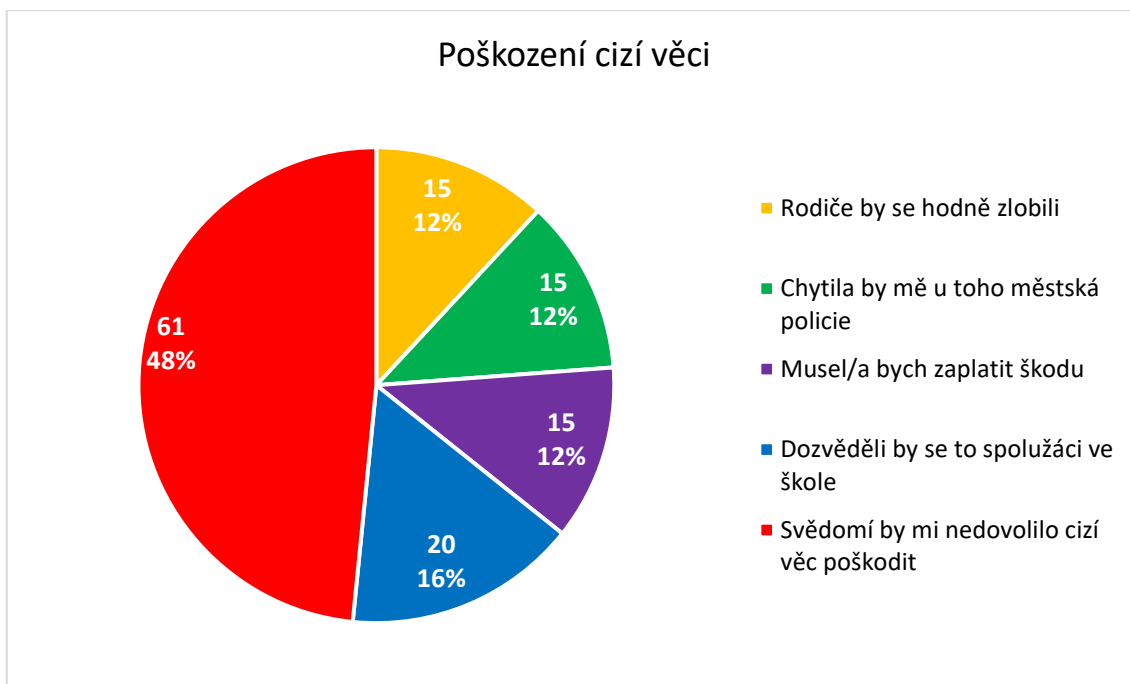
Jak je patrné z Grafu 11, 52 % respondentů čítajících počtem 66 z celkem 126 by se rozhodli nekrást, neboť by neměli čisté svědomí a doprovázeli by je výčitky. Tímto se **potvrdila hypotéza č. 1**. Strach z negativních sankcí sociálního okolí se týkal 28 % respondentů o počtu 35, kdy větší zastoupení měli studenti obávající se, že to ohrozí jejich vztah s dobrými přáteli než ti, kteří se obávali o svou dobrou pověst. Tento výsledek **vyvrací hypotézu č. 2**. Zbýlých 20 % respondentů by nekradlo z obavy z policie či placení pokuty, což **vyvrací hypotézu č. 3**.

Graf 11 Krádež v obchodě

Otázka č. 12: **Představte si, že zvažujete poškodit cizí věc (např. ji pomalovat, posprejovat). Který z následujících důvodů by při Vašem rozhodování hrál nejdůležitější roli a od poškozování Vás nejvíce odradil?**

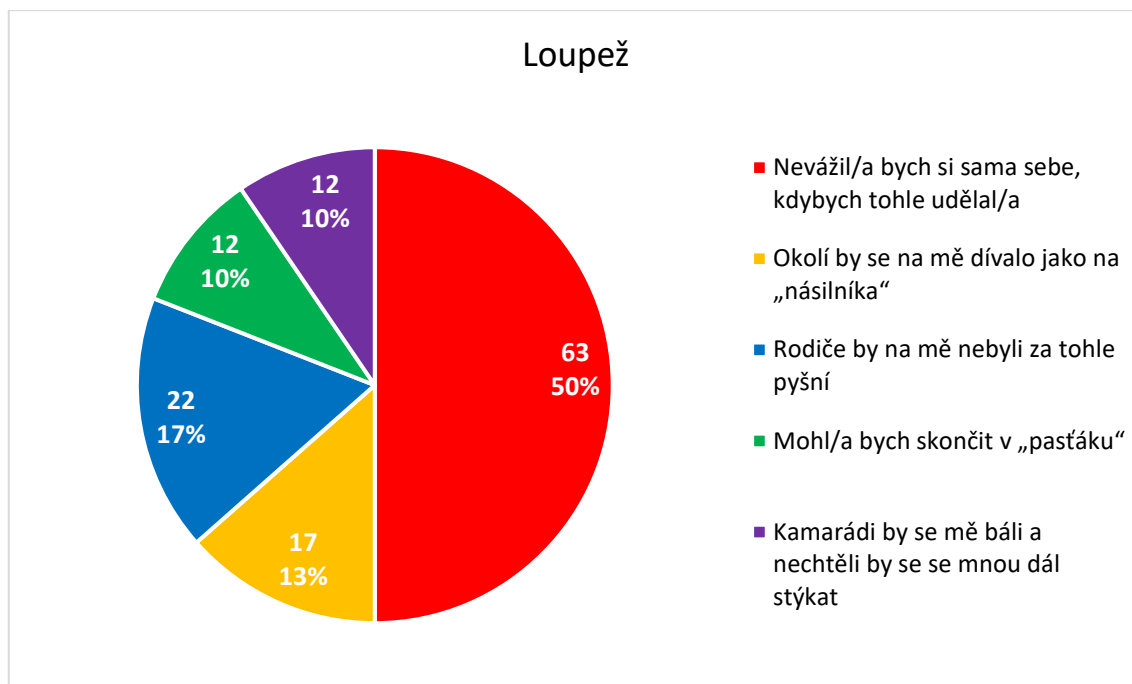
Opět se jedná pouze o fiktivní představu, ovšem pro mladistvou osobu se nějaká forma sprejství či vandalismu jeví jako poměrně dobře představitelná. Tentokrát je **hypotéza č. 1 vyvrácena** a pouze 48 % dotázaných, tvořeno 61 respondenty ze 126, vidí svědomí, jakožto vnitřní morální zábranu, jako faktor rozhodující při zvažování poškození cizí věci. Přesto se jedná o nejčastěji volenou příčinu nedopuštění se tohoto trestného činu, ostatní důvody jsou poměrně vyrovnané. 12 % respondentů bylo zaznamenáno u odpovědí: chycení městskou policií, zaplacení škody a rozzlobení svých rodičů. 16 % zúčastněných respondentů uvedlo, že by je od páchaní odradila skutečnost, že by se to dozvěděli jejich spolužáci ve škole. Vcelku tedy 24 % respondentů (30 respondentů) odrazuje hrozba formální sankce, což dalece **vyvrací hypotézu č. 3** a 28 % respondentů (35 respondentů) odrazuje spíše neformální sankce a **vyvrací se tak i hypotéza č. 2** předpokládající mnohem větší zastoupení dotázaných.

Graf 12 Poškození cizí věci

Otázka č. 13: Představte si, že zvažujete někomu vyhrožovat násilím, pokud Vám nedá např. svou peněženku. Který z následujících důvodů by při Vašem rozhodování hrál nejdůležitější roli a od vyhrožování Vás nejvíce odradil?

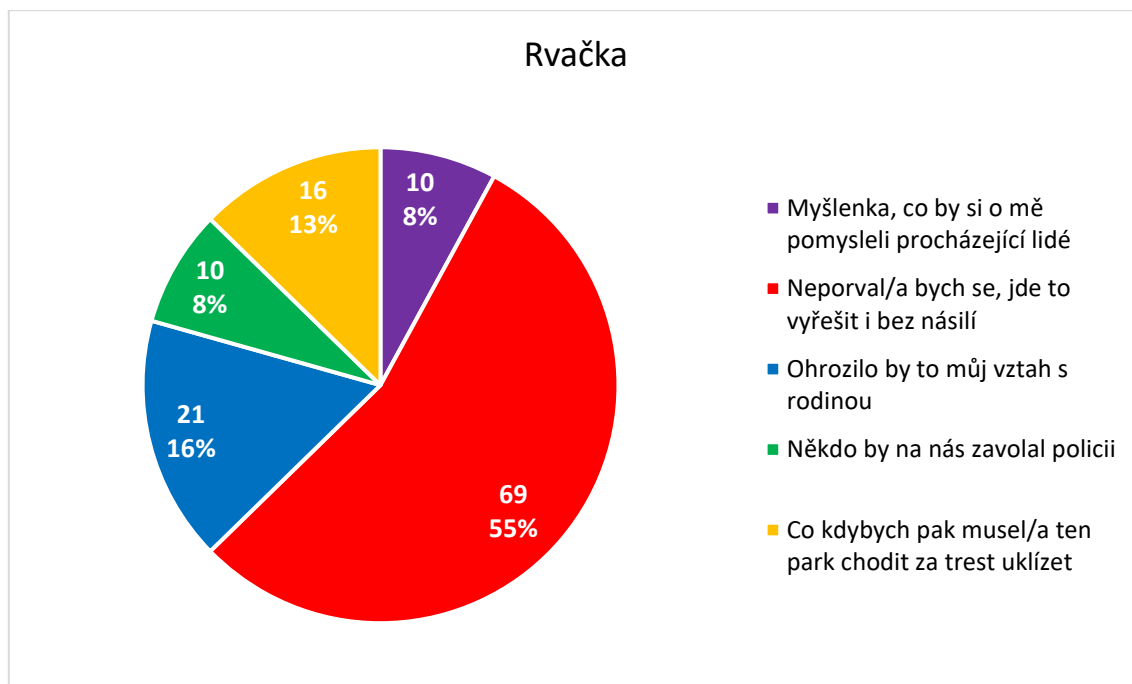
V tomto případě je dotazníková položka orientovaná na potencionální pohružku násilím s cílem zmocnit se cizí věci, konkrétně pro lepší představu je uvedeno peněženky, což může být klasifikováno jako trestný čin loupež. Toto jednání se může vyskytovat např. i v případě školní šikany. Jako vedoucí inhibiční faktor „nevážení si sama sebe“, jakožto hrozící „sebesankce“ při uskutečnění vyhrožování násilím někomu, volila přesně polovina, tedy 63 respondentů ze 126 zúčastněných, a tak je **vyvrácena hypotéza č. 1**, která předpokládala vnitřní morální zábrany u více než poloviny respondentů. Z výsledků vyplývá, že 40 % respondentů (51 respondentů) by od vyhrožování někomu odradili nepříjemné sankce rodičů, kteří by na ně nebyli za tohle pyšní nebo okolí, které by je stigmatizovalo jako násilníka anebo kamarádů, kteří by se jich báli a nechtěli by se s nimi dál stýkat. **Hypotéza č. 2 je tímto vyvrácena.** Zbýlých 10 % dotázaných uvedlo, že by se bálo „pastáku“, čímž je míněna formální instituce výchovného ústavu, **vyvrací se tak hypotéza č. 3.**

Graf 13 Loupež

Otázka č. 14: **Představte si, že zvažujete rvačku s někým v parku (např. pokud Vás urazí). Který z následujících důvodů by při Vašem rozhodování hrál nejdůležitější roli a od rvačky Vás nejvíce odradil?**

V případě trestného činu rvačky je **hypotéza č. 1 potvrzena**, 55 % respondentů (69 respondentů) ze 126 je přesvědčeno, že by se neporvalo, neboť by šla situace vyřešit i bez násilí. Nedopustí se jí tedy z vnitřního přesvědčení o správném jednání, které je odrazem zvnitřněných norem a hodnot společnosti osvojovaných odmalička v rámci socializace. Z ohrožení vztahu s rodinou mělo obavu 16 % dotázaných studentů a 8 % vnímá jako odrazující pomyšlení procházejících lidí, kdyby je spatřili se prát v parku. Celkem se jedná o 24 % těch, které odrazuje negativní sankce okolí a **vyvrací se hypotéza č. 2**. **Hypotéza č. 3 je též vyvrácena**, když 21 % respondentů mělo strach z policie nebo alternativního trestu: obecně prospěšné práce, kdy by musely za trest chodit tento park uklízet.

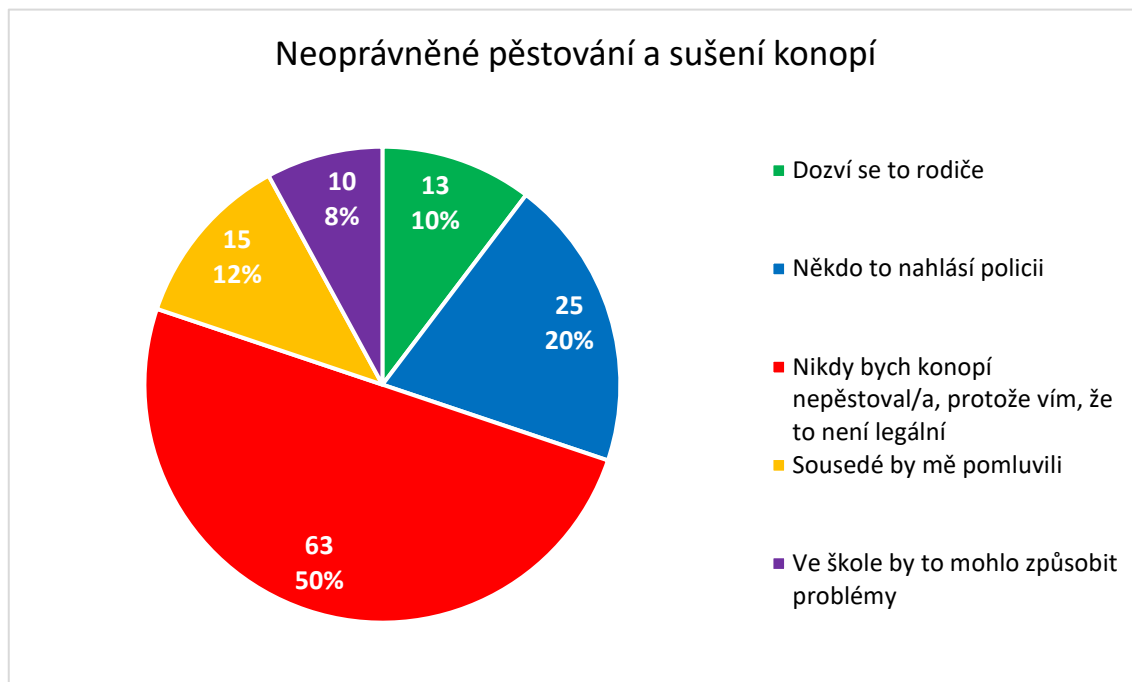

Graf 14 Rvačka

Otázka č. 15: **Představte si, že zvažujete neoprávněné pěstování a sušení vlastního konopí, což je trestné. Který z následujících důvodů by při Vašem rozhodování hrál nejdůležitější roli a od pěstování Vás nejvíce odradil?**

Pro mladistvé je typické, že zkouší nové věci a experimentují, s konopnými drogami nevyjímaje. Je potřeba ovšem odlišit příležitostný „joint“ s kamarády a neoprávněné pěstování vlastních rostlin konopí a jejich následné sušení za účelem výroby, prodeje či pro vlastní potřebu. Zda se jedná o přestupek či trestný čin pak záleží např. na množství rostliny, zda je větší než malé či zda se nejedná o zakázanou odrůdu přesahující obsah 0,3 % THC. Byť se **hypotéza č. 1 vyvrátila**, Graf 16 ukazuje poměrně překvapivý výsledek a přesně polovina respondentů, kterou tvoří 63 z celkem 126 zúčastněných by nikdy konopí nepěstovala, protože ví, že to není legální. Obecně panují mylné názory, že držení či pěstování opravdu malého množství pro vlastní potřebu protiprávní není, opak je ale pravdou, protože držení jakéhokoli množství drogy je nezákonné. Tudiž je poměrně pozoruhodné, že polovina respondentů si toto uvědomuje a zákon neporušuje, což svědčí o morálních zábranách a potřebě chovat se konformně. Nutno vzít ovšem v potaz i skutečnost, že ne každý mladistvý sám kouří a nemusí mít potřebu si konopí pěstovat. Dále se 20 % respondentů bálo ohlášení policii a 8 % možných problémů ve škole, tím se **vyvrací hypotéza č. 2**. Pomluvy ze strany sousedů zvolilo 12 % dotázaných a vědomí rodičů o pěstování 10 %, což **vyvrací i hypotézu č. 3**. Možno

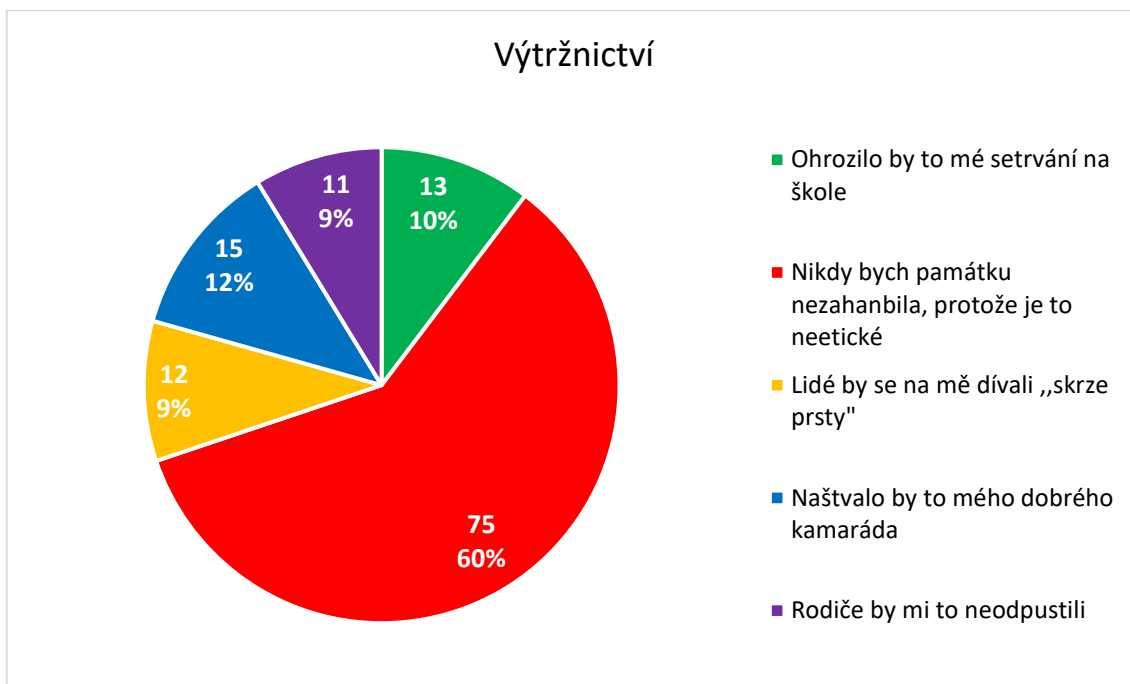
konstatovat, že u tohoto grafu a tohoto konkrétního protiprávního jednání poprvé převažuje hrozba formální sankce nad neformální. Rozdíl činí 6 %, tedy 7 respondentů.

Graf 15 Neoprávněné pěstování a sušení konopí

Otázka č. 16: **Přestavte si, že zvažujete zahanbit kulturní památku (např. pomočením). Který z následujících důvodů by při Vašem rozhodování hrál nejdůležitější roli a od hanobení Vás nejvíce odradil?**

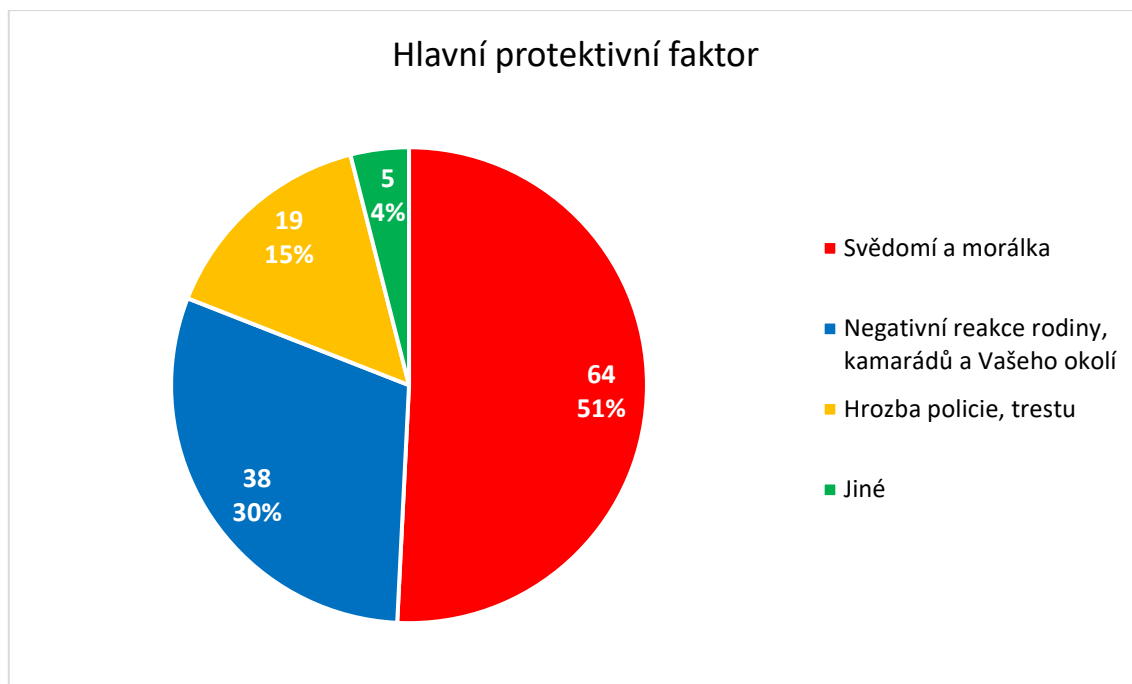
U této dotazníkové otázky bylo zaznamenáno největší procento respondentů, kteří se odkazují na své morální zábrany a památku by nikdy nehanobili, protože je to neetické, což poukazuje na jejich dobré mravy a vychování. Tuto možnost zvolilo celých 60 % respondentů čítajících počet 75 ze 126 dotázaných a **potvrdilo tak hypotéza č. 1**. Vcelku 30 % mladistvých respondentů se bojí neformálních sankcí: „naštvalo by to jejich dobrého kamaráda“; „rodiče by jim to neodpustili“ nebo by se na ně „lidé dívali skrze prsty“, a to **vyvrací hypotézu č. 2**. Pouze 10 % studujících respondentů mělo strach o své setrvání na škole jako možné formální sankci. **Vyvrácena je tímto hypotéza č. 3**.

Graf 16 Výtržnictví

Otázka č. 17: **Který z následujících faktorů je pro Vás nejpodstatnější při zvažování jakéhokoli nezákonného jednání?**

Celý dotazník uzavírá otázku shrnující účel otázek předešlých, a to zjistit jaký je hlavní či převládající důvod pro nepáchání kriminality u mladistvých studentů. Který ze stanovených 3 faktorů, včetně možnosti vlastní odpovědi, hraje největší roli jako protektivní faktor kriminality u mladistvých. Jak předpokládala, tímto **potvrzená, hypotéza č. 1**, více než polovina respondentů (64 respondentů) se nedopouští nezákonného jednání, protože jim v tom brání jejich vlastní morálka a svědomí. Socializace v tomto případě nejspíše opravdu naplnila svůj účel a mladistvý je schopen seberegulace, má zvnitřněné normy společnosti a chová se konformně. **Hypotézy č. 2 a 3 jsou vyvráceny.** Negativní reakce rodiny, přátel a okolí by byla rozhodující u 30 % respondentů a u 15 % by to byla hrozba policie či trestu jako ryze formální hrozby. 5 respondentů využilo možnosti vlastní odpovědi a uvedlo např. „budoucnost v mém životě“; „problémy ve škole, hrozba vyloučení“; „neodmaturování a nezískání dobré práce“ a také zde zazněla možnost, že respondent nedokáže zvolit pouze jeden, ten nejpodstatnější faktor.

Graf 17 Hlavní protektivní faktor

V podstatě lze u všech grafů pozorovat jistou symetrii a podobnost, protože zhruba okolo 50 % zúčastněných respondentů tíhne k morálním zábránám jako faktoru rozhodujícím o jejich nezapojení se do trestné činnosti. S tím víceméně koresponduje hypotéza č. 1, která se domnívá, že příčinou nekriminálního chování jsou u více než poloviny dotázaných mladistvých morální zábrany, nicméně jelikož se nepotvrdila u všech položek, je tímto vyvrácena. Druhá polovina respondentů je pak již méně rovnoměrně rozdělena na skupinu volící negativní reakce sociálního okolí nebo hrozbu formální sankce jako faktoru, který má pro ně odrazující či odstrašující účinek. Hypotéza č. 2 stanovující, že více než 40 % dotázaných mladistvých nepáchá kriminalitu, protože se obává možných negativních sociálních sankcí ze strany jejich okolí byla jednoznačně vyvrácena a hypotéza č. 3 domnívající se, že méně než 10 % dotázaných mladistvých nepáchá kriminalitu, protože se obává možných negativních formálních sankcí byla u otázky č. 8 vztahující se k Heinzovu/Honzově dilematu potvrzena a u zbylých vyvrácena.

4.5 Shrnutí výsledků a diskuze

Vzhledem k dlouhodobě trvající klesající či stagnující tendenci kriminality mládeže bylo cílem závěrečné práce zmapovat názory mladistvých studentů středních škol ve věkové kategorii 15-17 let na vybrané důvody pro nepáchání trestné činnosti. Záměrem

bylo zjistit, který z faktorů objevujících se v hypotézách – morální příčiny, sociální sankce, formální sankce – má podle studentů největší odstrašující vliv a slouží jako protektivní faktor ve vztahu ke kriminalitě. Za tímto účelem proběhlo online otazníkové šetření, kterého se zúčastnilo celkem 126 respondentů. Pro výzkumné šetření byly stanoveny následující 3 hypotézy, které na základě získaných dat lze potvrdit či vyvrátit:

H1: Příčinou nekriminálního chování jsou u více než poloviny dotázaných mladistvých morální zábrany.

Tato hypotéza byla, stejně jako následující, ověřována na základě dat získaných z otázek č. 8 a 10-17 v dotazníku, který je obsahem přílohy A. Tato hypotéza byla vyvrácena, protože pouze 6 z 9 dotazníkových položek vykazuje nadpoloviční procento respondentů, kteří vnímají jako rozhodující protektivní faktor odrazující je od páchaní kriminality své morální zábrany. Zbývající 3 položky, konkrétně se jedná o otázku č. 12, kde se jedná o potencionální poškození cizí věci, dále otázku č.13 zobrazující možnost spáchání loupeže a otázku č. 15, kde se objevuje neoprávněné pěstování a sušení vlastního konopí, se ovšem od hypotézy příliš neodklonily a pohybují se v rozmezí 48-50 % respondentů ze 126, kteří volili své morální principy jako rozhodující faktor při nepáchání kriminality.

Jelikož se nejedná o reprezentativní výzkumný vzorek, nelze hovořit jako o celospolečensky platném pozitivním výsledku, když byla u většiny položek prokázána převládající míra vnitřních morálních zábran jako dominující protektivní faktor ve vztahu ke kriminalitě mladistvých. Nanejvýš možno konstatovat, že se jedná o pozitivní výsledek v případě konkrétních zúčastněných respondentů.

Kraus (2015, s. 12) uvádí, že „základním mechanismem, který by měl vést ke konformnímu jednání, je socializace. Ta by v optimálním případě měla vést k „sebekontrolé“ (vlastní svědomí, kdy by se člověk sám od sebe dokázal normami řídit a podle nich jednat).“ Dále Kraus (2015, s. 12) poněkud pesimisticky konstatuje: „Bohužel lidí, kteří dospějí do tohoto stádia, kdy mají „jakéhosi policajta“ v hlavě a dodržují normy z přesvědčení je menšina. U většiny k tomu dochází ze strachu z postihu.“ Toto skromné výzkumné šetření v podstatě vypovídá o opaku a těch, kteří mají, jak bylo citováno „jakéhosi policajta“ v hlavě je nadpoloviční většina, tedy alespoň v případě těchto konkrétních zúčastněných respondentů. Opět je samozřejmě nutno se odvolat na nereprezentativnost výzkumného souboru a výsledků.

Co může dále přispívat rozvoji mravních zásad, hodnot a svědomí je etická výchova, kterou vydalo MŠMT jako doplňující vzdělávací obor do rámcového

vzdělávacího programu pro základní vzdělávání (RVP ZV). „*Hlavním důvodem pro zařazení etické výchovy do RVP ZV je skutečnost, že v naší školské soustavě chybí předmět, který by systematicky rozvíjel mravní stránku osobnosti žáků*“ (MŠMT, 2010, online). Tento volitelný předmět může mít v rámci prevence velký potenciál.

H2: Více než 40 % dotázaných mladistvých nepáchá kriminalitu, protože se obává možných negativních sociálních sankcí ze strany jejich okolí.

V tomto případě se hypotéza zcela jednoznačně vyvrátila, neboť ani jedna z otázek testujících tuto hypotézu ji procentuálně nepotvrdila. Podíl respondentů volících negativní sociální sankce okolí se pohyboval mezi 21-40 % ze 126. Otázka č. 13, kde se objevila pohrůžka násilím s cílem zmocnit se cizí věci, což lze klasifikovat jako trestný čin loupeže, byla procentuálně stanovené hypotéze nejbližší.

Ačkoli se hypotéza nepotvrdila, lze konstatovat, že je stále zachován poměr mezi obavou ze sociální neformální sankce a obavou z té formální, protože na základě výše uvedených studií, např. Grasmicka a Bryjaka byl zjištěn významnější odstrašující a preventivní účinek u sociálních sankcí okolí. Zatímco 21-40 % respondentů v návaznosti na dotazníkové otázky mělo obavu z negativní reakce jejich okolí, tak obavu z formálních sankcí, nejčastěji policie, mělo „pouze“ 8-28 % respondentů. Větší obava z neformální sankce se objevila pouze jednou u otázky č. 15, kde se objevilo neoprávněné pěstování a sušení vlastního konopí, které je u nás nezákonné. Rozdíl činil 6 %, což odpovídá 7 respondentům.

U vyvrácení této hypotézy, stejně jako u následující, může být příčinou i skutečnost, že studie, ve kterých se autor inspiroval jsou zahraniční a nemusí tak odpovídat realitě v podmínkách České republiky. Odlišnosti mohou být dány jinou strukturou obyvatelstva, rozdílnou legislativou, celkovým nastavením společnosti atd. Reflektovat je samozřejmě nutné i časový odstup, jelikož zmíněné studie byly realizovány na konci 20. století. Námětem k další výzkumné činnosti tak může být realizace obdobně zaměřeného výzkumu i v našich současných podmínkách.

H3: Méně než 10 % dotázaných mladistvých nepáchá kriminalitu, protože se obává možných negativních formálních sankcí.

Poslední stanovená hypotéza byla vyvrácena, neboť se potvrdila pouze u otázky č. 8, kde respondenti zdůvodňovali, proč by lék pro Honzovu nemocnou ženu neukradli. V ostatních otázkách se hypotéza vyvrátila, procenta se pohybovala mezi 10-28 % z celkem 126 dotázaných respondentů. Lze konstatovat, že u otázek č. 13 a 16 (loupež

a hanobení kulturní památky – výtržnictví) se jednalo přesně o 10 % dotázaných a vyvrácení hypotézy tak bylo opravdu těsné.

Čím lze vyšší zastoupení obavy z formálních sankcí, než bylo v hypotéze očekáváno vysvětlit? Možnou roli by mohla hrát nadměrná prezentace kriminality v médiích, která pojednávají často zkresleně, selektivně a kriminalitu bulvarizují.

„Nejčteněji zobrazovaným druhem kriminality je kriminalita násilná, která je obsahem 43 % příspěvků kriminálního zpravodajství, zatímco v policejních statistikách na ni připadá necelých 6 %“ (Háková, 2021, s. 18). Dle aktuálních statistik Policie ČR (2024, online) byl za rok 2023 podíl násilných trestných činů na celkové kriminalitě 7,2 %, což ovšem stále neodpovídá prezentované mediální realitě, a ve skutečnosti je dlouhodobě nejvíce zastoupená kriminalita majetková svým 55,3% podílem na celkové kriminalitě za rok 2023. „Podíváme-li se na rozdíl mezi mediální realitou a čísly policejních statistik optikou konkrétního trestného činu vraždy, který patří mezi nejfrekventovanější mediálně prezentované trestné činy, vidíme, že zatímco podle policejních statistik je podíl vražd na celkové trestné činnosti 0,08 %, v televizním zpravodajství představují příspěvky s touto tematikou 24 %, tedy 300× více“ (Háková, 2021, s. 18).

Scheinost (2015, s. 51) též reflektuje: *„Vzhledem k tomu, že v televizním zpravodajství a v médiích obecně bývá zobrazována významně častěji závažná násilná kriminalita, nejčastěji tematizovaným druhem trestu je trest odnětí svobody. Prezentace alternativních trestů (podmíněné tresty, peněžitý trest, obecně prospěšné práce, trest domácího vězení) je minimální.“*

Tato nadměrná prezentace pro diváky atraktivní násilné kriminality v médiích vede sice k posílení odstrašujícího účinku trestů, ale také k obavám z kriminality jako takové. S odkazem na Matouška a Matouškovou (2011, s. 106) je třeba připomenout, že *„médiá referují o zločinnosti selektivně. Zdaleka nejvíce jejich pozornosti přitahuje násilná kriminalita (...) Atraktivní není méně závažná a nenásilná kriminalita. Tyto druhy kriminality jsou málo dramatické, nudné. Média si tak sama podle nejkřiklavějších případů mohou konstruovat „vlny kriminality“, jež vůbec nemusejí odpovídat standardním ukazatelům úrovně a rozsahu kriminality.“* Toto je bohužel fakt, který veřejnosti někdy uniká.

4.6 Limity a omezení výzkumného šetření, návrhy a doporučení

Jedná se pouze o hypotetická rozhodnutí nikoli o jednání v probíhající situaci. Respondenti si měli pouze představit, že se jich daná situace týká a jak by na ni zareagovali. Je tu tedy pravděpodobnost, že se volba odpovědi nebude shodovat se zachováním se v reálné situaci. To reflektuje např. Heidbrink (1997, s. 110-111): „*Je tu tvrzení, že znaky určité situace ovlivňují naše morální jednání, což je značně triviální, protože morální problém je definován právě specifickými situačními znaky. Není tedy zajímavý poznatek, že situační znaky mají vliv na jednání, nýbrž samotná otázka, které situační podmínky jsou pro jednání relevantní a které ne.*“

Kvalita výsledků samozřejmě záleží a je podmíněná upřímností respondentů a pravdivostí jejich voleb, čehož byla snaha ve výzkumném šetření dosáhnout maximálním důrazem na anonymitu veškerých odpovědí a volbou online prostředí pro dotazování. Slabým místem je již výše zmíněná nereprezentativnost výzkumného vzorku. Ovlivnit či zkreslit výsledky mohla i struktura otázek, neboť se jedná o nestandardizovaný dotazník vlastní konstrukce, který odrazil pouze faktory autorem vybrané pro účely této práce.

V konečné fázi sběru dat si autor dotazníku po časovém odstupu všiml nevhodně zvolené možnosti u odpovědi na otázku č. 4 tážající se: „Kterým rokem studujete?“. Jako poslední možnost odpovědi je uvedeno: „Více let či opakují ročník“, což vlastně o ničem zásadním nevypovídá a vhodnější by bylo ponechat možnost vlastní odpovědi, pokud respondent nespadá do žádné kategorie odpovědi z uvedeného výčtu.

Dále lze jako návrh na zlepšení uvést i opomenuté omezení při volné odpovědi na otázku č. 2: „Kolik Vám je aktuálně let? Prosím, vypište:“, kde mohl v dotazníku pokračovat i respondent, který do stanovené cílové skupiny ve věku 15-17 let nespadá, a tudíž tak mohl ovlivnit celkové výsledky výzkumného šetření. Tací respondenti byli celkem 4 ve věkovém rozmezí 18-25 let.

Protože oblast mapování příčin a důvodů proč se mladiství v současnosti nedopouštějí trestné činnosti není dostatečně prozkoumána a je opomíjena, lze v této závěrečné práci, zejména s ohledem na trvajícím trend klesajícího nebo stagnujícího počtu kriminálních činů mladistvých, spatřit potenciální inspiraci a podnět pro další výzkumníky.

Závěr

Na problematiku etiologie kriminality u mladistvých studentů středních škol je možné nahlédnout z různých úhlů pohledu. Příčin a jejich členění je mnoho a autor pro přehlednost zvolil kategorizaci na biologické, psychické a sociální faktory, kterým byla věnována největší pozornost. Jednotlivé faktory se vzájemně prolínají, kumulují a nelze je tak od sebe jednoznačně oddělit. Jedná se pouze o výčet základních faktorů vybraných autorem, neboť by nebylo možné obsáhnout v této práci všechny. Teoretická část práce poskytuje vymezení všech pro své účely podstatných pojmů a přehled o příčinnosti kriminality mladistvých jedinců, čímž naplňuje svůj cíl.

V rámci vlastního výzkumného šetření byly zmapovány názory celkem 126 mladistvých studentů středních škol v oblasti etiologie nepáchání kriminality. Na základě získaných výsledků lze konstatovat, že mladiství studenti prokázali poměrně vysokou míru morálních zábran ve vztahu ke kriminalitě, zato obava z neformálních sankcí přicházejících ze strany jejich sociálního okolí se neprokázala jako tak významná, jak bylo předpokládáno. Naopak obava ze sankcí formálního charakteru se ukázala u zúčastněných respondentů být vyšší, než bylo očekáváno. Tímto byl naplněn cíl výzkumného šetření a byly ověřeny všechny stanovené hypotézy.

Jelikož oblasti etiologie nepáchání kriminality mladistvými není věnována velká pozornost a není tak dostatečně zmapována, lze v této závěrečné práci, i vzhledem k dlouhodobě převládajícímu klesajícím či stagnujícím trendu kriminality mladistvých, vidět možnou inspiraci či námět pro další výzkumné projekty.

Seznam použitých zdrojů:

- ANDENAES, Johannes. *Punishment and Deterrence*. United States of America: University of Michigan Press, 1974. ISBN 9780472080137.
- ČÁP, Jan a MAREŠ, Jiří. *Psychologie pro učitele*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-273-7.
- FIRSTOVÁ, Jana. *Kriminalita mládeže v sociálních souvislostech*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2014. ISBN 978-80-7380-521-0.
- GIDDENS, Anthony. *Sociologie*. Praha: Argo, 1999. ISBN 80-7203-124-4.
- GŘIVNA, Tomáš; SCHEINOST, Miroslav a ZOUBKOVÁ, Ivana. *Kriminologie*. 5., aktualizované vydání. Praha: Wolters Kluwer, 2019. ISBN 978-80-7598-554-5.
- HÁKOVÁ, Lucie. *Zločin a trest v kriminálním zpravodajství*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2021. ISBN 978-80-7338-190-5.
- HAWKINS, Gordon a Franklin ZIMRING. *Deterrence: The Legal Threat in Crime Control*. United States of America: University of Chicago Press, 1973 [cit. 2024-01-17]. ISSN 978-0226983509.
- HEIDBRINK, Horst. *Psychologie morálního vývoje*. Přeložil Ondřej MÜLLER. Studium (Portál). Praha: Portál, 1997. ISBN 80-7178-154-1.
- HELUS, Zdeněk. *Sociální psychologie pro pedagogy*. 2., přepracované a doplněné vydání. Pedagogika (Grada). Praha: Grada, 2015. ISBN 978-80-247-4674-6.
- HOFFMAN, M., L., 1970. *Moral development*. In: Mussen, P., H., (Eds.), *Carmichael's manual of child development*. Vol. 2, s. 261–359. New York: Wiley.
- HRONCOVÁ, Jolana. Příčiny delikvence a kriminality. In: KRAUS, Blahoslav a Jolana HRONCOVÁ. *Sociální patologie*. 2. Hradec Králové: Gaudeamus, 2010, s. 37-42. ISBN 978-80-7435-080-1.
- INCIARDI, James A. *Trestní spravedlnost: Ústavní principy trestního práva, trestního řádu a nápravné výchovy*. Praha: Victoria Publishing, 1994. ISBN 80-85605-30-9.
- JUSKO, Peter. Vymedzenie základnej terminologie. In: KRAUS, Blahoslav a HRONCOVÁ, Jolana a kol. *Sociální patologie*. 2. Hradec Králové: Gaudeamus, 2010, s. 30-36. ISBN 978-80-7435-080-1.
- KOHLBERG, Lawrence, 2017. *Die Psychologie der Moralentwicklung*. 8. vyd. Frankfurt nad Mohanem: Suhrkamp, 564 s. ISBN 978-3-518-28832-0.

- KOMENDA, Antonín, 1999. *Sociální deviace: historická východiska a základní teoretické přístupy*. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého. ISBN 80-244-0019-7.
- KOTÁSKOVÁ, Jarmila. *Socializace a morální vývoj dítěte*. Studie ČSAV. Praha: Academia, 1987.
- KRAUS, Blahoslav a HRONCOVÁ, Jolana. Úvod do sociální patologie. In: KRAUS, Blahoslav a HRONCOVÁ, Jolana a kol. *Sociální patologie*. 2. Hradec Králové: Gaudeamus, 2010, s. 9-12. ISBN 978-80-7435-080-1.
- LAŠEK, Jan a LOUDOVÁ, Irena. *Rodina jako základ vývoje morálky a občanských postojů dětí*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2013. ISBN 978-80-7435-335-2.
- LANGMEIER, Josef a KREJČÍŘOVÁ, Dana. *Vývojová psychologie*. 2., aktualiz. vyd. Psyché (Grada). Praha: Grada, 2006. ISBN 80-247-1284-9.
- LATA, Jan. *Účel a smysl trestu*. Praha: LexisNexis, 2007. Knihovnička LexisNexis. ISBN 978-80-86920-24-5.
- MACEK, Petr. *Adolescence*. Vyd. 2., upr. Praha: Portál, 2003. ISBN 80-7178-747-7.
- MATOUŠEK, Oldřich a Andrea MATOUŠKOVÁ. *Mládež a delikvence: možné příčiny, struktura, programy prevence kriminality mládeže*. Vyd. 3., aktualiz. Praha: Portál, 2011. ISBN 978-80-7367-825-8.
- MORAVCOVÁ, Eva; PODANÁ, Zuzana a BURIÁNEK, Jiří a kol. *Delikvence mládeže: trendy a souvislosti*. Praha: Triton, 2015. ISBN 978-80-7387-860-3.
- MUSZYNSKI, H. *Rozwój moralny*. Warszawa, Wydanie Szkolne i Pedagogiczne, 1983
- MÜHLPACHR, Pavel. *Sociopatologie*. Brno: Masarykova univerzita, 2008. ISBN 978-80-210-4550-7.
- NAKONEČNÝ, Milan. *Sociální psychologie*. Vyd. 2., rozš. a přeprac. Praha: Academia, 2009. ISBN 978-80-200-1679-9.
- NOVOTNÝ, Petr. *Epidemie delikvence*. Liberec: Dialog, 2006. ISBN 80-867-6145-2
- ONDREJKOVIČ, Peter a kol. *Sociálna patológia*. Bratislava: Veda, 2000. ISBN 80-224-0616-3.
- PAVLOVSKÝ, Pavel a kol. *Soudní psychiatrie a psychologie*. 4., aktualiz. vyd. Psyché (Grada). Praha: Grada, 2012. ISBN 978-80-247-4332-5.
- SCHEINOST, Miroslav. *Teoretické a trestněpolitické aspekty reformy trestního práva v oblasti trestních sankcí*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2015. Ediční řada Studie. ISBN 978-80-7338-148-6.

- SZCZESCNY, W. W. *Zarys resocializacji z elementami patologii spolecznej i profilaktyki*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Zak, 2003. ISBN: 83-89501-07-4.
- ŠIMČÍK, Daniel. *Účel trestání*. Online, Diplomová práce, vedoucí Tomáš Sobek. Brno: Masarykova univerzita, Právnická fakulta, Katedra právní teorie, 2021. Dostupné z: https://is.muni.cz/th/zwxvx/DP-Simcik-Ucel_trestani.pdf. [cit. 2023-11-28].
- ROZUM, Zdeněk. *Kriminalita dětí a mládeže - příčiny a východiska*. Pedagogická orientace: odborný čtvrtletník a zpravodaj ČPdS při AV ČR. 2008, roč. 18, č. 3, s. 77-91. ISSN 1211-4669.
- VACEK, Pavel. *Morální vývoj v psychologických a pedagogických souvislostech*. Vyd. 3. Hradec Králové: Gaudeamus, 2010. ISBN 978-80-7435-051-1.
- VÁGNEROVÁ, Marie. *Základy psychologie*. Praha: Karolinum, 2004. ISBN 80-246-0841-3.
- VÁGNEROVÁ, Marie a LISÁ, Lidka. *Vývojová psychologie: dětství a dospívání*. Vydání třetí, přepracované a doplněné. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2021. ISBN 978-80-246-4961-0.
- WIKSTRÖM, Per-Olof H. *Breaking Rules: The Social and Situational Dynamics of Young People's Urban Crime*. Oxford University Press, 2012. ISBN 9780191741869.
- WILLIAMS, D., WILLIAMS, S. *The moral development of children*. London: Macmillan, 1970.
- ZOUBKOVÁ, Ivana. *Kontrola kriminality mládeže*. Dobrá Voda: A. Čeněk, 2002. ISBN 80-86473-08-2.
- ZOUBKOVÁ, Ivana a MOULISOVÁ, Marcela. *Kriminologie a prevence kriminality*. Skripta pro střední a vyšší odborné školy. Praha: Armex, 2004. ISBN 80-86795-05-5.

Elektronické zdroje:

- MARCIA, James E. *Ego identity status: Relationship to change in self-esteem, "General maladjustment," and authoritarianism*. Online. In: Journal of Personality, 1967, 35(1), s. 118-133. Dostupné z: <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1967.tb01419.x>. [cit. 2024-03-04].
- MEIER, Robert a JOHNSON, Weldon. *Deterrence as Social Control: The Legal and Extralegal Production of Conformity*. Online. American Sociological Review. 1977, roč. 42, č. 2, s. 292-304. Dostupné z: <https://doi.org/https://doi.org/10.2307/2094606>. [cit. 2024-01-17].

MKN-11: Mezinárodní klasifikace nemocí a přidružených zdravotních problémů: jedenáctá revize: 10. revize. Online. Praha: Ústav zdravotnických informací a statistiky České republiky, c2023. Dostupné z: <https://www.uzis.cz/ext/mkn-11-nahled/>. [cit. 2024-02-02].

MORAVČÍK, Ondřej a VINČÁLEK, Jakub. *Vývoj registrované kriminality v roce 2023.* Online. In: POLICIE ČR. Policie České republiky. c2024. Dostupné z: <https://www.policie.cz/clanek/vyvoj-registrovane-kriminality-v-roce-2023.aspx>. [cit. 2024-03-01].

MŠMT. *Metodická doporučení a metodické pokyny.* Online. 2010, c2013–2024. Dostupné z: <https://www.msmt.cz/vzdelavani/socialni-programy/metodicke-dokumenty-doporuceni-a-pokyny>. [cit. 2024-02-15].

MŠMT. *Kurikulum Etická výchova.* Online. 2010. Dostupné z: <https://www.msmt.cz/vzdelavani/zakladni-vzdelavani/kurikulum-eticka-vychova>. [cit. 2024-04-09].

Ministerstvo vnitra České republiky: *Prevence kriminality* [online]. Ministerstvo vnitra České republiky, c2024 [cit. 2024-01-17]. Dostupné z: <https://www.mvcr.cz/clanek/web-o-nas-prevence-prevence-kriminality.aspx?q=Y2hudW09Mg%3D%3D>

PATERNOSTER, Raymond a IOVANNI, Leeann. *The Deterrent Effect of Perceived Severity: A Reexamination. Social Forces* [online]. Velká Británie: Oxford University Press, 1986, 64(3), 751-777 [cit. 2024-01-02]. ISSN 1534-7605. Dostupné z: doi: <https://doi.org/10.2307/2578823>

SCHEINOST, Miroslav a kol. *Analyza trendů kriminality v České republice v roce 2022.* Online. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2023, 216 s. [cit. 2024-02-29]. Ediční řada Studie. ISBN 978-80-7338-205-6. Dostupné z: https://www.iksp.cz/storage/169/479_Analyza-trendu-kriminality-v-Ceske-republice-v-roce-2022.pdf.

Statistické přehledy kriminality za rok 2023. Online. In: POLICIE ČR. Policie České republiky. c2024. [cit. 2024-03-01]. Dostupné z: <https://www.policie.cz/clanek/statisticke-prehledy-kriminality-za-rok-2023.aspx>.

VEČERKA, Kazimír a kol. *Mladiství pachatelé na prahu tisíciletí.* Online. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2004, 132 s. [cit. 2024-02-22]. ISBN 80-7338-033-1. Dostupné z: <https://www.iksp.cz/storage/169/307.pdf>.

VEČERKA, Kazimír a kol. *Ohrožená mládež mezi prevencí a represí*. Online. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2011, 186 s. [cit. 2024-03-01]. ISBN 978-80-7338-118-9. Dostupné z: <http://www.ok.cz/iksp/docs/393.pdf>

VEČERKA, Kazimír. *Mládež o kriminalitě a etice každodennosti*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2012, 122 s. [cit. 2024-02-01]. Ediční řada Studie. ISBN 978-80-7338-124-0. Dostupné z: <http://www.ok.cz/iksp/docs/399.pdf>

Zákony:

Zákon č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů (zákon o soudnictví ve věcech mládeže)

Seznam grafů

Graf 1 Pohlaví respondentů	57
Graf 2 Věková kategorie	58
Graf 3 Typ školy	59
Graf 4 Délka studia	60
Graf 5 Velikost místa bydliště	60
Graf 6 Pobyt na internátě	61
Graf 7 Heinzovo/Honzovo dilema	62
Graf 8 Zdůvodnění neukradnutí léku	63
Graf 9 Vlastní páchaní trestné činnosti	64
Graf 10 Zdůvodnění nedopuštění se trestné činnosti	65
Graf 11 Krádež v obchodě	66
Graf 12 Poškození cizí věci	67
Graf 13 Loupež	68
Graf 14 Rvačka	69
Graf 15 Neoprávněné pěstování a sušení konopí	70
Graf 16 Výtržnictví	71
Graf 17 Hlavní protektivní faktor	72

Příloha A Dotazník – Názory studentů na kriminalitu

Zdravím, jmenuji se Nikol Klára Doležalová a jsem studentkou posledního ročníku oboru Sociální patologie a prevence na Univerzitě Hradec Králové. Chtěla bych Vás poprosit o spolupráci na výzkumném šetření mé bakalářské práce, kde se věnuji mapování názorů mladistvých studentů středních škol k nepáchání kriminality. Vyplnění dotazníku by Vám nemělo zabrat více než 10 minut. Odpovídejte prosím co nejpravdivěji, dotazník je anonymní a důležitý je pro mě Váš osobní názor. Vyplněním tohoto dotazníku souhlasíte se zpracováním Vašich odpovědí pro účely mé bakalářské práce.

Prosím, představte se:

1. Jaké je Vaše pohlaví?

- a) Chlapec
- b) Dívka
- c) Jiné

2. Kolik Vám je aktuálně let?

Prosím, vypište: _____

3. V jakém typu školy studujete?

- a) Gymnázium
- b) Střední odborná škola
- c) Střední odborné učiliště
- d) Jiné, prosím vypište

4. Kterým rokem studujete?

- a) 1.
- b) 2.
- c) 3.
- d) 4.
- e) Více let či opakují ročník

5. Kde bydlíte?

- a) Na vesnici (do 3 000 obyvatel)
- b) V menším městě (nad 3 000 obyvatel)
- c) Ve větším městě (nad 10 000 obyvatel)

6. Jste na internátě?

- a) Ano
- b) Ne

Teď si pozorně přečtete následující příběh a pak se pokuste, co nejlépe odpovědět. Prosím, zamyslete se nad každou otázkou a zakroužkujte příslušné písmeno tak, jak odpovídá Vašemu názoru, nikdo se nedozví, jak jste odpovídali. Lze vybrat vždy pouze jednu možnost.

V Evropě žila smrtelně nemocná žena. Trpěla zvláštním druhem rakoviny, a lékaři si mysleli, že by jí mohl pomoci nový lék, který objevil lékárník ve stejném městě. Výroba léku byla drahá, ale lékárník si účtoval desetkrát více, než ho stála výroba. Manžel nemocné ženy, Honza, se snažil sehnat peníze od všech, koho znal, ale dal dohromady pouze polovinu ceny léku. Honza řekl lékárníkovi, že jeho žena umírá, a prosil ho, aby mu prodal lék levněji nebo dovolil zaplatit později. Lékárník však odmítl s tím, že chce na léku vydělat peníze. Honza propadá zoufalství a uvažuje o vloupání do lékárníkova obchodu, aby pro svoji ženu lék ukradl. (Kohlberg, 2017, s. 495)

7. Jak byste se v Honzově situaci zachoval/a Vy?

- a) Lék bych ukradl/a
- b) Lék bych neukradl/a
- c) Nevím, jak bych se zachoval/a

8. Pokud jste odpověděl/a na předchozí otázku: „Lék bych neukradl/a“, zdůvodněte prosím svou odpověď. Lék bych neukradl/a, protože:

- a) Víím, že krást je špatné a mé svědomí by mi to nedovolilo
- b) Bych se obával/a, co by si o mě ostatní pomysleli (např. rodina, přátelé)
- c) Bych se obával/a trestu, kdyby mě chytila policie
- d) Jiné, prosím vypište

9. Dopustil/a jste se někdy nezákonného jednání?
- Ano
  - Ne
  - Nejsem si toho vědom/a
10. Pokud jste na předchozí otázku odpověděl/a „Ne“, zdůvodněte prosím svou odpověď. Nedopustil/a jsem se protiprávního jednání, protože:
- Jsem věděl/a, že to není správné, porušuje to zákon a já jej chci dodržovat
  - Jsem se bál/a, že skončím ve vězení
  - Jsem se bál/a, co by na to řekli moji rodiče (kdyby se o tom dozvěděli)
  - Jsem se bál/a, že mi to způsobí problémy ve škole
  - Jsem se bál/a, že bych ztratil/a kamarády
11. Představte si, že zvažujete, zda něco ukrást v obchodě. Který z následujících důvodů by při Vašem rozhodování hrál nejdůležitější roli a od kradení Vás nejvíce odradil?
- Zavolali by na mě policii
  - Ohrozilo by to můj vztah s dobrými přáteli
  - Nekradl/a bych, protože bych neměl/a čisté svědomí a vyčítal/a si to
  - Hrozilo by mi zaplacení pokuty
  - Zničilo by mi to dobrou pověst
12. Představte si, že zvažujete poškodit cizí věc (např. ji pomalovat, posprejovat). Který z následujících důvodů by při Vašem rozhodování hrál nejdůležitější roli a od poškozování Vás nejvíce odradil?
- Rodiče by se hodně zlobili
  - Chytila by mě u toho městská policie
  - Musel/a bych zaplatit škodu
  - Dozvěděli by se to spolužáci ve škole
  - Svědomí by mi nedovolilo cizí věc poškodit
13. Představte si, že zvažujete někomu vyhrožovat násilím, pokud Vám nedá např. svou peněženku. Který z následujících důvodů by při Vašem rozhodování hrál nejdůležitější roli a od vyhrožování Vás nejvíce odradil?
- Nevážil/a bych si sama sebe, kdybych tohle udělal/a

- b) Okolí by se na mě dívalo jako na „násilníka“
- c) Rodiče by na mě nebyli za tohle pyšní
- d) Mohl/a bych skončit v „pastřáku“
- e) Kamarádi by se mě báli a nechtěli by se se mnou dál stýkat

14. Představte si, že zvažujete rvačku s někým v parku (např. pokud Vás urazí). Který z následujících důvodů by při Vašem rozhodování hrál nejdůležitější roli a od rvačky Vás nejvíce odradil?

- a) Myšlenka, co by si o mě pomysleli procházející lidé
- b) Neporval/a bych se, jde to vyřešit i bez násilí
- c) Ohrozilo by to můj vztah s rodinou
- d) Někdo by na nás zavolal policii
- e) Co kdybych pak musel/a ten park chodit za trest uklízet

15. Představte si, že zvažujete neoprávněné pěstování a sušení vlastního konopí, což je trestné. Který z následujících důvodů by při Vašem rozhodování hrál nejdůležitější roli a od pěstování Vás nejvíce odradil?

- a) Dozví se to rodiče
- b) Někdo to nahlásí policii
- c) Nikdy bych konopí nepěstoval/a, protože vím, že to není legální
- d) Sousedé by mě pomluvili
- e) Ve škole by to mohlo způsobit problémy

16. Představte si, že zvažujete zahanbit kulturní památku (např. pomočením). Který z následujících důvodů by při Vašem rozhodování hrál nejdůležitější roli a od hanobení Vás nejvíce odradil?

- a) Ohrozilo by to mé setrvání na škole
- b) Nikdy bych památku nezahanbila, protože je to neetické
- c) Lidé by se na mě dívali skrze prsty
- d) Naštvalo by to mého dobrého kamaráda
- e) Rodiče by mi to neodpustili

17. Který z následujících faktorů je pro Vás nejpodstatnější při zvažování jakéhokoli nezákonného jednání?

- a) Svědomí a morálka
- b) Negativní reakce rodiny, kamarádů a Vašeho okolí
- c) Hrozba policie, trestu
- d) Jiné, prosím vypište:

Děkuji Vám za spolupráci. Pěkný den.